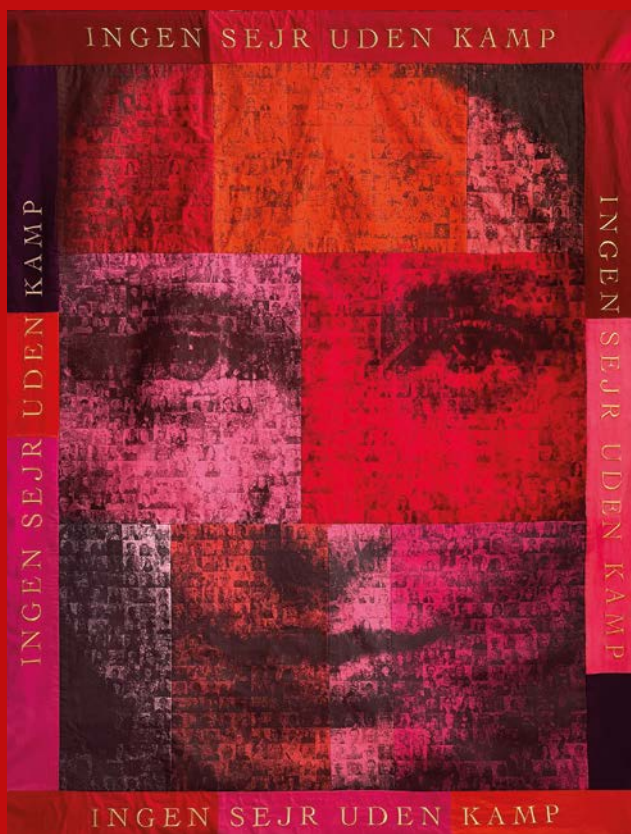

UDDANNELSESHISTORIE

2024

KVINDER OG UDDANNELSE

58. Årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie

Formål

Uddannelseshistorie er et historievidenskabeligt tidsskrift rettet mod formidling af og debat om temaer inden for uddannelsesområdet. Ved formidling af forskningsbaserede, fagfællebedømte artikler og oversigter, der efterspørges af forskere, studerende, undervisere, aktører m.v., sigter tidsskriftet mod at udgøre et forum for oplyst og kritisk debat. Uddannelseshistorie er forankret i historisk uddannelsesforskning, men inddrager også tværfaglige perspektiver hentet fra f.eks. sociologisk, politologisk og komparativ uddannelsesvidenskabelig forskning. Der bringes hvert år en detaljeret gennemgang og analyse af dansk uddannelsespolitik fra det indeværende folketingsår. Desuden bringes hvert år en oversigt over udgivelser inden for det uddannelseshistoriske område fra det forløbne år under titlen "Dansk uddannelseshistorisk årsbibliografi". Udvalgte nye udgivelser inden for uddannelseshistorie anmeldes.

Temaredaktion for Uddannelseshistorie 2024

Maria Simonsen

Jin Hui Li

Amalie Olga Lyngsted

Selskabets styrelse 2024

Lektor Hans Henrik Hjerimitslev, UC SYD, formand

Lektor Bjørn F. Hamre, Københavns Universitet, næstformand

Seniorforsker og arkivar Christian Larsen, Rigsarkivet, sekretær

Specialkonsulent Jens Bennedsen, AU Library, kasserer

Lektor Maria Simonsen, Aalborg Universitet, ansvarshavende redaktør

UDDANNELSESHISTORIE

2024

UDDANNELSESHISTORIE

2024

Redigeret af

Maria Simonsen, Jin Hui Li og Amalie Olga Lyngsted

KVINDER OG UDDANNELSE

Uddannelseshistorie 2024

Copyright: Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie

Grafisk produktion: Scandinavian Print Group

Isbn: 978-87-87185-16-5

Issn: 0900-226x

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning	7
<i>Af Jin Hui Li, Amalie Olga Lyngsted & Maria Simonsen</i>	

ARTIKLER

(fagfællebedømte artikler markeret med *)

Piger i drengeskolen – pigeskolerne og almenkoleloven af 1903* . . .	11
<i>Af Mikael Frausing</i>	

Kvinderegensens pionerer – et kollegium for kvindelige universitetsstuderende*	37
<i>Af Bente Rosenbeck</i>	

Husholdningsskolars betydning for kvinders videre uddannelse og beskæftigelse i efterkrigstidens Danmark*	63
<i>Annette Rasmussen & Karen E. Andreassen</i>	

Uddannelse, arbejde og kvindelighed i Danmark 1965-1975*	89
<i>Af Ning de Coninck-Smith & Sofie Skovbæk</i>	

Genveje eller blindgyder? Om professionsuddannelserne som kønnet vej til videreuddannelse fra 1980 til i dag*	115
<i>Af Jan Thorhauge Frederiksen</i>	

ÅRETS OVERSIGTER

Trivsel, AI og 'Forberedt på fremtiden' – uddannelsesområdet i folketingsåret 2023-2024	141
<i>Af Karen Egedal Andreassen</i>	

Dansk uddannelseshistorisk årsbibliografi 2023	171
<i>Ved Amalie Olga Lyngsted & Christian Larsen</i>	
ANMELDELSER	181
 Årsberetning for Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie	
2023-2024.....	207
<i>Af Hans Henrik Hjermitzlev</i>	

INDLEDNING

I 1874 ansøgte Nielsine Nielsen – som den første danske kvinde – om at få lov til at tage studentereksamen og dermed få adgang til Københavns Universitet. Denne ansøgning vakte ikke blot opsigt, men satte gang i en intens debat om kvinders adgang til videregående uddannelser, en debat, som i mange år skulle forme kvinders muligheder for akademisk og professionel udfoldelse. Da Nielsen i 1877 blev Danmarks første kvindelige student og kort efter begyndte at studere medicin, markerede det et gennembrud, men også begyndelsen på en lang kamp mod både samfundets og universiteternes forudfattede holdninger til kvinder og uddannelse. Nielsens senere rolle som Danmarks første kvindelige læge og markant kvindesagsforkæmper illustrerer såvel de barrierer som de muligheder, kvinder mødte i deres stræben efter akademiske karrierer og faglig anerkendelse.

Nielsine Nielsens historie er et billede på den kønsmæssige ulighed, der har præget kvinders adgang til uddannelse, men den peger tillige på de politiske og sociale bevægelser, som siden har ændret landskabet for kvinders uddannelsesmuligheder. Fra 1950'erne og frem blev lige adgang til uddannelse for alle – uanset køn, social baggrund og økonomi – et centralt mål i velfærdssamfundets udvikling. Dette mål blev yderligere styrket af kvindebevægelsens politiske arbejde i 1970'erne og 1980'erne, som satte fokus på at åbne dørene til både uddannelse og arbejdsmarked for kvinder. Et resultat af denne vedvarende indsats er, at kvinder i dag udgør flertallet af de studerende på flere tidligere mandsdominerede uddannelser, et fænomen, der ses på tværs af de nordiske lande.

Selvom kvinder har opnået betydelige fremskridt i forhold til uddannelse, er det fortsat spørgsmålet, hvorvidt vi er vidner til en succesfuld ligestilling. Udfordringerne for kvinder på videregående uddannelser og i akademiske karrierer rækker langt ud over statistikker, og særligt hvis vi kigger på, hvordan kønnet har sammenhæng med andre sociale kategorier som socialklasse, race, seksualitet og religion.

I anledning af 150-året for Nielsine Nielsens banebrydende ansøgning retter *Uddannelseshistorie* derfor i dette temanummer fokus mod de mange facetter af kvinders erfaringer og udfordringer i det danske og nordiske uddannelsessystem, både historisk og aktuelt. Med dette perspektiv tager vi afsæt i et bredere syn på kvinders levede liv, som det bl.a. er udfoldet gennem den britiske sociolog Beverly

Skeggs' blik på mangfoldiggørelse af kvindelivet og forståelsen af kvinder.¹ Vi ønsker at fremhæve flere stemmer og levevilkår og dermed at udfordre den ofte snævre idé om én repræsentativ kvindelig fortælling, som ofte har domineret historieskrivningen. Denne tilgang er inspireret af arbejdet med *A Cultural History of Youth in the Modern Age*,² som undersøger ungdommens kultur og de mange forskellige liv, der formes i samspil med institutioner og sociale strukturer.

I vor tematiske udforskning søger vi ikke kun at belyse de kvindelige erfaringer med uddannelse ud fra køn som den eneste kategorisering, men også at tage højde for, hvordan disse erfaringer er præget af intersektionelle faktorer som socialklasse, race, seksualitet og religion. Dette perspektiv udfordrer den traditionelt monolitiske forståelse af kvinders uddannelsesliv og åbner op for en mere nuanceret diskussion om, hvordan kvinder, på trods af markante fremskridt, stadig kan stå over for barrierer i uddannelsessystemet. Med dette temanummer håber vi at bidrage til en mere inkluderende og mangfoldig forståelse af kvinders uddannelsesrejse, og at vi på denne måde kan udvide debatten om køn og uddannelse til også at omfatte de mange facetter af kvindelivet, der ikke altid har fået opmærksomhed.

Som forskningsfelt har kvinde- og kønshistorie udviklet sig væsentligt siden etableringen af kvindeforskningscentre på de danske universiteter i 1970'ernes sidste halvdel, hvor bl.a. flere historikere påpegede, at det var på høje tid at diskutere, hvordan repræsentationen af kvinder i historien kan bedres, så den rummer de mange stemmer, der har været underrepræsenteret eller overset. Siden er mange nye stemmer, perspektiver og metodiske tilgange kommet til.³ Kvinders repræsentation i historien og i det danske uddannelsessystem er 150 år efter Nielsine Nielsens ansøgning og over 50 år efter, at de første forskere inden for kvindehistorien introducerede feltet på de danske universiteter, stadig et aktuelt og omdiskuteret emne. Det er også et emne, der trækker tråde langt ud over den akademiske og politiske sfære og ind i en bredere offentlighed.

Allerede i 1980'erne og 1990'erne var en større gruppe kvindelige historikere engageret i at synliggøre kvinders bidrag til historien gennem afhandlinger, udstillinger, fotobøger og bøger, hvoraf mange blev genoptrykt i flere oplag.⁴ Med denne årbog ønsker vi at videreføre dette arbejde ved at styrke repræsentationen af kvinder i uddannelseshistorien og give plads til underrepræsenterede eller forbigåede stemmer. Et projekt, der har dybe rødder, men som på mange måder også handler om en større synlighed og adgang til en mangfoldighed af kvinders stem-

---

1 Skeggs 1997; Skeggs 2003.

2 Sleight & Alexander 2022.

3 Borchorst 2002.

4 Rosenbeck 2022.

mer og perspektiver, hvad end det handler om en historisk viden og forståelse, litteratur, kunst eller den nære hverdag på en uddannelsesinstitution.

I *Uddannelseshistorie* 2024 har vi fem artikler, der ud fra forskellige perspektiver berører teamet kvinder og uddannelse: fra husholdningsskoler og Kvinderegensens pionerer over pigeskolels relation til almenskoleloven af 1903 og til genveje og blindgyder i professionsuddannelserne som kønnet vej til videreuddannelse.

Årbogen indledes med Mikael Frausings artikel "Piger i drengeskolen. Pigeskolerne og almenskoleloven af 1903", der analyser, hvordan fremtrædende pigeskolelederes indflydelse på loven var et vendepunkt i forhold til kvinders uddannelse. Frausing argumenterer for, at pigeskolelederne fra 1903 til 1907 med succes påvirkede lovens implementering i kønsideologisk retning, hvilket bl.a. førte til oprettelsen af den særlige pigeskoleeksamen og valgfaget "Regning for piger" i realskolerne. Pigeskoleledernes lobbyarbejde var medvirkende til, at forskelle i uddannelsesforventninger til piger og drenge blev indarbejdet som ideologisk og pædagogisk grundlag for det 20. århundredes grundskole.

I Bente Rosenbecks artikel om pioneringerne på Kvinderegensen, et kollegium for kvindelige universitetsstuderende, der blev opført i 1932, stilles der skarpt på, hvilken rolle Kvinderegensen spillede for kvindelige akademikere. Rosenbeck undersøger, hvordan dét at have et særligt sted for kvinder kunne skabe nye handlemuligheder og påvirke samtidens opfattelse af kvindelige akademikere. Kollegiet fungerede ikke blot som en tryk ramme for læring og studier, men også som en arena for sociale aktiviteter og netværksdannelse. Samtidig eksisterede en udbredt forestilling om, at kvinder ikke var egnede til forskning, hvilket satte særlige begrænsninger for deres akademiske virke.

Annette Rasmussen og Karen E. Andreasen giver i "Husholdningsskolels betydning for kvinders videre uddannelse og beskæftigelse i efterkrigstidens Danmark" indblik i, hvordan syv kvinder, der som hundredvis af andre unge danske kvinder havde taget et ophold på en husholdningsskole, knyttede et tæt venskab og besluttede ved opholdets afslutning at fortsætte og vedligeholde venskabet og kontakten via en vandrebog. Gennem vandrebogens beskrivelser giver Rasmussen og Andreasen indsyn i kvinders uddannelse inden for husholdning fra 1945 og et halvt århundrede frem, og vi ser, hvordan uddannelse på en husholdningsskole fik betydning for kvinders tilværelse mange år frem i livet.

Det er en kendt sag, at gifte kvinder i vid udstrækning rykkede ud af hjemmene og ind på det lønnede arbejdsmarked i løbet af 1960'erne og 1970'erne. Mindre bemærket er det måske, at kvinder i den samme periode var på vej til at uddanne sig på samme niveau og endog mere end mænd. Netop det sætter Ning de Coninck-Smiths og Sofie Skovbæks artikel "Uddannelse, arbejde og kvindelighed Danmark

1965-1975" fokus på. I artiklen undersøger de, hvordan kvinderne forbandt uddannelses- og erhvervsvalg sig med deres sundhed, herunder deres moderskab og seksualitet og den affektive modernisering af familien.

I artiklen "Genveje eller blindgyder? Om professionsuddannelserne som kønnet vej til videreuddannelse fra 1980 til i dag" viser Jan Thorhauge Frederiksen, hvordan mandlige og kvindelige velfærdsprofessionelle har videreuddannet sig. Gennem en gennemgang af de reformer, der har præget professionsuddannelserne de sidste 40 år, undersøger han, hvordan reformernes påvirkning har formet den måde, hvorpå de velfærdsprofessionelle har bevæget sig i uddannelsessystemet, særligt med fokus på forskellen mellem kvinder og mænd. Han viser i artiklen, at harmoniseringen af velfærdsuddannelserne har medvirket til en øget grad af videreuddannelse, der dog primært kommer mænd til gode.

Ud over disse artikler indeholder årbogen som vanligt "Årets gang" om uddannelserne i folketingsåret 2023/24 ved Karen E. Andreasen, oversigt over ny dansk uddannelseshistorisk litteratur i 2023 ved Christian Larsen og anmeldersektionen. Årbogen afsluttes med årsberetningen fra Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie, leveret af formand Hans Henrik Hjermitzlev.

Rigtig god læselyst!

Jin Hui Li, Amalie Olga Lyngsted & Maria Simonsen

Temareaktionen for Uddannelseshistorie 2024

LITTERATUR

- Annette Borchorst, *Kønsmagt under Forandring*, Kbh.: Hans Reitzel, 2002.
- Bente Rosenbeck, "Kend Din Begrænsning", *Slagmark: Tidsskrift for Idéhistorie* 2022:2: 173-84.
- Beverly Skeggs, *Formations of Class & Gender: Becoming Respectable*, London: Sage, 1997.
- Beverly Skeggs, *Class, Self, Culture*, London: Taylor & Francis, 2003.
- Simon Sleight & Kristine Alexander, *A Cultural History of Youth in the Modern Age*, London: Bloomsbury Academic, 2022.

PIGER I DRENGESKOLEN – PIGESKOLERNE OG ALMENSKOLELOVEN AF 1903

AF MIKAEL FRAUSING

Almenskoleloven af 1903 var et vendepunkt for kvinders uddannelse. Loven fastslog, at kvinder havde samme rettigheder til videregående uddannelse som mænd, men paradoksalt nok udløste reformens vedtagelse en eksistentiel krise blandt landets pigeskoler. Dilemmaet bestod i, om man skulle kæmpe for de rene pigeskoler som kvindesocialiserende institutioner eller indrette sig under den nye fællesskole, der havde lighed i uddannelse og fælles undervisning af drenge og piger som hovedsigte. Artiklen analyserer fremtrædende pigeskolelederes indflydelse på reformen og argumenterer for, at de fra 1903 til 1907 med succes påvirkede lovens implementering i kønsideologisk retning, hvilket bl.a. førte til oprettelsen af den særlige pigeskoleeksamen og valgfaget "Regning for piger" i realskolerne. Pigeskoleledernes lobbyarbejde var medvirkende til, at forskelle i uddannelsesforventninger til piger og drenge blev indarbejdet som ideologisk og pædagogisk grundlag for folkeskolen i det 20. århundrede.

"Eksamen er ordnet for Drenge og lagt til Rette af Mænd for Drenge uden Hensyn til Pigerne."

Theodora Lang i *Bog og Naal* 1905¹

INDLEDNING

I løbet af sommeren 1901 bredte optimismen sig i liberale skolekredse landet over. Med udnævnelsen af landets første Venstre-regering, som eftertiden har givet betegnelsen Systemskiftet, stod det klart, at årtiers skolepolitisk dødvande var brudt. Den længe ventede reform af skolevæsenet var endelig på vej. J.C. Christensen (1856-1930) blev landets nye kirke- og undervisningsminister (kultusminister) og var kendt som Venstres stærke mand. Ministerens intentioner var velkendte. Den gammeldags og utidssvarende lærde skole – embedsmandsskolen – måtte erstattes af en moderne skole for folket – almenskolen. Skolens fremmeste opgave var at

---

1 Lang 1905: 22.

højne det generelle uddannelsesniveau, så myndige borgere kunne tage del i det demokratiske samfund og samtidig opfylde erhvervslivets behov for uddannet arbejdskraft i det fremvoksende urbaniserede industrisamfund.²

Reformens hovedsigte var således at rette op på sociale uligheder i uddannelse. Som en selvfølge skulle også den kønnede ulighed fjernes, så kvinder fik lige adgang til uddannelse sammen med mænd. Med udgangspunkt i 1800-tallets skarpt opdelte kønsideologi var pigeskolerne opbygget på den præmis, at lighed i uddannelse skulle sikres gennem *forskellige* uddannelses tilbud til kvinder og mænd. På et fællesmøde afholdt af foreningen Den danske Pigeskole i oktober 1902 gik bølgerne højt og afslørede for første gang sprækker i sammenholdet mellem hovedstadens og provinsens pigeskoler. Henriette Skram (1841-1929) fra N. Zahles Skole i København argumenterede for en særordning, en pigeskoleeksamen, der fastslog kvinders uddannelsesbehov som væsensforskellige fra mænds, og som kunne opretholde de rene pigeskoler som kvindesocialiserende institutioner.³ Theodora Lang (1855-1935) fra Th. Langs Skole i Silkeborg og næstformand i Den danske Pigeskole holdt på, at pigeskolerne indrettede sig inden for alment skolelovens rammer. Ikke ud af stor kærlighed til reformen, men som en pragmatisk tilgang, der sigtede mod at sikre "Pigebørnenes Tarv" i den nye fællesskole og modvirke de værste skadevirkninger.⁴ Dermed var banen kridtet op til et langstrakt forhandlingsforløb, hvor pigeskolerne søgte indflydelse og satte betydelige kønsideologiske aftryk på alment skolelovens sigte om lige adgang til uddannelse for drenge og piger.

Denne artikel handler om det dilemma, som pigeskolerne stod over for efter vedtagelsen af alment skoleloven af 1903. Artiklen er tilrettelagt som en detailundersøgelse af det lobbyarbejde, som toneangivende pigeskoleledere udøvede på reformen. Det overordnede forskningsspørgsmål er, hvordan (lovbestemte) forskelle i uddannelsesforventninger til kvinder og mænd med alment skoleloven blev indarbejdet som grundlag for det danske uddannelsesvæsen gennem det 20. århundrede. Problemstillingen besvares gennem følgende forskningsspørgsmål: Hvad handlede uenighederne mellem hovedstadens og provinsens pigeskoler om, og hvad var deres forskellige policystrategier? Hvilke kønsideologiske forståelser af kvinders skolegang eksisterede i samtiden, og i hvilket omfang satte disse aftryk på indretningen af hhv. mellemskole, realklasse og gymnasium? Undersøgel-

---

2 Skovgaard-Petersen 1976: 233-34.

3 Bestyrerindeforeningen for de Højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg til kultusministeren 14.12.1902, MKU-3, pk. 2703, Høringssvar for Mellemskolen. Se også Skovgaard-Petersen 1976: 274-76; Kristensen 1995: 87-94.

4 Den danske Pigeskole, Bestyrelsesprotokol 25.4.1903. DDPA; DDP til Kultusministeriet 25.6.1903, MKU-3, pk. 2703, Fællesskolen.

sens hovedtese er, at Henriette Skram og Theodora Lang sammen med andre kvindelige pigeskoledere på afgørende punkter påvirkede implementeringen af almenskoleloven 1903 i specifik kønsideologisk retning, som ville sikre *lige* adgang til uddannelse gennem *forskellige* uddannelses tilbud til piger og drenge, og at denne opfattelse blev indarbejdet i skolens ideologiske og pædagogiske grundlag langt op i 20. århundrede.

Kildematerialet udgøres væsentligst af "Sager vedrørende Skolereformlovgivning 1899-1910" i Kultusministeriets arkiv i Rigsarkivet.⁵ Heri befinder sig udkast og forhandlinger til anordninger og cirkulærer til lovens implementering samt hørings svar fra skoler og interessegrupper. Hørings svarene fra pigeskolerne er gennemgået i deres helhed,⁶ mens øvrige hørings svar er summarisk gennemgået for en overordnet forståelse af synet på kvinders uddannelse blandt "drenge-skolerne" – statens lærde skoler og de private realskoler. En del af materialet er optrykt i det af Kultusministeriet udgivne *Meddelelser angaaende de højere Al-menskoler*, der er gennemgået for årgangene 1903-08. Undersøgelserne er suppleret med bestyrelsesprotokoller fra Den danske Pigeskoles Arkiv i Rigsarkivet samt en omfattende mængde af debatindlæg omhandlende pigeskoler og kvinders uddannelse, primært i tidsskrifterne *Bog og Naal* samt det ledende pædagogiske tidsskrift *Vor Ungdom*.

Perioden fra 1880-1920 er blandt de bedst udforskede i dansk skolehistorie. Oversigtsværker som *Dansk Skolehistorie 1850-1920* og *Realskolen gennem 200 år* har bl.a. peget på nybrud som uddannelsesekspansion, lærernes professionalisering og skolepolitiske tiltag om lige adgang til uddannelse, mens Ning de Coninck-Smiths disputats *For barnets skyld* fra 2000 har undersøgt periodens pædagogiske praksisser i synet på barnet, opdragelsen og skolen.⁷ Perioden er ikke mindst kendetegnet ved fremkomsten af pigeskoler, der netop opnåede deres største udbredelse i årene mellem 1880 og 1920.⁸ De kvindelige skolepionerer tiltrak sig opmærksomhed allerede i samtiden og blev gennem det 20. århundrede sikret et eftertermæle i en strøm af erindringer, biografier og jubilæumsskrifter, der havde noget af hyldestlitteraturen over sig og længe dominerede eftertidens bedømmelse.⁹

5 Rigsarkivet, Kirke- og Undervisningsministeriets (Kultusministeriet) 3. Kontor: Sager vedrørende Skolereformlovgivning 1899-1910 (MKU-3).

6 Det drejer sig om hørings svar udfærdiget af: Den danske Pigeskole, Bestyrerindforeningen for de højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg, Louise Winteler, Theodora Lang, Henriette Skram, samt ledere og lærere ved øvrige pigeskoler. MKU-3, pk. 2702-2706.

7 Gjerløff & Jacobsen 2014; Larsen (red.) 2010; Coninck-Smith 2000: 14-24.

8 Nielsen 2010b: 119-120; Kristensen 1995: 32-52.

9 Listen er omfattende og indeholder bl.a. erindringer og biografier om Nathalie Zahle, Louise Winteler, Theodora Lang, Hanna Adler, Henriette Skram (uudgivet), dertil en lang række jubilæumsskrifter af enkelte pigeskoler og antologien *Frøken – en bog om lærerinder* (1986).

Th. Langs Skole var omkring 1900 vokset til et af mest betydningsfulde centre for kvindelig undervisning uden for København. Det var en pigeskole, som kunne føre eleverne fra grundskole frem til almindelig forberedelseseksamen, men omfattede også forskoleseminarium og lærerindeseminarium. Seminariet var desuden centrum for efteruddannelse. På billedet ses efteruddannelse af håndarbejds lærerinder, der var særfag for pigeskolerne, ca. 1900 (foto: Jens Chr. Pedersen, Th. Langs Skoles Arkiv, Silkeborg Arkiv).

Socialhistoriske tilgange vækkede den faghistoriske interesse for kvindelig uddannelse, og i Danmark kom gennembruddet i 1980'erne, hvor toneangivende forskere som Mette Winge, Adda Hilden, Hanne Rimmen Nielsen og Birgitte Possing analyserede kvindelige læreres indtog i skolevæsenet og kvinders adgang til højere undervisning.¹⁰ Antologien *Pigernes skole* var præget af stor kronologisk og tematisk spredning, mens Birgitte Possings disputats om Natalie Zahle (1827-1913) *Viljens Styrke* samlede trådene til en helhedsanalyse af pionergenerationen med Zahle i spidsen i anden halvdel af 1800-tallet. Perioden efter 1900, hvor hovedparten af danske kvinder fik deres uddannelse, er derimod ikke grundigt udforsket, ligesom provinsens pigeskoler heller ikke har været genstand for en mere

¹⁰ Winge 1981, Hilden 1987 og 1993; Nielsen 1991; Possing 1992.

indgående behandling, idet fokus ofte har været på hovedstadens pigeskoler.¹¹ Anne-Mette Kruse analyserede i artiklen "Pigeskole eller fællesskole" pigeskoleledernes kritik af almenskoleloven som et generelt forsvar for kvinders uddannelse, mens Lene Kristensen i sit upublicerede historiespeciale *Den eksamensberettigede pigeskole* fra 1995 derimod anskuede oppositionen til drengeskolen som udtryk for en diskursiv strategi i kampen for at bevare monopollet over kvinders uddannelse og opdragelse rettet mod hjemmets rollen som hustru og moder. Denne tolkning som blev understøttet hos Åse Højlund Nielsen i "Rum for kvindelig virkestrang – pigerealskolen 1880-1960" fra 2010, men stadig uden at inddrage det arkivalske materiale fra lovens tilblivelse.¹² Forhandlingerne om almenskoleloven af 1903 er indgående behandlet i Vagn Skovgaard-Petersens disputats *Dannelse og demokrati* fra 1976, som følger forløbet frem til lovens vedtagelse. Derimod blev pigeskolernes vilkår under loven kun overfladisk berørt og ikke særskilt analyseret.¹³

Ved at genbesøge forhandlingerne *efter* lovens vedtagelse, hvor reformen skulle implementeres i praksis, og hvor pigeskolerne blev stillet over for nye udfordringer i et grundlæggende nyt skolesystem, vil denne artikel analysere, hvordan fremtrædende pigeskoleledere med udgangspunkt i deres ideologiske og praktiske erfaringer dels havde forskellige strategier for at tilpasse sig de nye tider, dels formåede at påvirke de strukturelle rammer for deres skoler og for kvinders uddannelse i det 20. århundrede.

DRENGESKOLE, PIGESKOLE, FÆLLESSKOLE?

Da almenskoleloven blev vedtaget i 1903, var højere uddannelse for kvinder endnu ikke almindeligt udbredt, men dog heller ikke længere noget særsyn i Danmark.¹⁴ Skoleanordningerne af 1814 havde dikteret syv års skolegang for både drenge og piger, men skolevæsenet i 1800-tallet var stærkt differentieret med adskillelse som et gennemgående tema. Der var store forskelle mellem almueskolen og købstadsskolen, mellem offentlige skoler og private betalingsskoler, mellem grundskolen og latinskolen. Især var der forskel mellem undervisningen af drenge og piger, hvor den lærde skole, der gav adgang til eksamen, offentlige embeder og universitetet, forblev et eksklusivt maskulint domæne.¹⁵

11 Gjerløff og Jacobsen 2014; Nielsen 2010a og 2010b.

12 Kruse 1989: 43-55; Kristensen 1995; se også Lehrmann 1982; Nielsen 2010b: 100-101.

13 Skovgaard-Petersen 1976: 89, 274, 364.

14 I artiklen benyttes samtidens betegnelse "højere uddannelse", der betegnede skolegang ud over de obligatoriske syv års grundskole, dvs. realskole og den lærde skole, der afsluttedes med hhv. realeksamen og studentereksamen.

15 Skovgaard-Petersen 1976: 29-35.

Henriette Skram (1841-1929) var født ind i velhavende københavnsk familie og havde gået på N. Zahles Skole, hvorfra hun tog lærerindeeksamen og institutbestyrerprøve. I 1877 blev hun udnævnt til skolens forstander, hvorefter hun indtog rollen som Zahles mest betroede medarbejder og efterfølger. Som leder af landets førende pigeskole og med sin lysende begavelse og stærke holdninger etablerede hun sig snart som en pædagogisk autoritet og pigeskolernes uofficielle førstedame. Hun var livet igennem principfast tilhænger af kønsadskilt undervisning ud fra den overbevisning, at kvinder i kraft af deres særlige kønsidentitet havde anderledes og væsensforskellige uddannelsesbehov end mænd (foto: Adolph Lønborg, Det Kongelige Bibliotek).

Højere uddannelse for overklassens kvinder, de såkaldte døtreskoler, havde eksisteret i hovedstaden fra slutningen 1700-tallet, og fra omkring 1850 begyndte pigeskolerne også at brede sig til den øvre middelklasse og provinsens købstæder.¹⁶ Pigeskolerne vandt frem i takt med, at kravet om kvinders uddannelse lød stadig stærkere. Den første generation af kvindelige skolepionerer kæmpede for retten til, at kvinder overhovedet kunne modtage videregående uddannelse, og at kvindelige lærere (lærerinder) kunne undervise i offentlige skoler.¹⁷ Lærerindeeksamen blev indført i 1859, og endnu en milepæl blev nået, da de første kvindelige studerende blev optaget på Københavns Universitet i 1877. Videregående uddannelse var ikke længere et maskulint monopol, men for at nå frem til universitetets porte måtte kvinder fortsat gå en stenet vej via privatundervisning og tilægseksamen. Indførelsen af *almindelig forberedelseksamen* i 1881 forenkled

¹⁶ Nielsen 2010a: 82-86.

¹⁷ Gjerløff og Jacobsen 2014: 155.

systemet og samlede de mange forskellige eksamensformer til én realeksamen.¹⁸ Landets førende pigeskole, N. Zahles Skole, greb chancen og ansøgte året efter Kultusministeriet om ret til at afholde realeksamen på samme vilkår. Landets øvrige pigeskoler fulgte hurtigt efter, og i 1894 var der 24 eksamensberettigede pigeskoler landet over – otte i hovedstaden og 16 i provinsen.¹⁹ Den eksamensberettigede pigeskole – pigerealskolen – var en realitet.

Initiativet til at afholde realeksamen ved N. Zahles Skole var udgået fra Henriette Skram. Det lykkedes hende at få indført en aldersgrænse for pigers realeksamen på minimum 17 år i modsætning til drengene, som tog deres realeksamen i 15-16-års alderen.²⁰ Begrundelsen lød, at pigernes svagere fysik, sarte nerver og større sygelighed i pubertetsårene betød, at de skulle skærmes mod overdreven anstrengelse og helst undgå eksamen indtil 17-års alderen.²¹ Praktiske hensyn har givetvis også spillet ind. Pigeskolerne havde generelt kortere undervisningsdage, og deres fagrække indeholdt eksklusivt kvindelige fag som håndarbejde og senere husgerning (skolekøkken), der var rettet mod rollen som husmoder og kvindeligt erhvervsarbejde som f.eks. syning. Et års ekstra undervisning var den eneste måde, hvorpå skolerne kunne rumme både det krævende realskolepensum og de særlige kvindefag for samtidig at opretholde en kortere skoledag.

De private realskoler gennemgik i 1880'erne en kraftig ekspansion, der fuldstændig omkalfatrede den højere uddannelse og blotlagde behovet for yderligere reformer.²² Også pigeskolerne oplevede stor vækst. Kombineret med, at de private realskoler i større antal begyndte at optage kvindelige elever, var der et regulært boost i kvinders højere uddannelse i årene frem mod 1900. Det var realskolerne, der først brød med den kønsadskilte undervisning. I begyndelsen som pragmatisk løsning med ganske få piger i hver klasse, men i 1890'erne begyndte fremtrædende pædagoger at skrive en række indlæg om fællesskolens psykologiske og sociale fortrin for børnenes udvikling. Det mest naturlige var at undervise drenge og piger sammen, så de gensidigt kunne påvirke hinanden positivt.²³

Fællesskolens fremgang, praktisk og ideologisk, satte spørgsmålstejn ved pigeskolernes kønsideologiske fundament om behovet for særskilt kvindelig opdragelse og uddannelse. I 1860'erne havde de kvindelige skolepionerer været på forkant i kampen for kvinders adgang til højere uddannelse, men i mødet med fæl-

---

18 Larsen 2010: 103-07. Almindelig forberedelseseksamen kaldtes også præliminæreksamen og fungerede som afslutningseksamen for realskolerne. I artiklen anvendes fællesbetegnelsen realeksamen.

19 Nielsen 2010b: 95-96; Kristensen 1995: 32.

20 Possing: Henriette Skram. Se også Skram 1885.

21 Nielsen 2010b: 98-100; se også Skram 1900 og Hertel 1903.

22 Skovgaard-Petersen 1976: 81-98; Larsen 2010a: 107.

23 Nielsen 2010b: 100-102.

Hanna Adler (1859-1947) var ud af en velhavende jødisk familie, men erklæret ateist og tilhørte gruppen af såkaldte fritænkere i det radikale miljø omkring Brandes-brødrene. Hun tog universitetsuddannelse i fysik og satte sig derefter for at realisere sit livsmål: en skole med fællesundervisning af drenge og piger, der åbnede dørene i 1893. Fællesskolen var ideologisk funderet i et pædagogisk ideal om det naturlige barn og børnenes utvungne omgang med hinanden, men indeholdt også et radikalt ligestillingsideal om kønnenes fuldstændige ligestilling i opdragelse og uddannelse. Hun søgte inspiration

på en tre måneder lang studierejse til USA, hvis skolevæsen fungerede som demokratisk og pædagogisk ideal, og hvor fælles undervisning i højere uddannelse (high school og college) var dominerende. Undervejs på rejsen skrev hun hjem, at hun var fast besluttet på fællesskolen, på trods af Henriette Skrams ønske om, at det måtte mislykkes (foto: Julie Laurberg, Franziska Gad, Det Kongelige Bibliotek).

lesskolen tredive år senere stod pigeskolelederne samlet omkring en moderat konservatisme, der videreførte en kønsideologisk forståelse, hvor kvindens ansvarsområde var hjemmet og pigeskolernes opgave var at opdrage pigerne til rollen som hustru og moder. Det var en moralsk forpligtelse over for de enkelte elever, der herved kunne løfte deres livsopgave, men nok så vigtigt løftede skolerne et samfundsmæssigt ansvar ved at uddanne dygtige og dannede kvinder.²⁴ Realskolen – konsekvent omtalt som drengeskolen – ville i deres optik aldrig kunne løfte denne opgave.

Holdningerne til realeksamen var i forlængelse heraf ambivalente. Den danske Pigeskoles formand Louise Winteler udtalte i 1897, at "Uoverensstemmelsen imellem den Opdragelse, vore Pige børn faa, og det Liv, de senere skulle leve, er

---

²⁴ Kristensen 1995: 65.

bleven større Aar for Aar. Thi den store Mængde af vore Pigebørn bliver dog gift, heldigvis, trods Eksamen og Udmærkelse”.²⁵ Snarere end et mål i sig selv så pigeskolederne den erhvervskvalificerende realeksamen som en pragmatisk nødvendighed, der fungerede som sikkerhedsnet for ugifte kvinders mulighed for at søge erhvervsarbejde og selvforsørgelse. Af praktiske grunde måtte pigeskolerne undervisning derfor føres frem til eksamen, omend mange udtrykte utilfredshed med at blive tvunget til at tage den eksisterende “drengerealeksamen”, der syntes fremmed for pigeskolerne undervisning.²⁶ Som Hilden konkluderede det i 1987, blev pigeskolerne formål formuleret som oplæring af pigen, så hun som voksen kunne vælge mellem ægteskab eller selverhverv. Som påpeget af Kristensen udelod Hilden dog den væsentlige pointe, at valget ikke var ligestillet, men hierarkisk inddelt med ægteskabet øverst.²⁷ Fortsættelse til gymnasiet og studentereksamen var for piger derimod rene undtagelser og ikke et anliggende for pigeskolerne.²⁸

ALMENSKOLELOVEN AF 1903

Pigeskolerne kom nogenlunde helskindet gennem 1890'ernes udfordring fra fællesskolen. Ganske vist vandt fællesundervisningen frem, men det gjorde pigeskolerne også, og gennem foreningen Den danske Pigeskole stod man organisatorisk og ideologisk på et langt stærkere grundlag, da det i løbet af 1902 stod klart, at en omfattende skolereform var under opsejling. Reformens overordnede sigte var demokratiserende at gøre op med adskillelsen i skolevæsenet, etablere en enhedsskole og sikre lighed i uddannelse.²⁹ Mellemaskolen var reformens nyskabelse, som dels skulle fungere som grundskole for at højne det almene uddannelsesniveau, dels som et bindeled til de egentlige ungdomsuddannelser – den et-årige realskole og det 3-årige gymnasium.³⁰ De lærde skoler blev omdøbt til gymnasier, der skulle optage kvindelige elever, ligesom der skulle oprettes en tredje nysproglig linje. Arbejdet med skolereformen udløste hård politisk kamp mellem traditionister og reformister om indretningen af den nye skole. Spørgsmålet om kvinders adgang til de nye uddannelser blev tilsyneladende taget for givet – og dermed reelt forbigået af de centrale mandlige aktører i reformprocessen.³¹

---

25 Winteler 1897: 149.

26 Th. Langs Skoler 1888: 17-18.

27 Hilden 1987: 56; Kristensen 1995: 71. Se også Kruse 1989: 48.

28 Rönström 1899: 28

29 Skovgaard-Petersen 1976: 73-80.

30 Gjerløff og Jacobsen 2014: 74; Skovgaard-Petersen 1976: 244-46, 276-80.

31 Skovgaard-Petersen viderefører i sin disputats denne “kildernes tavshed”, idet spørgsmålet om kvinders adgang til de højere uddannelser knapt berøres. Skovgaard-Petersen 1976: 11-15.

Blandt pigeskolerne vakte lovudkastet derimod bestyrtelse og hidsig modstand. Enigheden rakte til at identificere to hovedproblemer ved den nye ordning: Ideologisk, fordi pigers uddannelse efter pigeskoleledernes opfattelse aldrig kunne sidestilles med drengenes; og økonomisk, fordi optagelsen af piger i statens skoler "vilde berøve Pigeskolen en Del af dens bedste Elever".³² Derimod var der ingen enighed om, hvilket modsvar var det rigtige. På et stormfuldt fællesmøde i oktober 1902 gik en kile ned mellem hovedstadens og provinsens pigeskoler. Gennem en ihærdig indsats og påvirkning af Landstinget lykkedes det Henriette Skram at få tilføjat en særskilt pigeskoleeksamen til selve lovteksten.³³ "Vi er noget andet end en Efterligning af Drengeskolen, vi er Pigeskole, vi vil vedblive at være Pigeskole, vi vil behandles som Pigeskole; vi vil tros paa og agtes som saadan", slog hun fast.³⁴

Den danske Pigeskole med Theodora Lang i spidsen delte bekymringerne, men valgte en anden strategi. Foreningen anmodede Kultusministeriet om at deltage i arbejdet som "Repræsentant for den del af Pigeskolerne, navnlig i Provinsen, der har sluttet sig til den nu vedtagne Lov for højere Almenskoler".³⁵ For provinsens pigeskoler var fællesskolen allerede en meget nærværende konkurrent, og Den danske Pigeskole forsøgte at tage initiativet og vinde indflydelse, beskytte pigerne og afbøde de værste konsekvenser. Da Theodora Lang blev kritiseret for alene at se på pigernes situation, svarede hun med karakteristisk fyndighed: "Muligvis har jeg særlig tænkt paa Pigebørnene i denne Fællesskole, men deri vil vel ingen fortænke mig, det turde være heldigt, at der ogsaa er nogen som tænker paa dem".³⁶ Den danske Pigeskole abonnerede *ikke* på en ideologisk funderet fællesskole, men ønskede sameksistens inden for samme rammer, hvor lighed i uddannelse netop betød forskel i opdragelse og uddannelse af kvinder og mænd.

FÆLLESSKOLEN

Allerede inden alment skolelovens formelle vedtagelse begyndte formand for Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler og reformens hovedarkitekt, M.C. Gertz (1844-1929), arbejdet med at udmønte loven i anordninger og vejledninger til skolerne.³⁷ Der var nok at tage fat på. Loven introducerede fire helt nye skoleformer – mellemskole, pigeskole, realklasse og det almene gymnasium – der alle

---

32 Den danske Pigeskole til Kultusministeriet 26.6.1903, MKU-3, pk. 2703, Fællesskolen.

33 Skovgaard-Petersen 1976: 274-76; Bestyrerindeforeningen til Kultusministeren, 14.12.1902, MKU-3, pk. 2703, Fællesskolen.

34 Skram 1904: 62.

35 Bestyrelsesprotokol 25.4.1903, Den danske Pigeskole; Den danske Pigeskole til Kultusministeriet 25.4.1903, MKU-3, pk. 2703, Fællesskolen.

36 Lang 1903: 76.

37 M.C. Gertz til Stemmann (kontorchef) 24.3.1903, MKU-3, pk. 2704, Mellemskolen.

skulle have nye regler for optagelseskrav, fagrække, fagbeskrivelser, undervisningsplaner, eksamener og meget andet.

Statens skoler – Metropolitanskolen, Sorø Akademi, de syv katedralskoler og tre statsskoler samt Herlufsholm – skulle indføre fælles undervisning af drenge og piger efter i århundreder at være rene drengeskoler. *Anordning om Undervisningen i Statens Fællesskoler for Drenge og Piger* blev udsendt med tilhørende cirkulære i juli 1903 efter en ganske kort høringsrunde.³⁸ Formelt set gjaldt reglerne kun de statslige lærde skoler, men de ville sætte standarden også for de private og kommunale realskoler. Det er især påfaldende, hvordan fællesundervisningens demokratiserende implikationer, der havde fået en vis opmærksomhed i 1890'ernes pædagogiske debat, slet ikke blev adresseret, hverken i lovteksten eller i regler og vejledninger. Fællesskolen syntes alene at være et spørgsmål om praktiske udfordringer – de mandlige læreres modstand, ansættelsen af lærerinder og problemet med omklædningsrum til gymnastik. Dette "ideologiske tomrum" efterlod Den danske Pigeskole med betydeligt spillerum til at påpege forskelle og modstillinger mellem drenge og pigers undervisning.

Det hyppigste argument mod den fælles undervisning, nemlig pigernes overanstrengelse i puberteten, blev pure afvist af Den danske Pigeskoles bestyrelse: "Det er hævdet fra forskellig Side, navnlig Hygiejnikerne, at Pigebørnene ikke har den samme Arbejdskraft i Overgangsaaene 13-15 Aar som har Drenge. Hr. Plenge³⁹ [mener, red.] at have gjort den Erfaring, at der ikke er Forskel. Den almindelige Mening var, at denne Anskuelse hos mange Læger, maaske er fremkommen/bestyrtet som en Følge af, at der i mange Hjem og Skoler tages lidt for meget Hensyn til Pigebørnenes Uoplagthed i disse Aar. Sygeligheden forsvinder meget hyppigt, hvor der er Udsigt til Fornøjelser."⁴⁰

Piger kunne sagtens undervises på linje med drenge, men foreningen påpegede især to forhold, der førte til ændringer i anordningen. Dels at optagelsesprøven til mellemskolen nødvendigvis skulle indeholde kvindeligt håndarbejde, der var obligatorisk fag for pigerne; dels at fysisk afstraffelse af piger aldrig kunne tillades. I cirkulæret blev det efterfølgende tilføjet og indskærpet, at disciplinering i fællesskolen krævede "den strengeste Besindighed og Selvbeherskelse, saavel af Lærere som af Lærerinder", men nogle særregler for pigerne blev ikke indført.⁴¹ Mulighe-

38 Meddelelser 1903-04: 267-74.

39 Axel Plenge (1859-1940), bestyrelsesmedlem i DDP og bestyrer af Viborg Plenges Skole [Viborg Private Realskole].

40 Bestyrelsesprotokol [uden dato] 1903, DDP. Afvisningen var sandsynligvis svar på et videnskabeligt foredrag om risikoen ved fællesskoler, som lægen Axel Hertel afholdt i juni 1903. Se Hertel 1903.

41 Meddelelser 1902-03: 274.

Theodora Lang (1855-1935) var uddannet lærerinde og institutbestyrer fra N. Zahles Skole og havde etableret en pigeskole i Silkeborg i 1882. Som næstformand var hun den drivende kraft i Den danske Pigeskole og redaktør for foreningens tidsskrift Bog og Naal. Efter vedtagelsen af almenskoleloven 1903 kastede hun sig energisk ind i arbejdet for at "sikre Pigebørnenes Tarv", og nok så vigtigt, at imødegå reformens ødelæggende virkninger på pigeskolernes økonomiske grundlag (foto: Julie Laurberg, Det Kongelige Bibliotek).

den for at sikre lighed mellem kønnene ved at afskaffe den fysiske afstraffelse af drenge faldt vist ikke nogen involverede ind. Med disse indledende forpostfægtninger havde Den danske Pigeskole vist, at den ville og kunne arbejde konstruktivt i det videre arbejde. Nu gjaldt det de langt vanskeligere spørgsmål om undervisningen i mellemskolen.

MELLEMSKOLEN

Anordning om Undervisningen i Mellemskolen blev underskrevet 26. maj 1904 og rundsendt fem dage senere med tilhørende normaltimeplan for undervisningen.⁴² Forud var gået mere end et års vanskelige forhandlinger om undervisningsplanen for den nye fireårige mellemskole, hvis afslutning svarer nogenlunde til 9. klasse i nutidens folkeskole. Vanskelighederne bestod overordnet i at afveje mellemskolens to forskelligrettede hensyn over for hinanden uden at overlæsse uge-

⁴² Meddelelser 1903-04: 125-133.

planen og overbebyrde skolebørnene. Først og fremmest skulle mellemskolen give eleverne almenundervisning og kundskaber til det praktiske liv, men af hensyn til videre studier i gymnasiet var det uomgængeligt, at mellemskolen måtte afsluttes i 15-årsalderen.⁴³ Progressive pædagoger øjnede en mulighed for styrkelse af skolens kropslige, æstetiske og praktiske fag, der var essentielle i den nye skoles ambition om at danne hele mennesker.

Midt i denne armlægning mellem gammelt og nyt måtte pigeskolelederne finde plads til deres ønsker om at inkludere pigeskolernes identitetsbærende fag: håndarbejde, husgerning og fransk. På et bestyrelsesmøde i foreningen blev kvinders højere uddannelse uden fransk karakteriseret som "utænkeligt".⁴⁴ Ligeledes var kvindeligt håndarbejde og husgerning uomgængelige krav fra foreningen, hvis fællesskolen i deres øjne virkelig skulle blive fælles og ikke alene et spørgsmål om at optage piger i den eksisterende drengeskole. Målsætningen var at skabe betingelser for kønsadskilt undervisning i fællesskolen. Det var ikke nogen nem opgave.

Efter nogle indledende runder i løbet af efteråret skulle forhandlingerne afsluttes på et fællesmøde 22.-24. januar 1904. To dage efter mødet sendte Theodora Lang sine bemærkninger til Kultusministeriet, hvori hun kraftigt gik i rette med M.C. Gertz og den grundlæggende misforståelse, at "pigeskolerne" havde ytret ønske om en særordning begrundet i pigernes svagere fysik. Tværtimod, ønsket var fremsat af et mindretal blandt københavnske pigeskoler, hvorimod foreningen og pigeskolerne som helhed støttede reformen: "Den rene Pigeskole, saaledes som den i Løbet af de sidste 20 Aar har udviklet sig Landet over (København maaske undtaget), mener, at den kan og bør gaa ind under Loven, og at den paa ingen Maade tør forholde sine Elever Adgang til den Dannelses, som Loven sætter som Maalet. Heller ikke tør den unddrage sine Elever den Ret, Loven giver Piger i Lighed med Drengene at kunne fortsætte deres Uddannelse indtil Studentereksamen med det fyldte 18 Aar."⁴⁵ Pigeskolerne havde fået en ny talsperson. Theodora Langs principielle afvisning af den særskilte pigeskoleeksamen blev fulgt op af en række konkrete rettelser og forslag til mellemskolens undervisningsplan.

Ministeriets reviderede forslag blev rundsendt i marts 1904 og var ledsaget af et forslag til "Normaltimeplan for Mellemskolen".⁴⁶ I denne sammenhæng samler interessen sig om pigeskolernes ønsker til fransk, håndarbejde og husgerning. Fransk og latin eksisterede som en mulighed og valgfag i mellemskolens afslutningsklasse. Timerne skulle tages ved en reduktion fra andre fag. Pigeskolerne

---

43 Nielsen 2010c: 132-134.

44 Bestyrelsesprotokol 1902, DDP.

45 Th. Lang til Kultusministeriet 26.1.1904, MKU-3, pk. 2705, Mellemskolen.

46 Meddelelser 1903-04: 118.

Normaltimeplan for Mellemskolen.

	I. Kl.	II. Kl.	III. Kl.	IV. Kl.	I alt
Religion	2	2	2	2	8
Dansk	5	4	4	5	18
Engelsk	6	3	2	2	13
Tysk	»	5	4	3	12
Historie	3	2	3	2	10
Geografi	2	2	2	2	8
Naturhistorie	2	2	2	2	8
Naturlære	2	2	2	2	8
Regning og Matematik	4	5	6	7	22
Skrivning	2	1	1	1	5
Tegning	2	2	2	2	8
	30	30	30	30	120
Gymnastik (Legemsøvelser)	4	4	4	4	
Sang	2	2	1	»	

Anmærkninger.

- 1) Skoletimernes Varighed er normalt ansat til 50 Minutter.
- 2) Under Dansk medtages lette Læsestykker af Svensk.
- 3) Skolerne kunne efter eget Valg begynde med Engelsk eller Tysk; begyndes med Tysk, bliver Timetallet for dette Sprog 6 + 3 + 2 + 2 og for Engelsk 0 + 5 + 4 + 3.
- 4) Under Naturfagene medtages de væsentligste Træk af Sundhedslære og nogen Kemi.
- 5) For Elever, der skulle læse Latin eller Fransk i 4de Klasse, nedsættes det ugentlige Timetal i Religion, Regning og Matematik, Skrivning og Tegning med 1 Time for hvert af disse 4 Fag.
- 6) I Pigeskoler, der optage Undervisning i Fransk, vindes Tiden hertil ved forkortede Skoletimer paa 40 à 45 Minutter i alle Fag.
- 7) For Elever, der skulle have Undervisning i kvindeligt Haandarbejde, fastsættes det minimale ugentlige Timetal for dette Fag til 2, der indvindes ved en Reduktion af Timerne i de fremmede Sprog, Skrivning og Tegning.
- 8) I Skoler, der have Undervisning i Sløjd eller andet Legemsarbejde, fastsættes det minimale ugentlige Timetal for dette Fag til 2 og for Gymnastik til 3; i 4de Klasse udgør dog det samlede Antal Timer for disse Fag 6. I Sang gives da mindst 1 ugentlig Undervisningstime.
- 9) I Skoler, der optage Undervisning i kvindelig Husgerning, fastsættes det minimale ugentlige Timetal for dette Fag til 4, naar Undervisningen heri samles paa eet Aar, og til 2, naar Undervisningen heri fordeles paa to Aar; disse Timer indvindes fra Gymnastikens.

(København. - Trykt hos A. R. Schall)

Udkast til en normaltimeplan for mellemskolen forelå i cirkulære fra 2. marts 1904. Planen viste med tydelighed vanskelighederne med at få timerne til at slå til. I planens anmærkninger var udfoldet store anstrengelser for at imødekomme andre ønsker til undervisningen. Det samlede indtryk blev et kludetæppe af tilføjelser og undtagelser, der ikke fandt vej til den endelige indstilling (Rigsarkivet, MKU-3, pk. 2704, Anordning for Mellemskolen).

kunne dog tillades at undervise i fransk gennem hele mellem skolen, men da måtte – efter et forslag fra Theodora Lang – samtlige øvrige skoletimer forkortes til 40 eller 45 minutter.⁴⁷ Forkortede timer, som i årene forinden var blevet drøftet som pædagogisk redskab til bedre undervisning, blev nu foreslået som middel til at presse flere fag ind i planen. Det blev dog senere afvist. Kvindeligt håndarbejde var obligatorisk fag for piger i mellem skolen, hvilket skulle medføre en reduktion i sprogfag, skrivning og tegning. Rektor Georg Bruun (1861-1945) fra Kolding Højere Almenskole, der havde bidraget til reformens udformning, gjorde opmærksom på det stærkt uheldige ved at tage timerne fra “moderne Sprog, da Pigenes Undervisning i disse derved vil lide stærkt”.⁴⁸

Reelt indebar den foreslåede plan, at pigerne skulle lære det samme på kortere tid. Husgerning og sløjd var derimodigestillede som valgfag, idet undervisningstiden hertil begge skulle tages fra gymnastik. Et forslag fra formanden i Foreningen til Skolehygiejnens Fremme, lægen Axel Hertel (1840-1911), at pigerne, hvis de ikke skulle gå videre til gymnasiet, helt kunne undvære matematik til fordel for kvindelig husgerning, blev dog ikke optaget. I 1906 var Theodora Lang dog inde på samme tankegang, da hun i forhandlingerne om realklassen mente, at “de Piger, der aspirerer til Gymnasiet, ogsaa fritages for kv. Haandarbejde”⁴⁹, underforstået for at tilvælge matematik. Pigers skolegang blev til et enten-eller – et valg mellem boglig uddannelse eller kompetencer til hjemmet. I sidste ende opgav ministeriet den nidkære detailregulering af de ikke-obligatoriske fag og udsendte blot en “normaltimeplan for drengeskolen”.⁵⁰ Hvordan skolerne i øvrigt ville finde plads til sløjd, håndarbejde og husgerning ved at nedsætte timetallet i andre fag, var deres egen sag. Det lignede valgfrihed, men reelt var der tale om en kraftig nedprioritering af pigeskolens ønsker. Pigeskolerne fik i stedet valget mellem at lægge de kvindelige fag oveni planen eller lade pigerne i de øvrige fag lære det samme på kortere tid.

Resultatet udløste frustration hos Den danske Pigeskole, der protesterede mod “at 6 Timer dagligt Skolearbejde vil virke overanstrengende paa Pigeboern i den paagældende Alder, og at der i den foreliggende Normaltimeplan ikke paa fyldestgørende Maade er skaffet Plads for de særlig kvindelige Fag (Haandarbejde og Husgerning)”.⁵¹ Foreningen opgav dog at foreslå yderligere ændringer til ministe-

47 Th. Lang til Kultusministeriet 17.2.1904, MKU-3, pk. 2704, Mellem skolen.

48 G. Bruun til Kultusministeriet 28.3.1904, MKU-3, pk. 2705, Mellem skolen.

49 A. Hertel til Kultusministeriet (udateret), MKU-3, pk. 2705, Mellem skolen; Th. Lang til Kultusministeriet, 22.5.1906, MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

50 Meddelelser 1903-04: 132.

51 DDP til Kultusministeriet 28.3.1904. MKU-3, pk. 2704, Mellem skolen. Argumentet om “pigers overanstrengelse” havde nu sneget sig ind igen.

riets timeplan og skiftede strategisk sigte. Lovens ordlyd om, at de private skoler "i de væsentligste Henseender" skulle følge planen, efterlod en katteløse, som pigeskolerne nu søgte at udnytte til at hævde skolernes frihed.⁵² Et nyt skel var ved åbne sig mellem de offentlige skolers centrale styring og de private skoler med større ideologisk og pædagogisk frihed.⁵³

I sommeren 1904 stod det klart, at den nye fireårige mellemskole ikke kunne imødekomme Den danske Pigeskoles forventninger. Der var derfor god grund til at holde øje med, hvilket resultat Henriette Skram og Bestyrerindeforeningen kunne opnå for den særlige pigeskoleeksamen.

PIGESKOLEEKSAMEN

Den hidtidige forskning har ofte fokuseret på indførelsen af pigeskoleeksamen som pigeskolernes officielle svar på almenskoleloven 1903 og på Henriette Skram som talsperson for pigeskolerne ved implementeringen af loven.⁵⁴ På baggrund af denne undersøgelse af forhandlingsforløbet i ministeriet må tolkningen revideres. Efter sin succesfulde aktion for en pigeskoleeksamen trak Henriette Skram sig demonstrativt tilbage fra forhandlingerne om mellemskolen, da reglerne netop ikke ville være gældende for N. Zahles Skole!⁵⁵ Hun fik derfor ingen indflydelse på de forhandlinger, der lagde sporene for langt hovedparten af de danske kvinders uddannelse i efterfølgende årtier. Den politisk bestemte pigeskoleeksamen fik derimod kun betydning for et ganske lille mindretal af københavnske (overklasse-)pigeskoler og var fra begyndelsen en torn i øjet på ministeriets embedsmænd. Eksempelvis var frustrationen tydelig, da N. Zahles Skoles højt respekterede naturfagslærer, Vilhelm Balslev (1860-1935), indsendte et privat høringsvar til ministeriet, fordi han "som Lærer ved en københavnsk Pigeskole" ikke fik mulighed for at udtale sig gennem officielle kanaler.⁵⁶

Bestyrerindeforeningen for de Højere Pigeskoler i København og på Frederiksberg repræsenterede seks pigeskoler i hovedstaden og fremsendte deres forslag om en særskilt pigeskoleeksamen til ministeriet i foråret 1904. Planen adskilte sig principielt fra almenskolelovens overordnede sigte om lighed i uddannelse og hævdede, at "en ung Piges højere Almendannelse ikke burde tænkes afsluttet før

---

52 Meddelelser 1903-04: 132.

53 Kristensen 1995: 97.

54 Kruse 1989: 43-44, samt Possing, Henriette Skram og Pigeskoler. Se også Nielsen 2010b: 103-104.

55 H. Skram til Kultusministeriet 30.3.1905, MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

56 Balslev til Kultusministeriet 27.3.1904, MKU-3, pk. 2705, Mellemskolen. Vilhelm Balslev var lærebogsforfatter i naturhistorie og havde været medlem af kommissionens naturfagsudvalg samt medforfatter til Den Danske Pigeskoles forslag til en undervisningsplan. Jørgensen, Vilhelm Balslev.

med det fyldte 17de Aar", idet en "Afgangseksamen i 15 Aars Alderen af ideelle saavel som hygiejniske Hensyn maatte anses som forkastelig."⁵⁷ Grundlæggende handlede initiativet om at fastholde kontrollen over en fuldt afrundet og afsluttet kvindelig uddannelse blandt de københavnske pigeskoler.

Bestyrerindeforeningens undervisningsplan opererede med en 11-årig enhedsskole, der afsluttedes med en særlig pigeskoleeksamen, der lå et år senere end realeksamen. Det gav mulighed for maksimalt 30 ugentlige timer, tid til de kvindelige fag håndarbejde og husgerning, samt god plads til tre fremmedsprog og større vægt på historie helt i overensstemmelse med pigeskolernes hidtidige praksis. Latin og sløjd var som en selvfølge fraværende. Matematik kunne ifølge planen indskrænkes til det almindelige og et mindre pensum, da "Kvinder i al Almindelighed kun undtagelsesvis i det praktiske Liv faar Brug for matematiske Kundskaber og Færdigheder".⁵⁸ Derimod var fransk uomgængeligt, ikke mindst for at pigeskolerne fortsat kunne tiltrække døtre fra den københavnske overklasse.⁵⁹

Udkastet fik en kølig modtagelse. Bestyrerindeforeningens selvbevidste udtalelse om, at "den højere Pigeskole (...) kun meget sparsomt rekrutteres fra Folkeskolen", faldt på stengrund i Kultusministeriet, der var ideologisk optaget af at sikre social lighed i uddannelse. Behandlingen af forslaget lå hos Frederik Rønning (1851-1929), undervisningsinspektør for realskolerne, og kom især til at handle om den videre adgang til gymnasiet.⁶⁰ Den største svaghed i Bestyrerindeforeningens forslag bestod i, at man ved at udskyde pigeskoleeksamen til 17-årsalderen besværliggjorde overgangen til gymnasiet, da de øvrige elever, både drenge og piger, begyndte i gymnasiets 1.g-klasse efter mellemskoleeksamen, dvs. i 15-16-års alderen. I erkendelse af problemet foreslog Bestyrerindeforeningen, at afgangselever med pigeskoleeksamen kunne indtræde i gymnasiets 2.g-klasser. Undervisningsinspektøren stillede som modkrav, at pigeskolernes øverste klasser blev reelt studieforberedende ved at deles i en sproglig og en matematisk linje. Kompromisforslaget rokkede ved ideen om enhed i pigernes almindelse og blev kategorisk afvist af Henriette Skram. Også de efterfølgende forhandlinger viste sig resultatløse, hvorfor forslaget om overgang til gymnasiet måtte opgives.⁶¹

---

57 Bestyrerindeforeningen, Udkast til Læseplan og Eksamensordning for den højere Pigeskole. Meddelelser 1906-1907: 22-38. Original: MKU-3, pk. 2706, Pigeskolen.

58 Meddelelser 1906-07: 33.

59 Skram 1904: 58.

60 Frederik Rønning kendte Henriette Skram fra sin tid som lærer ved N. Zahles skole i 1880'erne.

61 Korrespondance 1905: Fr. Rønning (4.3.) og P.T. Foldberg (1.4.); H. Skram til Fr. Rønning og P.T. Foldberg, 23.5.; P.T. Foldberg 24.8. og Fr. Rønning 25.10. til Kultusministeriet, MKU-3, pk. 2706, Pigeskolen.

Det var med tydelig frustration, at Rønning i sin endelige indstilling om pigeskooleksamen til ministeriet i januar 1907 udtalte, at Undervisningsinspektionen "dog ikke i det hele kan paatage sig noget Ansvar for de deri fremsatte Tanker og Planer".⁶² I denne sammenhæng fremstår det som en tydelig markering, nærmest som en provokation, at Rønning senere samme år var initiativtager til at indstille Theodora Lang til den kongelige fortjentsmedalje, som han personligt overrakte og motiverede ved Th. Langs Skoles 25-års jubilæum i 1907.

Da planerne for pigeskooleksamen blev kendt, begyndte pigeskoledere rundt om i landet at tale om de "misundelsesværdige Københavnerne", der havde tid til at give en ordentligt kvindelig uddannelse.⁶³ For at holde så mange skoler som muligt inde i folden skyndte ministeriet sig at indføre en undtagelse, hvor de rene pigeskoler kunne lade mellemskolen strække sig over fem år og de facto opnå samme vilkår. En ny lappeløsning på reformen, der havde haft til hensigt at sikre lige vilkår i uddannelse. Allerede i 1906 havde Theodora Lang gjort regnebrættet op: "For Pigeskolerne maa det være klart, at Valget staar mellem femklasset Mellem-skole med god Tid og mange Fag, kv. Husgerning og Haandgerning som Hovedfag og tre fremmede Sprog, men ogsaa en kostbar Skole, der sikkert kun vil passe for velhavende Folks Børn, eller en fireklasset Mellem-skole, hvor alt, hvad der kan udelades falder bort nemlig: kv. Husgerning, Latin og Fransk, medens man koncentrerer sig om de Fag, der saa bliver tilbage."⁶⁴ Man aner en vis fortrydelse over den ideelt set foretrukne model over fem år, men også en nøgtern konstatering af, at modellen aldrig kunne blive økonomisk bæredygtig for pigeskoler, der måtte imødesee hård konkurrence fra det offentlige skolesystem og de private realskoler om de kvindelige elever. For Theodora Lang i den mindre provinsby Silkeborg var det helt enkelt et spørgsmål om skolens økonomiske overlevelse.

Blot seks pigeskoler i hovedstaden endte med at tilbyde den særlige pigeskooleksamen, der således blev en eksklusiv statusmarkør for den københavnske overklasse. Fra at have været pigeskolernes uofficielle førstedame og en højt respekteret stemme i pædagogiske spørgsmål stod Henriette Skram med sin skarpe afvisning af fælles undervisning i stigende grad isoleret og uden for tidens centrale skolepolitiske debatter. Hun kæmpede i årevis en forgæves kamp for at oprette en særlig kvindelig gymnasieuddannelse. I anledning af kvindernes valgret 1915 skrev hun et længere indlæg – hendes pædagogiske testamente – hvori hun fastholdt pigeskolernes overlegenhed som institutioner for den særordnede kvindelige opdragelse og uddannelse.⁶⁵

---

62 Fr. Rønning til Kultusministeriet 8.1.1907, MKU-3, pk. 2706, Pigeskolen.

63 Nielsen 2010b: 104.

64 Th. Lang til Kultusministeriet 22.5.1906, MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

65 Skram 1915, se også Possing, Henriette Skram.

REALKLASSEN OG DET ALMENE GYMNASIUM

Med forhandlingerne og mellemskolen afsluttet i sommeren 1904 vendte undervisningsinspektør Gertz sig mod anordninger og vejledninger for den etårige realklasse og det treårige gymnasium. Begge var ungdomsuddannelser, der byggede videre på mellemskolen, og som dermed tidligst skulle træde i kraft i 1907. Arbejdstempoet aftog en smule. Udover indførelsen af den nye mellemskole var om-dannelsen af den lærde skole til alment gymnasium en af reformens grundstøjtår.⁶⁶

Mellemskolen var endt som en skuffelse for Den danske Pigeskole, men nu gjaldt det om at sikre et tilfredsstillende resultat for overbygningen i realklassen. På baggrund af to forskellige oplæg fra hhv. Undervisningsinspektionen og Real-skoleforeningen sendte Den danske Pigeskole sine bemærkninger i januar 1906.⁶⁷ Foreningen havde lært sin lektie, så i stedet for at forsøge at tvinge sine ønsker til kvindelige fag igennem en centralt styret plan sigtede man mod den størst mulige frihed for de enkelte skoler.

Der var i udgangspunktet enighed om, at regning og matematik var obligatorisk for drenge, men valgfrit for piger. I de oprindelige forslag skulle pigernes fravalg af regning og matematik følges af undervisning i kvindefagene håndarbejde og husgerning, men Den danske Pigeskole foreslog endnu videre rammer for valgfriheden. Håndarbejde og husgerning skulle gøres til frie valgfag, og et forslag om at fravælge et sprogfag kunne indvindes yderligere timer, som skolerne frit kunne disponere over som valgfag. Fra et ganske andet udgangspunkt nåede bestyreren ved Frederiksberg Real- og Latinske skole til samme konklusion. Han ønskede en styrkelse af de reale fag til gavn for erhvervslivets behov for engelsk, tysk, samfundskundskab, regnskabsføring m.v., så realklassen virkelig tog "Sigte paa Forbedelse til det praktiske Liv".⁶⁸ Også han nåede dog frem til, at sådanne ønsker grundet landets geografiske og erhvervsmæssige forskelle var bedst sikrede ved at modvirke "en Uniformitet i vor Undervisning, som vilde være i høj grad beklagelig".⁶⁹

Realklassens indretning endte med at give maksimal frihed til skolerne og henlagde store dele af undervisningen til frie valgfag. De obligatoriske fag blev reduceret til det absolut mest nødvendige (dansk, engelsk, tysk, regning og matematik, naturlære, historie, geografi, naturhistorie), således at skolerne for drengenes vedkommende kunne indrette sig med valgfag seks timer ugentligt. Pigerne kun-

⁶⁶ Skovgaard-Petersen 1976: 178-190.

⁶⁷ Meddelelser 1905-06: 87-96; DDP til Kultusministeriet 18.1.1906, MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

⁶⁸ Frederiksberg Latin- og Realskole til Kultusministeriet 17.12.1915, MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

⁶⁹ Theodora Lang til Kultusministeriet 22.5.1906, MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

"De mange store Drengene fylder utroligt!", skrev Theodora Lang i skolens årsskrift 1913, hvor hun så tilbage på de foregåendes års udvikling. I kølvandet på almenskoleloven havde hun omdannet Th. Langs Skole til en fællesskole for drenge og piger og åbnet en gymnasieafdeling. Seminariet var også vokset, og den gamle skolebygning var blevet alt for trang. I 1911-12 fik hun opført en helt ny skolebygning, som altid tegnet af Anton Rosen, der skulle huse forskoleseminariet og frigøre plads til 'de store drenge' i de øvrige bygninger (foto: Mikael Frausing).

ne desuden fravælge regning og matematik og derigennem øge valgfagene til ti timer eller en tredjedel af den samlede undervisning. Den danske Pigeskoles ønske om at adskille regning og matematik i to fag, hvor pigerne skulle tage regning, men ikke matematik, blev ikke imødekommet. Mange pigeskoler valgte som følge heraf at optage 'Regning for Piger' som valgfag med reduceret pensum.⁷⁰

Bestemmelserne om realklassen blev en sejr for princippet om skolernes frihed. Valgfagene gav mulighed for skolernes individuelle særpræg, og i princippet kunne pigeskolerne helt undlade håndarbejde og husgerning og vægte andre fag som fransk, religion, historie eller sang og gymnastik. Det var et lille, men betydningsfuldt skridt væk fra forståelsen af håndarbejde og husgerning som essen-

⁷⁰ Th. Lang til Kultusministeriet 22.5.1906, MKU-3, pk. 2706, Realklassen; Højlund Nielsen 2010c: 144-146.

tielle, identitetsbærende fag for kvinders uddannelse og opdragelse. Den danske Pigeskole anede en fremtid med et mere differentieret syn på kvinders forskellige uddannelsesbehov alt efter deres interesser og forskellige "aspirationer" – mod hjemmet, arbejdsmarkedet eller universitetet.

Ønsket om større fleksibilitet fulgtes af, og var delvist betinget af, et tilsvarende nyt syn på gymnasiet. I 1899 havde Theodora Lang bifaldet synspunktet om, at pigeskolernes opgave kun undtagelsesvis burde forberede til studentereksamen.⁷¹ Fem år senere havde hun skiftet holdning. Forskellen lå ikke mindst i introduktionen af den nysproglige linje, der lå i forlængelse af den humanistiske dannelsesopgave, som pigeskolerne havde sat for sig selv med større vægt på fremmedsprog og historie. "For Piger med Lyst, Evner og Kræfter vil den 3die Retning passe fortrinlig", mente hun.⁷² Både Theodora Lang og Louise Winteler åbnede en gymnasieafdeling i 1908, samme år som det blev tilladt, og som de første blandt provinsens realskoler.⁷³

KONKLUDERENDE DISKUSSION

Almenskoleloven af 1903 introducerede lighed i uddannelse for drenge og piger – på papiret. Pigerne skulle nu have adgang til højere uddannelse på samme betingelser som drengene, men virkeligheden viste sig at være mere kompliceret. Fremkomsten af fællesskoler i 1890'erne havde udfordret pigeskolerne ideologisk og praktisk, men ikke for alvor rokket ved fundamentet. Reformen knæsatte den fælles undervisning som skolepolitisk princip, der øjeblikkeligt førte til splitelse mellem pigeskolerne i hovedstaden og provinsen. Uenighederne var politiske snarere end ideologiske. Begge parter ønskede at fastholde pigeskolernes hidtidige rolle som bærere af kvinders almene dannelse. Begge parter lykkedes med at påvirke loven i kønsideologisk retning ved at insistere på kvinders og mænds forskellige uddannelsesbehov, der skulle tilgodeses gennem kønsadskilt undervisning.

Henriette Skram og bestyrerindeforeningen fik indført den særlige pigeskoleeksamen, der konsekvent fastholdt kvinders uddannelse og opdragelse i parallelt system adskilt fra det øvrige skolesystem. Theodora Lang og Den danske Pigeskole opgav primært af økonomiske grunde denne model og søgte frihed inden for almenskolen ved at få inkorporeret kønsadskilt undervisning og særskilte kvindefag i den højere uddannelse. I *Viljens Styrke* mente Birgitte Possing, at 1800-tallets pigeskoler fungerede som "et forstadium til Den store Emancipati-

---

71 Rönström 1899; Lang 1899.

72 Th. Lang til Kultusministeriet 26.1.1904, MKU-3, pk. 2705, Mellemskolen.

73 Fortegnelse over de eksamensberettigede Skoler (Juni 1908), MKU-3, pk. 2706, Realklassen.

onsbevægelse i sidste del af det 19. århundrede”, og hun fortsatte: “Da drømmen om oplyste husmødre og hustruer imidlertid først var søsat i en større social sammenhæng, kunne den ikke standses. Døtrene og de voksne kvinder kom til at tørste efter mere kundskab. Den proces tog flere generationer og kulminerede, da en større social gruppe fik mod og erfaring til og økonomisk behov for selv at forlange mere. Men det skete ikke før efter 1850 og havde rødder i en langt mere kompliceret historisk udvikling.”⁷⁴

I lyset af nærværende undersøgelse må denne tolkning nuanceres. Så sent som i 1890'erne var pigeskoleledere landet over fortsat enige om, at pigeskolernes formål helt overvejende var opdragelsen til “Kvindens Livsbestemmelse” i hjemmet og kun sekundært at give ugifte kvinder kvalifikationer til selvforsøgende erhvervsarbejde. Studentereksamen og videregående uddannelse blev betragtet som rene undtagelser, der ikke var relevante mål på pigeskolernes undervisning. Almenskoleloven af 1903 tog udgangspunkt i helt andre pædagogiske principper om lighed i uddannelse, og landets pigeskoleledere modarbejdede reformens implementering i en defensiv kamp for at bevare mest muligt af det bestående. En kamp kendetegnet ved en moderat konservatisme begrundet dels i kønsideologiske forestillinger om kvinders fysiske sarthed og anderledes uddannelsesbehov, dels i pigeskolernes behov for at stå styrket mod realskolerne i den nye konkurrencesituation. Indførelsen af pigeskoleeksamen, hvis betydning ofte er blevet overbetonet, var det mest konsekvente udtryk for opretholdelsen af den kønsadskilte undervisning, der fastholdt kvinders uddannelsesforventning som rettet mod hjemmet. Ordningen vandt dog aldrig stor udbredelse og fik ringe betydning for det gennembrud i kvinders videregående uddannelse, som blev et af almen-skolelovens varige resultater.

Indsatsen fra Den danske Pigeskole med Theodora Lang i spidsen var mindre konsekvent, men desto større i omfang og med større virkninger for kvinders uddannelse. Pigeskolernes tilpasning inden for fællesskolens rammer var hverken uproblematisk eller ganske umulig. Implikationerne af at indarbejde håndarbejde og husgerning stillede skolerne – og deres kvindelige elever – over for komplekse valg. Mellemskolen indførte obligatorisk håndarbejde for piger såvel i optagelseskrav som i undervisningsplan. Der var tale om et både-og, hvor den kønsspecifikke undervisning blev indarbejdet som praktisk grundlag i almenskolen. Den lagde dermed kimen til den dobbeltkvalificerende uddannelsesforventning, som Anne-Mette Kruse har påpeget som en af det 20. århundredes største skævheder: “kvindens dobbeltarbejdssituation som *både* udearbejdende *og* hovedansvarlig

---

74 Possing 1992: 100-101.

for mand og børn”.⁷⁵ I realklassen blev derimod indført valgfrihed, hvilket blot flyttede dilemmaet ud på de enkelte skoler og til den enkelte elev, som i stedet blev stillet over for et enten-eller. *Enten* håndarbejde og husgerning *eller* regning og matematik. Det lød næsten som om piger i 16-års-alderen skulle vælge deres fremtid enten som gift husmor eller ugift og selvforsøgende. Kun i gymnasiet var kvindelige og mandlige elever helt ligestillede og fulgte samme undervisningsplan, men også her slog kønsforskelle rod, idet den nysproglige linje især viste sig at være populær blandt kvindelige studenter.

På trods af alle praktiske udfordringer så Theodora Lang alment skoleloven som et fremskridt. Reformen gav først og fremmest større frihed til, at “pigebørnene” kunne vælge mellem flere fremtider. Hvor 1800-tallets pigeskoler først og fremmest havde sigtet mod at forme dannede husmødre, var den nye situation i alment skolen ganske anderledes. Pigerne kunne afslutte mellemskolen eller realklassen for at blive gift og passe hus og hjem, de kunne tage realeksamen og (med tiden) søge erhvervsarbejde på lige fod med mændene, eller de kunne satse på gymnasiet, der førte videre til videregående uddannelse. I det perspektiv var reformen frisættende.

Kvindesagsforkæmperne Julie Arenholt (1871-1952) og Elna Munch (1871-1945) var inde på samme tankegang, da de i 1909 gav deres evaluering af alment skoleloven. Anledningen var en artikel, som kritiserede pigernes umulige stilling under fællesskolen med gentagelse af de kendte argumenter om ægteskabet som kvindens livsbetingelse.⁷⁶ Munch og Arenholt var del af det radikale, intellektuelle miljø i København og mente tværtimod, at skolereformen slet ikke var gået langt nok. Reformens hovedsigte var at rette op på de sociale skævheder i uddannelsessystemet såvel som uligheden mellem kønnene. Den forestående indførelse af kvindelig valgret fordrede desuden, at skolens undervisning måtte bidrage til viden om samfundsforhold.⁷⁷ For Arenholt var pigeskolerne simpelthen en anakronisme: Kvinder burde på lige fod med mænd uddannes som samfundsindivider og ikke “med Manden som Formaal”. Derfor burde “Undervisning i Husgerning og Haandarbejde (...) fjernes fra Skolerne, og Timerne burde gives til Samfundskundskab og Kulturhistorie.”⁷⁸ Alment skoleloven var ganske vist et skridt i den rigtige retning, men ikke tilstrækkeligt. Samfundets mest progressive kræfter, der sigtede mod kvinders emancipation og ligestilling, var i 1900-tallets første årtier begyndt at se pigeskolerne som en modstander og som en konservativ bremse på udviklingen.

---

75 Kruse 1989: 72.

76 Larsen 1909: 216.

77 Indført ved kommunalvalg i 1908 og ved folketingsvalg 1915.

78 Arenholdt 1909: 334. Se også Munch 1909: 331-333.

Almenskoleloven af 1903 endte som et kompromis, der nok var radikal og ny-skabende i sin intention, men som blev moderat i sit indhold. Reformens hovedarkitekt, M.C. Gertz, sigtede især mod bevarelsen af græsk og latin i den klassisk-sproglige linje, da han i 1906 udtrykte sin skuffelse over det endelige resultat af almenskoleloven: "Den blev efter min Mening alt for meget af Halvhedens Værk; man gjorde et Skridt fremad mod det nye, men med det andet Ben blev man staaende fastbunden i det gamle; man satte, ikke just en ny Lap paa en gammel Klædebon, men en gammel Lap paa en ny Klædning."⁷⁹ Samme dom kan fældes over reformen, der gav kvinder adgang til den højere uddannelse. I udgangspunktet et radikalt nybrud efter århundreders maskuline monopol på uddannelse, men også et kompromissøgende udtryk, der som princip adskilte piger og drenge i kønsspecifikke fag. Reformen blev også her et halvhedens værk, der videreførte den kønsideologiske forståelse af kønnes forskellige uddannelsesbehov, og som herigennem blev pædagogisk grundlag for almenskolen langt ind i det 20. århundrede.

SUMMARY

The Danish High School Act of 1903 (*almenskoleloven*) marked a significant turning point in the history of women's education. The legislation granted women equal rights to access higher education as men. However, this reform precipitated a profound crisis amongst Danish girls' schools that provided higher education. The dilemma was whether to preserve exclusive girls' schools as institutions for women's socialisation or to adapt to the new educational framework, which prioritised unity, equity, and co-educational teaching. This article examines the influence exerted by prominent girls' school leaders on the development and implementation of the Danish Public Schools Act of 1903. It contends that between 1903 and 1907, these leaders effectively steered the implementation process in a gender-ideological direction. This was a continuation of the educational philosophy and practices that had characterised girls' schools in Denmark during the latter half of the 19th century. Their efforts led, amongst other things, to the establishment of a distinct "Girls' School Examination" outside the regular educational system, which persisted until 1958. Despite its ideological significance, this separate examination for girls' school achieved only limited popularity. Within the public school system itself, however, higher education also had gender-segregated classes and curricula. Through the efforts of articulate and influential girls' school leaders, differentiated educational expectations for girls and boys were embedded into the ideological and practical framework of the Danish public school system throughout the first half of the 20th century.

---

⁷⁹ Skovgaard-Petersen 1976: 290.

Mikael Frausing, f. 1974, cand.mag. i historie fra Aarhus Universitet 2002, ph.d. i historie fra Aarhus Universitet 2012. Ansat som museumsinspektør ved Museum Silkeborg. Har bl.a. forsket i turismehistorie og herregårdshistorie og fra 2024 initiativtager til forskningsprojektet "Pigeskole eller fællesskole? Provinsens pigeskoler mellem kønsideologi og ånds-ideologi 1880-1920". Væsentligste nyere publikationer: "Turistlandet" i serien 100 danmarkshistorier (2021).

UTRYKTE KILDER

- Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenets 3. Kontor, pk. 2702-2706: Sager vedrørende Skolereformlovgivning 1899-1910 (MKU-3), Rigsarkivet
- Den Danske Pigeskoles Arkiv: Bestyrelsesprotokoller (DDPA), Rigsarkivet
- Th. Langs Skoles Arkiv, Silkeborg Arkiv, (TLA)

LITTERATUR OG TRYKTE KILDER

- Adler, H. (1959), *Hanna Adler og hendes skole*. Kbh.: Gad.
- Arenholt, J. (1909), "Hvorledes er vore Pigeboørn stillede under den nye Skolelov". I: *Det ny Aarhundrede*, 1909, s. 333-334.
- *Bog og Naal – Tidsskrift for Kvindelig Opdragelse og Undervisning*. Red. Th. Lang m.fl. Aarhus
- Coninck-Smith, N. de (2000), *For barnets skyld: byen, skolen og barndommen 1880-1914*. Kbh.: Gyldendal.
- Dahlerup, D., "Elna Munch". I: Dansk Kvindebiografisk Leksikon på lex.dk. Hentet 24.9.2024 på https://kvindebiografiskleksikon.lex.dk/Elna_Munch
- Gjerløff, A. K. & Jacobsen, A. F. (2014), *Da skolen blev sat i system 1850-1920*. Dansk Skolehistorie 3. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hertel, A. (1903), *Fællesskolen i hygiejnisk Henseende: Foredrag holdt ved den teknisk-hygiejniske Kongres, Juni 1903*. Kbh.
- Hilden, A. & Nørr. E. (1993), *Lærerindeuddannelse: Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften*. Dansk Lærerruddannelse 1791-1991 bd. 3. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hilden, A. (1987), "'baaret af et christeligt-kjærligt, gudshengivent tillidsfuldt Sind'. Kvindelige pædagoger i 1800-tallet". I: *Forum for Kvindeforskning* 7:2 (1987), s. 52-57.
- Hilden, A. & Kruse A.-M. (red.) (1989), *Pigernes skole*. Aarhus: Klim.
- Hofstætter, K. & Paulsen, I.-L. (red.) (1985), *Frøken – en bog om lærerinder*. Kbh.: Gad.
- Jacobsen, L. (2015), *Kærlighedens kraft – hjertets styrke: En bog om Theodora Lang*. Silkeborg: Skabertrang A/S.
- Jespersen, I. (1954). *Marie Jørgensen og hendes skole*. Odense.
- Jørgensen, H., "Vilhelm Balslev". I: Dansk Biografisk Leksikon på lex.dk. Hentet 20.9.2024 fra https://biografiskleksikon.lex.dk/Vilhelm_Balslev.
- Kristensen, Lene (1995), *Den eksamensberettigede pigeskole i Danmark 1883-1920: – en undersøgelse af den danske pigeskoles kønsideologi og pigeskolens indplacering i samfund og skolesystem*. Upubl. speciale, Syddansk Universitet.
- Kruse, A.-M. (1989), "Pigeskole eller fællesskole? Debatten omkring århundredeskiftet". I: A. Hilden og A.M.-Kruse (red.), *Pigernes skole* (s. 43-76). Aarhus: Klim.
- Lang, Th. (1899), "Den højere Pigeskoles Maal". I: *Bog og Naal*, s. 69-72.
- Lang, Th. (1903a), "Realskolens Hovedafslutning". I: *Bog og Naal*, s. 55-57.
- Lang, Th. (1903b), "Kort Gensvar til Hr. Dahl". I: *Bog og Naal*, s. 76-77.
- Lang, Th. (1905), "Realklassen". I: *Bog og Naal*, s. 22-29.

- Lang, Th. (1932), *Th. Langs Skoler, Silkeborg: 1882-1932*. Silkeborg: Silkeborg Bogtrykkeri.
- Larsen, C. (2010), "Realskolen i debat og lovgivning". I: C. Larsen (red.), *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse 1* (s. 79-136). Kbh.: Danmarks Privatskoleforening.
- Larsen, H. (1909), "Hvorledes er vore Pigebørn stillede under den nye Skolelov". I: *Det ny Aar-hundrede*, s. 215-221.
- Lehmann, T. (1985), *Den borgerlige kvindebevidsthed mellem ude og hjemme: En bevidstheds-historisk analyse af debatten om fællesskoler kontra pigeskoler ved Loven om højere Almenskoler i 1903*. Upubl. speciale, Odense Universitet
- Linderstrøm-Lang, K. (1953), *Theodora Lang – et hundredårsminde*. Silkeborg: Silkeborg Bogtrykkeri.
- *Meddelelser angaaende de højere Almenskoler 1903/04-1947/48*. Kbh. 1904-1950.
- Munch, E. (1909), "Hvorledes er vore Pigebørn stillede under den nye Skolelov". I: *Det ny Aar-hundrede*, s. 331-333.
- Nielsen, H. R. (1991): *Troende og dygtige lærerinder. Lærerindeuddannelse og -fællesskab på Århus (Kvinde-)seminarium 1909-1950. En kvindekulturs rum og forestillinger*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Nielsen, Å.H. (2010a), "Real-Skoler for vore Døttre – den højere Pigeskole 1787-1850". I: C. Larsen (red.), *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse 2* (s. 81-92). Kbh.: Danmarks Privatskoleforening.
- Nielsen, Å.H. (2010b), "Rum for kvindelig virketrang – pigerealskolen 1880-1960." I: C. Larsen (red.), *Realskolen gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse 2* (s. 93-126). Kbh.: Danmarks Privatskoleforening.
- Nielsen, Å.H. (2010c), "Realfag, realskolefag og realskolefaglighed". I: C. Larsen (red.), *Realsko-len gennem 200 år – kundskaber og erhvervsforberedelse 2* (s. 127-158). Kbh.: Danmarks Privat-skoleforening.
- Possing, B. (1992), *Viljens styrke: Natalie Zahle: – en biografi om dannelse, køn og magtfuldkom-menhed*. Kbh.: Gyldendal.
- Possing, B., "Henriette Skram". I: *Dansk Kvindebiografisk Leksikon på lex.dk*. Hentet 20.9.2024 fra https://kvindebiografiskeleksikon.lex.dk/Henriette_Skram.
- Possing, B., "Pigeskoler" I: *Den Store Danske på lex.dk*. Hentet 20.9.2024 fra <https://denstore-danske.lex.dk/pigeskoler>.
- Ravn, A.-B., "Julie Arenholt". I: *Dansk Kvindebiografisk Leksikon på lex.dk*. Hentet 24.9.2024 fra https://kvindebiografiskeleksikon.lex.dk/Julie_Arenholt.
- Rönström, A. (1899), "Den högra flickskolans mål". I: *Bog og Naal*, s. 25-29.
- Skovgaard-Petersen, V. (1976), *Dannelse og demokrati: fra latinske til almenskole: lov om hø-jere almenskoler 14. april 1903*. Kbh.: Gyldendal.
- Skram, H. (1885), "Om Fremtidens højere Pigeskole og Hjemmenes Fordringer til denne". I: *Vor Ungdom*, s. 405-29.
- Skram, H. (1900), "Atter nogle Ord om Aldersgrænsen ved almindelig Forberedelseseksamen". I: *Bog og Naal*, s. 114-28.
- Skram, H. (1904), "Er Pigeskolen overflødig?" I: *Vor Ungdom*, s. 49-62.
- Skram, H. (1915), "Bør Ændringen af Kvindes retslige Stilling her i Landet kræve en Omdann-nelse af Barne- og Ungdomsskolen for Pigebørn?" I: *Vor Ungdom*, s. 301-23.
- Th. Langs Skole (1888), *Skoleprogram*.
- *Vor Ungdom – Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning*. Red. Herman Trier m.fl.
- Winge, M. (1981), *Den Kunst at blive en god Pige, Hustru, Moder og Husmoder: om pigelæsning og pigesopdragelse i Danmark til ca. 1900*. Kbh. Gad.
- Winteler, L. (1897), "Skolekøkkener". I: *Bog og Naal*, s. 149-157.
- Winteler, L. (1925), *Minder fra et langt Liv*. Odense.
- Zahle, N. & Skram, H. (1914), *I. Mit Liv: Natalie Zahles efterladte Papirer, II. Natalie Zahle i sit Liv og sin Virken*. Kbh. Schøberg.

KVINDEREGENSENS PIONERER – ET KOLLEGIUM FOR KVINDELIGE UNIVERSITETSSTUDERENDE

AF BENTE ROSENBECK

Denne artikel undersøger Kvinderegensens betydning for kvindelige akademikers identitet og karriereudvikling. Kollegiet, oprettet i 1932, skabte et intellektuelt og socialt miljø, hvor kvinder kunne udvikle sig fagligt og danne netværk. Selvom kvinder havde fået adgang til at studere i 1875 og adgang til ansættelse i det offentlige i 1921 stod de første beboere stadig over for både synlige og usynlige barrierer i academia. Med inspiration fra Michel Foucaults begreb om heterotopia og Pierre Bourdieus analytiske værktøjer om hegemoni, maskulin dominans og symbolsk vold analyseres, hvordan Kvinderegensen fungerede som et rum for læring, erfaringsudveksling og mobilitet. Artiklen belyser, hvordan flere af beboerne blev pionerer i deres respektive felter – de første kvinder i forskningsråd, Videnskabernes Selskab og høje stillinger i samfundet. Foreningen Kvindelige Akademikere, der var central for etableringen af Kvinderegensen, spillede også en afgørende rolle i at skabe nye muligheder for kvinder, herunder erhvervsvejledning for gymnasiepiger. Samtidig rejser artiklen spørgsmålet om, hvorvidt et fysisk sted kan skabe nye praksisser og perceptioner af kvindelige akademikere – og i hvilken grad det medvirkede til at nedbryde de strukturer, der hæmmede kvinders integration i videnskaben.

INDLEDNING

Den 10. maj 1932 åbnede Kvinderegensen dørene for 56 beboere/alumner. Det var en kold dag, da de og deres flyttelæs blev modtaget på trappen af Eli Møller, som havde taget initiativet til Kvinderegensens oprettelse. En ny verden åbnede sig for dem.¹

Kvindelige akademikere var på dette tidspunkt ikke en naturlig del af academia. Der var få af dem. Der var ingen formelle barrierer for kvinder, men normer og diskursive begrænsninger. Kvinderegensen var med til at ændre på dette. Jeg

---

1 Oprettelsen er skildret i flere film, som findes i DRs Arkiv: *Grundstensnedlæggelse til Kvinderegensen 1931*. Sendt første gang 01-04-1931. 35 mm kopi. Indgået januar 1989; *Kvinderegensen 1932 og 1931*. Sendt første gang 01-03-1932. 16 mm kopi. Indgået januar 1989.

Studine flytter ind på Kvinderegensen. Fotograf: Holger Damgaard. Det Kgl. Biblioteks billedsamling.

vil i denne artikel se på, hvad Kvinderegensen var for et sted. Hvilke muligheder gav dette særlige sted de kvindelige akademikere? Blev det udgangspunkt for nye initiativer? Hvilke begrænsninger og muligheder havde kvindelige studerende og akademikere generelt i 1930'erne, og hvilke barrierer og strukturer henholdsvis hæmmede eller fremmede kvinders integration i videnskaben?² Fokus er på de første årgange i 1930'erne, men med udblik frem til 1990'erne, en periode, som er dækket af to jubilæumsskrifter.³

Jeg har været tilknyttet Kvinderegensen mellem 2011 og 2019, som eforatsmedlem og i en periode som efor. Op til 90 års jubilæet i 2022 begyndte jeg at se nærmere på Kvinderegensens historie. Jeg udarbejdede en række opslag på min hjemmeside, herunder *Kvinderegensens Blå Bog*.⁴ Der findes desuden et opslag: *Erindringsglimt. Trykte erindringer* (Eli Møller, Esther Møller, Helga Pedersen, Esther Ammundsen, Bente Hansen) samt *Erindringsglimt fra livet på Kvinderegensen* med 6 nyskrevne bidrag fra 2022. Her skal især nævnes Inge Lise Pedersens bidrag. Desuden er der udkommet biografier om Eli Fischer-Jørgensen og Valfrid

2 Der er skrevet lidt om kvinder på kollegier i Danmark: De Coninck-Smith 2020; Nygaard 2023. Om engelske forhold findes en del. Her skal blot nævnes Tamboukou 2003.

3 Kvinderegensen 1932-1957; Pedersen & Regenberg 1992.

4 <https://www.benterosenbeck.dk/emner/kvinderegensen/>

Indflytning på Kvinderegensen. Fotograf: Holger Damgaard. Det Kgl. Biblioteks billedsamling. Kollegiet stod færdig i begyndelsen af 1932 og blev indviet 10. maj 1932.

Palmgren Munch-Petersen. Dette materiale har jeg sammen med arkivmateriale benyttet i artiklen. Dele af arkivet er afleveret til Rigsarkivet: *Københavns Universitet, Kvinderegensen*. Andre dele beror på Kvinderegensen. På Kvinderegensens hjemmeside findes to fortegnelser over Kvinderegensens arkivmateriale.⁵ Også Kvindelige Akademikeres arkiv er benyttet.

BAGGRUNDEN

Hvorfor blev Kvinderegensen bygget? Der var i 1932 506 kvinder indskrevet på Københavns Universitet, hvor der dengang gik 3.630 studerende. Nogle af dem manglede bolig. Hagemanns kollegium var på det tidspunkt det eneste kollegium, som var åbent for kvinder. Mag.art. Aslaug Møller (1876-1964) oversætter og forfatter, som var formand for Foreningen Kvindelige Akademikere (stiftet i 1922), tog initiativ til at oprette "Det lille Akademikerhjem" i Ny Vestergade med plads til 10 kvinder.⁶ Hun havde sammen med Kvindelige Akademikere foretaget en un-

5 *Bilag 1: Arkivmateriale beliggende på selve Kvinderegensen* (Kvinderegensens-arkivmateriale.pdf (qr.dk)) og *Bilag 2: Arkivmateriale beliggende på Rigsarkivet* (Qregensens-arkiv-på-Rigsarkivet.pdf). Oversigterne blev udarbejdet af historiestuderende Julian Svejgaard i 2015.

6 Rosenbeck 2023: Kvinderegensens blå bog. Her skildres de kvinder der var med til at bygge og etablere Kvinderegensen. Rosenbeck-Kvinderegensens_blaa_bog.pdf (usercontent.one).

Eli Møller var datter af Jutta Bojsen-Møller, Dansk Kvindesamfunds formand gennem mange år. Hun blev færdig som læge i 1895 og skrev i 1906 doktordisputats om igangsættelse af fødsler ved for snævert bækken. I 1910 oprettede hun en privatklinik for fødsler og kvindesygdomme. Det Kgl. Biblioteks billedsamling.

dersøgelse, som viste, hvor elendigt mange kvindelige studerende boede. Eli Møller (1863-1941) dr. med., speciallæge i kirurgi og kvindesygdomme, tog initiativ til Kvinderegensens oprettelse.⁷ Da der på et tidspunkt var planer om et nyt kollegium, nemlig Studentergården (indviet i 1923), kontaktede Eli Møller professor Thorkild Rovsing, som var hendes tidligere chef, for at foreslå, at kollegiet blev åbent for kvinder. Han foreslog, at hun skulle arbejde for at få oprettet et kvindekollegium, og den ide tog hun til sig. Eli Møller indgik i et samarbejde med Kvindelige Akademikeres bestyrelse og dets formand: Aslaug Møller.⁸

Da Kvinderegensen stod færdig, var Eli Møller den selvskrevne formand for eforatet, hvor også Aslaug Møller blev medlem. Eforatet fik ved den lejlighed tilknyttet tre universitetslærere herunder lektor, dr.phil. Valfrid Palmgren Munch-Petersen (1877-1976). Under Eli Møllers sygdom i 1934-1935 fungerede hun som formand, men da denne igen blev ramt af en alvorlig sygdom i 1938, blev Valfrid Palmgren Munch-Petersen valgt som formand for eforatet. Det var hun indtil 1957. Allerede i 1932 blev Elisabeth Hude (1894-1967) ansat som vicefor og boede på kollegiet. Fru Hude og Valfrid, som de blev kaldt, begyndte begge i 1932, og de kom begge til at præge kollegiet i de følgende mange år.⁹

⁷ Fischer-Jørgensen 1992; Møller 1925.

⁸ Kvinderegensens tilblivelse 1931-32.

⁹ *Kvinderegensen 1932-1957* 1957; Hude 1957; Pedersen 1994; Pedersen & Regenberg 1992; Alenius 1994; Rosenbeck: Kvinderegensen.

VEJEN BANET

Da de første alumner flyttede ind på Kvinderegensen i 1932, var alle barrierer for kvindelige akademikere formelt ryddet af vejen. I 1932 var det 10 år siden, at den første kvinde var blevet ansat som embedsmand på Københavns Universitet, nemlig Julie Vinter Hansen (1890-1960), som fik en fast stilling på universitetets astronomiske observatorium i 1922.¹⁰

Loven om lige adgang for kvinder og mænd til tjenestestillinger og hverv blev en realitet i 1921, og gav kvinder adgang til alle stillinger i stat og kommune bortset fra militære embeder og embeder, som krævede præstevielse. Fra 1921 var der således banet vej for lige ansættelse i det offentlige. I 1919 havde kvinder også fået ligeløn i det offentlige. Lærerinderne havde i årtier kæmpet for at få afskaffet "løn efter køn" princippet, hvor kvinder på et helt lovligt grundlag fik 2/3 af mænds løn.¹¹ Danmark havde dermed fået to vigtige ligestillingslove: ligeløn og lige adgang. Disse love kan siges at være en følge af stemmeretten i 1915.

Vejen var således banet for de kvinder, som flyttede ind på Kvinderegensen i 1932. De kvinder, som havde bygget Kvinderegensen, havde af gode grunde ikke fået en karriere på universitetet, som var lukket land indtil 1921, men pionerer var de. Eli Møller var den første kvindelige læge, som skrev en disputats i 1910. Aslaug Møller blev magister i engelsk sprog og litteratur (1903) og blev forfatter og oversætter. Valfrid Palmgren Munch-Petersen var allerede i 1916 blevet ansat til at undervise i svensk på Nordisk Filologi, Københavns Universitet. I 1920 blev hun ansat i et personligt lektorat vedtaget af Folketinget. Disse kvinder og mange andre med dem, så det som deres opgave at forbedre vilkårene for den næste generation af kvindelige studerende og akademikere.

STEDER

Der var og havde været forskellige steder, hvor kvinder kunne udvikle sig intellektuelt. Det gælder kvindebevægelsen med Dansk Kvindesamfund fra 1871, men især skal her nævnes Kvindelig Læseforening 1872-1962, et sted som både fungerede som bibliotek og mødested.¹² Helle Hvenegård-Lassen har skrevet Kvindelig Læseforenings historie og en biografi om foreningens grundlægger Sophie Alberti (1846-1947).¹³ Nævnes skal også Kvindernes Bygning, som påbegyndtes i 1929 og stod færdig i 1936, men havde været under forberedelse siden Kvindernes Udstilling i 1895.¹⁴

---

10 Rosenbeck 2022.

11 Ravn & Rosenbeck 2022.

12 Rosenbeck 2014: 60-62.

13 Hvenegård-Lassen 2008a, 2008b.

14 Arpe et al. 2011; Balle 2020.

De kvindelige akademikere fik også på et tidspunkt deres egen forening. I 1922 stiftedes foreningen Kvindelige Akademikere. Blandt stifterne var dr. phil. Lis Jacobsen. Foreningen var del af et internationalt netværk. Marianne Alenius skriver, at det første højdepunkt var 50-års jubilæet for kvinders adgang til at studere ved Københavns Universitet i 1925.¹⁵ Det blev fejret med en stor fest og et festskrift: *Kvindelige akademikere 1875-1925*, som Lis Jacobsen redigerede i samarbejde med Estrid Hein og Clara Black. Egentlig var der ikke så meget at fejre ifølge Jacobsen, da kun 379 havde taget en uddannelse i perioden 1875 til 1925, men man kunne da fejre retten – i taknemmelighed over for dem, der havde givet kvinderne adgang, som der stod i forordet til festskriftet.¹⁶

Kvinderegensen var et særligt sted. I de senere år har der været en stigende interesse for steds betydning. Der tales sågar om en stedsteori.¹⁷ Michel Foucault har udviklet begrebet heterotopia, som beskriver visse kulturelle, institutionelle og diskursive rum, der på en eller andet måde er "andet", foruroligende, intense, uforenelige, modstridende eller transformerende. Han har bl.a. skrevet om steder i et foredrag for arkitekter i 1967, som er oversat til dansk med titlen *Andre rum*.¹⁸

Begrebet heterotopia er anvendelig for stedsanalysen.¹⁹ Heterotopier er de andre rum, de af samfundet udgrænsede rum eller bare undtagelsesstederne: kirkegårde, fængsler, galeanstalter, rum der i kraft af deres andethed også er steder, hvorfra vi kan reflektere over de andre rum.²⁰ Ikke kun litterater har benyttet begrebet men også sociologer, og det er også benyttet i relation til steder, hvor læring finder sted. Foucault nævner kostskoler, og her kan tilføjes kollegier. Han taler om kriseheterotopier, separate steder som en kostskole, hvor "coming of age" så at sige finder sted. En periode, hvor man modnes og en tid, hvor ting begynder at lykkes for en, hvor man bliver subjekt og finder sin identitet. Den beskrivelse passer på mange af Kvinderegensens beboere.

Dette perspektiv kan sammentænkes med Pierre Bourdieus analyse af akademien og maskulinitet. Ved at skildre universiteterne som et akademisk felt og med brug af begrebet habitus forstået som internaliserede normer, påviste han, hvordan der i den akademiske kultur skabes barrierer mod noget nyt, mod nye discipliner og nye sociale grupper. Bourdieus begreber habitus og doxa viser, hvordan systemet reproduceres. Doxa er det selvindlysende eller det naturlige, som der

---

15 Alenius 1994.

16 Jacobsen 1925: 9.

17 Mai & Ringgaard 2010.

18 Foucault 2018.

19 Tamboukou 2003 anvender Foucaults begreb heterotopia og teknologier om selvet.

20 Mai & Ringgaard 2010:13-14.

ikke sættes spørgsmålstegn ved. Det at få et eget sted kunne dog skabe muligheder for en anden praksis og dermed rykke ved grænserne for doxa og derved skabe forandringer og andre opfattelser af den kvindelige akademiker.²¹

I de senere år har flere forskere da også forsøgt at kombinere Foucault og Bourdieu, bl.a. på en konference i Cambridge i 2010, som undersøgte Foucaults studier af familien, og bidragene blev publiceret som bog.²² Der lægges her større vægt på erfaringsbegrebet hos Foucault og på en bredere læsning af familien som andet og mere end blot en af mange disciplinære institutioner. Bourdieus opfattelse af social praksis og doxa som mere åbne og påvirkelige end noget, der bare bliver taget for givet, inddrages også af nogle af forfatterne. Både Foucault og Bourdieu destabiliserer således det disciplinære og normative aspekt. Det er en pointe i bogen, at der er sket et skift fra de mere intellektuelle diskursanalyser til overvejelser over selvets praksis hos den sene Foucault.²³ Dermed kommer subjektiviteten i spil. Den øgede opmærksomhed på, hvordan subjektet formes og på erfaring, fik ham til at vende sig mod arkiverne og stemmerne fra fortiden ikke for at finde autenticitet, men for at skildre menneskers møde med institutioner og statslige autoriteter. Det betød en større åbning over for historiske aktørers stemmer og en nedtoning af disciplineringsaspektet. Der er tale om en særlig form for magt, som ved at være ustabil peger ud over sig selv og svarer til Bourdieus optagethed af social praksis og giver mulighed for forandring.

HUSET OG DETS INDRETNING

Hvad var det for et hus, som de unge kvinder flyttede ind i, og som skulle være deres hjem i en årrække? Helge Bojsen Møller, som var Eli Møllers bror, havde tegnet kollegiet. Til gengæld ønskede man, at en kvindelig arkitekt skulle tage sig af indretningen. Det blev Rigmor Andersen (1903-1995).²⁴ Hun havde taget en grunduddannelse på Arkitektskolen og søgte derefter ind på Kaare Klints nyoprettede skole for møbel- og rumkunst. Hun arbejdede i 1927-29 for forfatteren og arkitekten Poul Henningsen med udformning af lamper. Det blev måske grunden til, at det blev PH lamper, som oplyste festsalen.²⁵ Møbleringen af Kvinderegensen blev hendes første selvstændige opgave. Helge Bojsen-Møller skal have været betænkelig ved at lade en "ung Dame" overtage opgaven. Rigmor Andersen skabte en række enkle møbler og udarbejdede en gennemarbejdet møbleringsplan for

21 Rosenbeck 2014:128-132.

22 Rosenbeck 2014a.

23 Tamboukou 2003 fremhæver selvet: det kvindelige selv i kombination med heterotopia.

24 Rosenbeck 2023; Olesen 2024.

25 Lamperne blev senere stjålet. Der blev opsat kopier, som intet var værd, men som også blev stjålet en tidlig morgen, mens jeg var tilknyttet kollegiet.

de enkelte rum: festsal, bibliotek og 56 elevværelser. Fællesrummenes møbler var mahogni med skindbetræk, elevrummenes bøg. Gerda Hennings vævestue levede betrækkene.²⁶

Værelserne var forsynet med seng, spejl over vasken, skrivebord, reol og to stole. Desuden har hun designet talerstol, arkivskab, tebord, stol, armstol, chatol, dækketøjsskab, ottoman mv. Der er således tale om et totalværk (gesamtværk). Selv om kollegiet lignede andre kollegier, har det for de kvindelige studerende været et særligt sted. De fik et eget værelse: "A Room of One's Own": titlen på Virginia Woolfs essay fra 1929 (dansk 1973). Det var blevet holdt som forelæsninger på kvindekollegierne Girton College og Newnham College i Cambridge året før. Desuden delte beboerne bad og køkken med 8 andre beboere, og der var fælles dagligstue/festsal og bibliotek. Det var et bosted, som skabte trygge rammer omkring studiet, men som også rummede en række sociale aktiviteter.

Køkkenet var det vigtigste rum. Som en af de tidlige alumner Inger Harsberg skrev, så var køkkenet meget mere end et madfælleskab. Hun skrev i festskriftet fra 1957: "Det har præget en for livet, om man blev opdraget på burgøjserkøkkenet, husmandskøkkenet eller kleptomankøkkenet".²⁷ Der var tradition for, at køkkenerne blev navngivet. I bogen om Helga Pedersen nævnes, at der på køkkenerne nærmest opstod en klanfølelse.²⁸ Vestre kvist og Østre kvist var de førende hvad angik selskabelighed, vittighed og påhidsomhed. De fleste udtrykker stor glæde over at have boet på Kvinderegensen, hvilket fremgår af erindringer og biografier, som første generation har udgivet og af biografiske bidrag i festskrifterne. Det er en genre, hvor især de positive stemmer kommer til orde. De kritiske stemmer er ikke lette at finde.

GLIMT FRA HVERDAGSLIVET PÅ KVINDEREGENSEN

I dagligstuen lå *Forslags- og Ankeprotokollen*.²⁹ "Uh, hvor er denne Bog kedelig" underskrevet Helga. Liese skriver: Det synes jeg også! Ja dette er unægtelig morsomt Uf!!" lyder næste kommentar. Ditto ditto er sidste kommentar i denne udveksling, der fylder 3 af protokollens sider. Hvad kan man dog bruge en sådan protokol for Kvinderegensen dateret 9-3-33 til? Måske til at skildre hverdagslivet og dagligdagen i al almindelighed og som et studiested.

---

26 På Det kongelige Bibliotek (kb.dk) findes fotografier af hendes møblering af Kvinderegensen. Fotograferet af Th. Andresen (1892-1988).

27 Harsberg 1957:17.

28 Kirketerp-Møller 1984.

29 *Forslags og Ankeprotokol for Kvinderegensen* dateret 9-3-33 (upagineret). Kvinderegensens arkivmateriale. Bilag 1: Arkivmateriale beliggende på selve Kvinderegensens arkivmateriale.pdf (qr.dk)

*Værelse indrettes på
Kvinderegensen.
Fotograf: Holger
Damgaard. Det Kgl.
Biblioteks billedsamling.
Der findes en lang række
fotos af Rigmor Ander-
sens indretning og
møbler på Kvinderegen-
sen. De kan ses i KB's
katalog, men er beskyt-
tet af ophavsret.*

De første alumner havde boet på Kvinderegensen et lille års tid her i februar 1933, hvor protokollen starter. "Hvem vover at rive Berl. Tidende i Stykker samme Dag den er kommet?" Underskrevet Helga (Pedersen og senere justitsminister). Hun står nok for de fleste kommentarer i protokollen. "Hvem har nu igen været saa gemen at bortføre "Berlingske Søndag", underskrevet Surlykke to dage senere og nyudnævnt "Bladmand" i det nye selvstyre, som omfattede 4 personer. Surlykke hed Ellen til fornavn, og hun giftede sig senere og fik navnet Lund. Fru Lund var min engelsk- og latinlærer på Gråsten Skole. Jeg anede ikke, hvad hun hed til fornavn, ej heller kendte jeg til hendes tid på Kvinderegensen. I festskriftet fra 1957: *Kvinderegensen 1932-1957* findes en "Fortegnelse over kvinderegensianere 1932-1957". Et opslag på Ellen Surlykke henviste således til Ellen Lund, hendes uddannelse (cand.mag. i engelsk og tysk) og hendes senere beskæftigelse.

Aviserne, der blev holdt både *Politiken* og *Berlingske*, gav ofte anledning til brok og efterlysning. Mere populær end aviserne var dog Søndags-B.T. med de fortsatte romantiske romaner, som blev ivrigt diskuteret.³⁰ Der var telefon på gangen, og også her var der problemer f.eks. med regningen.

På trods af problemer gav et kollegium nogle muligheder, som andre unge studerende ikke havde, såfremt de boede privat på et værelse. Måske var det vigtigste eget værelse med arbejdsplads. Ikke alle havde haft det i deres barndomshjem. Der var også mange sociale aktiviteter. Der var en teaterordning og læsekreds med egne indkøbte bøger. Noget stort bibliotek var der ikke tale om. Der var blevet anskaffet 24 bøger, hvoraf de 19 var på originalsproget. Resten var i oversættelse.

Der blev også sørget for det mere kropslige. Den 12-2-33 kom der tilbud om at lære sommerretter på den Suhrske husmoderskole i fortsættelse af et tidligere kursus. Det måtte aflyses på grund af manglende tilslutning. Der blev anskaffet et bordtennisbord, mens bestræbelserne på at få en tennisbane led skibbrud. Det var dyrt og Magistraten ville ikke give den endelige tilladelse og garanti. Til gengæld blev der arrangeret svømning. Og der var demonstration i Mensendieck-gymnastik.

Helga Pedersen underviste gerne i dans, da der var en del fester. Ved festligholdelse af indvielsesdagen den 10. maj i 1933 gav eforatet chokolade "(rygtet vil vide med flødeskum)". Om aftenen læste Vilh. Andersen op, og Fru professorinde Fredericia spillede. Der var varme hveder i dagligstuen St. Bededagsaften. Medicinerne blev inviteret af Dr. Eli Møller til besøg på Gentofte Amtssygehus og til at spise middag bagefter. Senere på året var der fest i anledning af hendes 70 års fødselsdag.

Aller vigtigst var kandidatgilder og indflyttergilder. "Det er en selvfølge, at alt, hvad der kan krybe og gaa, er med til at fejre kandidaterne paa lørdag". Der blev skrevet mange sange bl.a. en kantate til Eli Møllers fødselsdag. Der findes et hav af sangbøger i Kvinderegensens arkiv, indeholdende både selvskrevne og trykte sange.

Ud over fælles telefon var der fælles symaskine, køreplan, strygejern, vægt, medicinkasse med termometer, som også tit blev efterlyst. Der var en legatfond og en lånekasse oprettet med støtte fra Konsistorium.

Direkte konflikter var der tilsyneladende ikke mange af ifølge denne protokol. Små drillerier dog. Ens sprog blev sommetider rettet. Et enkelt vredesudbrud. "Jeg står ikke tavs og tager imod klø af en kommunist", skrev sandsynligvis Helga Pedersen. Det handlede om, at Kirsten havde beklaget sig over, at hun ikke var

---

30 Bladet udkom første gang i 1921 som et weekend-tillæg til B.T.

blevet hentet til telefonen. Protokollen var fælles for hele kollegiet, og derfor blev alt som blev tænkt næppe sagt. Nogen skriver meget, mens andre slet ikke skriver.

Eksamen var vigtig, og man fejrede, når det gik godt. Det nævnes i protokollen, når Colds (Eli) speciale blev antaget, og senere skrev hun en tak for sin tid på Kvinderegensen (16-10-33). Hendes søn filminstruktøren Niels Malmros udtalte senere i filmen om Kvinderegensen, at opholdet på kollegiet var hans mors bedste tid.³¹ Ifølge protokollen har hun været en meget fremtrædende og aktiv beboer – også efter at hun var fraflyttet.

Kvinderegensen tilbød trygge familielignende rammer og var nærmest en "udvidet familie". Studier og eksamen var dog det centrale. De to første kandidater: lægerne Esther Ammundsen og Emma Vestergaard var allerede blevet færdig i 1932. Inger Harsberg skriver, at netop fordi kandidaterne blev hurtig færdig, så betød det, at der fra begyndelsen var "eksamen i luften".³² Der var også mange eksempler på at dem, der skulle til eksamen, fik støtte. Harsberg skriver, at de f.eks. slap for at lave mad. Og så blev kandidaterne fejret, når eksamen var overstået. Da Eli Fischer-Jørgensen bestod skoleembedseksamen med udmærkelse i 1936, havde man lejet en sporvogn, som blev pyntet og kørte frem "i Nørregade ved Universitetet for at hente Præ-kandidaten hjem til Amager".³³ Så blev der festet i flere dage.

Det var langt fra rige folks børn, som blev optaget. Der blev ved optagelsen også taget hensyn til trang. Esther Møller var husmandsdatter og fik friplads samt et stipendium. I sine erindringer har hun aftrykt sit trangsvindnesbyrd. Hun fortæller, at opholdet gav hende et nyt perspektiv. Om medbeboerne skriver hun "De havde humor og medmenneskelig forståelse, de viste mig accept, og gav mig en følelse af solidaritet og samhørighed hen over sociale skel, der ellers var meget tydelige i de år". Men hun måtte lære sig "andre adfærdsnormer og -former".³⁴ Så Esther Møller var kommet i "skole" på flere måder. Dansen deltog hun ikke i, for det havde hun dels ikke lært, dels havde hendes mor forbudt det. Der var dog meget andet, som hun måtte lære.

Bente Hansen nævner meget senere i sine erindringer, at også hun havde friplads, som ubemidlet, men at hun ikke havde specielt høje karakterer. Hun flyttede ind i 1961 og skriver, at hun ikke kendte til Kvinderegensen, som hun kaldte "et storslået projekt, som vores Blåstrømpe-formødre havde skabt ved at indsam-

---

31 Demand & Steinbach 2004. Eli Fischer-Jørgensen blev interviewet sammen med Niels Malmros. Desuden interviewes en del af alumnerne, herunder især en del unge mænd, som fra 1978 kunne blive optaget på kollegiet.

32 Harsberg 1957:18.

33 Skytte 2016: 33.

34 Berenth 1984: 60.

Kvinderegensens læsesal. Fotoet er taget, inden Olivia Holm-Møller (1875-1970) i 1935 malede en serie landskabsmalerier til festsalen oplyst af PH-lamper. Det var her Forslags- og ankeprotokol lå. Festsalen benyttedes selvfølgelig til festlige lejligheder, men fungerede i det daglige som læsesal, sammen med biblioteket, som ligger bag døren til højre. Fotograf: Holger Damgaard. Det Kgl. Biblioteks billedsamling.

le midler og gaver fra private”.³⁵ Eli Fisher-Jørgensen fortæller ligeledes i filmen, at nogle var meget fattige og levede af rugbrød og margarine, gulerødder og byg-vandsgrød.³⁶

Der blev skabt netværk og venskaber for livet. Esther Ammundsen fortæller om den store rolle, som Kvinderegensen og dens beboere spillede i hendes og andres liv. Hun nævner en gruppe på 12 kvinder, som fortsatte med at mødes i større eller mindre grupper til bl.a. sammenkomster, fester og rejser.³⁷

SYNET PÅ KVINDELIGE AKADEMIKERE

De kvindelige studerende på Kvinderegensen mødte dog også modstand, nemlig i form af synet på kvindelige akademikere. Der var jo ikke så mange af dem, idet

³⁵ Hansen 2004: 25.

³⁶ Demand & Steinbach 2004.

³⁷ Ammundsen 1990: 32-34.

kun 379 kvinder havde taget embedseksamen fra Københavns Universitet før 1925.³⁸ 8 kvinder var blevet dr.phil., og 5 dr.med. Ikke ret mange. Der var mange grunde til, at kvinder ikke satte deres præg på forskningen i de første mange år.

Det var et udbredt synspunkt, at kvinder ikke i større grad kunne præstere videnskabeligt arbejde. Den almindelige holdning var, at de ikke havde evnerne. Det skrev flere mandlige professorer, Harald Høffding, Thorkild Røvsing og Vilh. Andersen eksplicit i det tidligere nævnte festskrift.³⁹ Arvelighedsforskeren Wilhelm Johannsen, som ellers havde gjort op med forestillingen om, at erhvervede egenskaber var arvelige, mente, at den dybe forskel mellem kønnene var arvelig. Kvinder manglede "y-tråde". Det blev der så ironiseret over i en af jubilæets festsange: "Uden Y-traad kan man godt ha' Interesser men man driver det skam aldrig til Professor".⁴⁰ Ifølge Johannsen var kvinders intellektualitet overvejende af reproduktiv karakter. Han mente således, at kvinder var velegnet som assistenter i forskningen.

Når man læser talerne ved 1925 års jubilæet, som fejrede, at det var 50 år siden, kvinder havde fået adgang til universitetet, kan man dog undre sig over, at ansete professorer og forskere fremlagde så uvidenskabelige synspunkter. Det er jo velmenende høflige talere, som ved en festlig lejlighed samtidig taler om, at kvinder ikke egner sig til forskning. Noget tyder på, at det var en udbredt diskurs.

Der var dog også andre mere positive stemmer. Valfrid Palmgren Munch-Petersen udtalte sig i et foredrag i 1923 om "Kvinden som akademiker" i en foredragsrække på 10 foredrag med titlen "De akademisk-sociale Foredrag paa Universitetet". I *Kvinden og samfundet*, som refererede fra møderne, nævnes, at det var første gang "man fra Universitetets Side gør Kvindesagen til Genstand for Belæring for den akademiske Ungdom".⁴¹

Munch-Petersen nævnte kvindernes længsel efter kundskab, men også, at der var en vis modstand mod kvinders valg af den akademiske vej både fra, hvad hun kaldte de huslige professionelles rækker og fra nogle læger og sociologer, som ikke kun mente, at det var unødvendigt men også skadeligt, at kvinder fik en anden uddannelse end den huslige. En af Valfrid Palmgren Munch-Petersens samtidige: professor i religionshistorie Edvard Lehmann skrev mellem 1914 og 1922 adskillige artikler og bøger om kvinders manglende rationalitet. Manden var lig med det objektive, kvinden lig med det subjektive. Fællesskolen var af det onde. Han argumenterede for forskellig opdragelse af kvinder og mænd og hentede

---

38 Jacobsen 1925:166-176.

39 Jacobsen 1925: Rosenbeck 2014:108.

40 Alenius 1994:126.

41 Munch-Petersen 1923: 52; Lundgren et al. 2015; Rosenbeck 2016.

støtte hos en svensk professor i gynækologi, som fremhævede, at der skulle tages særlige hensyn til pigers sundhed i den kritiske alder, dvs. under puberteten.⁴²

Lis Jacobsen udtrykte visse forbehold over for kvinders intellektualitet i *Festskriftet* fra 1925. Hun skrev, at den skabende evne havde få mænd men færre kvinder. Hun havde heller ikke stor tiltro til forskende kvinder, men erkendte dog, at der var undtagelser.⁴³ Edvard Lehmann, Lis Jacobsen og Valfrid Palmgren Munch-Petersen, som også var aktiv i Dansk Kvindesamfund, var sådan set enige om, at kvinder var forskellige fra mænd, men Valfrid så positivt på det særligt kvindelige i stedet for at gøre kvinden til en mindre mand.

Hun nævnte i sit foredrag, at modstanden mod kvinder gik ud fra kvinders mangel på "saglighed og logik". Hun så således etiketten Kvindelighed som de akademiske kvinders fjende. Hvorfor? Fordi kvindelighed udtrykte, hvad manden tænker om kvinden og ønsker om, hvordan hun skal være. Hun efterlyste en omvurdering og sagde, at de kvindelige akademikere "har en Pligt til at bringe en speciel og selvstændig Indsats som Kvinder. De skal tilføre det Fag, de vælger, *Modderlighed*, det som ingen Mand kan yde". Kvinderne må altså tilføre en speciel menneskeopfattelse, og hun nævner som eksempler den kvindelige læge og kriminalist uden at nævne konkrete navne.⁴⁴ Det var den kontekst, som de kvindelige akademikere mødte. Professorerne, som var mænd, optrådte i rollen som ledvogtere.

Synet på kvindelige akademikere, eller hvad man kan kalde den dominerende habitus, var således, at de ikke havde samme evner og kvaliteter til videnskabeligt arbejde som mænd. Med begreberne symbolsk vold, miskendelse og doxa kan man perspektivere de kulturelle betingelser for de ulighedsskabende processer, som kvinder mødte.⁴⁵

Festtalerne ved 50-årsjubilæet var ganske forbeholdne over for kvindelige forskere. De samfundsvidenskabelige og humanistiske professorer fratog dem rationalitet. Men hvor kvinder tidligere måske havde affundet sig med disse synspunkter, så insisterede generationerne fra 1920'erne og 1930'erne i højere grad på at være til stede. På Kvinderegens boede nogle af dem på et "andet sted", et heterotopia, som gav dem mulighed for at udvikle en anden praksis. Nye muligheder for netværksdannelse mellem kvinder var med til at ændre habitus og problematisere doxa.

---

42 Rosenbeck 2014:104; Rosenbeck 2016.

43 Jacobsen 1925:15-27.

44 Munch-Petersen 1923: 53.

45 Rosenbeck 2014:128-132.

KVINDELIGE AKADEMIKERE

Kvindelige akademikere fik deres egen forening i 1922. Men det var en forening, som nærmest modvilligt blev dannet, idet man ikke mente, at den var nødvendig, for danske kvinder havde opnået ligestilling!⁴⁶ Alligevel fik den betydning også ud over engagementet i bygningen af Kvinderegensen.

Det var det internationale, som prægede foreningen. Formålet var: "I Tilslutning til I.F.U.W. at virke for Forstaaelse og Venskab mellem kvindelige Akademikere fra alle Lande, fremme deres Interesser indenlands og udenlands samt søge at udvikle Sympati og Hjælpsomhed mellem Landene."⁴⁷

Foreningen var tilsluttet *International Federation University Women* (IFUW), som havde ca. 100.000 medlemmer og havde klubhuse i London, Paris og Washington, afholdt kongresser, uddelte stipendier og hjalp beredvilligt medlemmer, der rejste i udlandet. Formålet var at forbedre de kvindelige akademikeres boligforhold samt ved privat gæstfrihed at fremme udveksling af danske og udenlandske kvindelige akademikere. Der blev afholdt enkelte foredragsmøder – fortrinsvis med udenlandske foredragsholdere.

Det, at der var tale om en international forening, fik faktisk betydning, idet man uddelte legater og modtog gæster fra udlandet. I Kvindelige Akademikeres arkiv findes en fortegnelse over legater helt tilbage fra 1938. Især efter krigen fra 1946 blev der formidlet mange stipendier under American Association of University Women. International Study Grants til ophold og rejser. Med disse initiativer var foreningen med til at styrke de kvindelige akademikeres og forskeres kompetencer, kvalifikationer og internationalisering.

Aslaug Møller var fra 1926 til 1940 formand for Kvindelige Akademikere. Elisabeth Hude, som var vicefor, overtog posten som formand for Kvindelige Akademikere i 1940 og sad på posten frem til 1956. Gennem Hude blev mange af kvinderegensianerne aktive i foreningen. Så der var i høj grad tale om støtte til kvinderegensianerne, men disse gav også noget igen, f.eks. når de ydede erhvervsvejledning for piger i gymnasiet.

ERHVERVSVEJLEDNING FOR GYMNASIEPIGER

Fru Hude opfordrede i 1952 en af de tidligere alumner nemlig Vibeke Bjernum til at organisere erhvervsvejledning for gymnasiets piger, således at de kunne få kontakt med en kvindelig akademiker og en studerende fra Kvinderegensen i de fag, som de ønskede at studere. Som gymnasielærer og senere rektor blev Vibeke Bjernum primus motor i opbygningen af erhvervsorientering i gymnasiet og for-

---

⁴⁶ Alenius 1994.

⁴⁷ Kvindelige Akademikeres arkiv. Rigsarkivet.

fatter til bogen *Kortfattet studieteknik for H.F. og gymnasiet*, som kom i mange oplag og blev benyttet en lang række år. I 1962 var Bjernum medstifter af Foreningen for lærere i gymnasiet i erhvervsorientering.

Da der i 1960 blev etableret en studiekreds, som skulle undersøge, hvordan erhvervsorientering i gymnasiet kunne indføres, var Vibeke Bjernum, dengang adjunkt på Virum Statsskole, en slags ordfører for gruppen, som også omfattede adjunkt Birthe Christensen fra Rysensteens gymnasium, senere rektor, der også havde boet på Kvinderegensen. I læseplansudvalgets rapport er der et kapitel om "Kvindelige Akademikeres" studie- og erhvervsoplysning.⁴⁸ Her fortælles om den studie- og erhvervsvejledning, som blev tilbudt de kvindelige elever i de storkøbenhavnske afgangsklasser. Ofte foregik vejledningen i den pågældendes eget hjem i små grupper på 6-8. I 1960 omfattede vejledningen 35 akademiske fag og ca. 375 elever.

Der opstod således nye initiativer, fordi pigerne var i en særlig situation. Jeg tog pædagogikum i Erhvervsorientering på Sct. Knuds Gymnasium i Odense i 1977. Mit bifag i filosofi var dengang endnu ikke indført som gymnasiefag, og da jeg havde været aktiv i studentervejledningen under Arbejdsdirektoratet, som drog rundt på gymnasier for at informere om studierne, fik jeg mulighed for at tage pædagogikum i historie og erhvervsorientering. Som vejleder fik jeg Aase Høgsbro Rasmussen, som jeg først for nylig fandt ud af, havde boet på Kvinderegensen, hvor hun sikkert er blevet bekendt med faget. Da jeg havde "prøvetime", underviste jeg i kønsrollers betydning for valg af uddannelse og erhverv.

SPIRENDE KVINDEFORSKNING

Hvad jeg heller ikke var helt klar over, var, at kvindeforskningen har rødder tilbage til Kvinderegensen. Det blev jeg først opmærksom på, da jeg læste Lise Busk Jensens biografi om Fru Hude i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Hun kalder Elisabeth Hude vores første professionelle kvindelitteraturforsker. Det samme gør Bente Hansen i sin omtale af Kvinderegensen.⁴⁹

Hude skrev om 1800-tals kvinder. Da hun fejrede sin 70-års fødselsdag i 1964, fik hun overrakt et håndgjort festskrift med en række bidrag fra kvindelige akademikere, bl.a. Pil Høgsbro Dahlerup (litteratur) og Gudrun Engberg (græsk) (kendt som Sysse Engberg), som fik ansættelse som lektorer på Københavns Universitet. Festskriftet befinder sig i Hudes arkiv på Rigsarkivet.

Også Aslaug Møller skrev flere bøger om kvinder i engelsk litteratur. Så der har været en tradition for forskning i kvinder. Inge Lise Pedersen, som var lektor i

---

⁴⁸ Læseplansudvalget ... 1961: 56.

⁴⁹ Busk Jensen 2001; Hansen 2004.

dialektforskning ved Københavns Universitet og som havde boet på Kvinderegensen og sad i eforatet fra 1982 og var efor fra 1991 frem til 2009, fortæller i sine erindringer om stigende akademisk selvbevidsthed og kvindehistorisk tradition inspireret af Fru Hude.⁵⁰ Hun nævner litteraturforskerne Bente Hansen, som blev journalist og forfatter og Pil Dahlerup, lektor på Nordisk Institut Københavns Universitet, Lone Fatum, lektor på teologi, Københavns Universitet og juristen Ruth Nielsen, professor på Copenhagen Business School. Pedersen tog selv emnet køn og sprog op. Man kunne også nævne et tidligt eksempel på interesse for kvinders liv og historie, nemlig Elin Appel, Pil Dahlerups mor, en af de første som flyttede ind på Kvinderegensen for at tage embedseksamen i dansk og historie. Hun skrev en række bøger om forholdet mellem køn, magt og historie og søgte i 1966 et professorat i historie på Odense Universitet med den begrundelse, at det nye universitet burde profilere sig på kvindehistorie.⁵¹ Toni Liversage, uddannet i slavisk filologi, blev forfatter og skrev en lang række bøger om kvinders historiske betydning.

Pil Dahlerup skrev i sit bidrag til jubilæumsbogen fra 1992, at hun til afsluttende eksamen i sammenlignende litteratur i 1965 opgav 9 hovedværker – ud af 30 – af kvinder og holdt konferensforelæsning med titlen “Feminismen og skønlitteraturen”. Da var hun i øvrigt flyttet fra Kvinderegensen i 1963, fordi hun var blevet gravid. Hun nævner, at det blev også tre andre alumner, men hvor det hed sig, at de skulle giftes.⁵² Gravid på Kvinderegensen kunne man blive, men ikke være. Dahlerup forsvarede i 1984 sin disputats *Det moderne gennembruds kvinder* i Københavns Universitets festsal under stor opmærksomhed.

Også Inger Dübeck var interesseret i kvindeforskning, og hun skrev allerede i 1978 afhandlingen *Købekoner og konkurrence: studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling*. Inger Dübeck sad i eforatet fra 1985-1991. Dübeck skriver om Fru Hude: “Og ikke mindst blev mødet med “Fru Hude” igangsættende og med til at afstikke retningen for mit senere liv”.⁵³ Hun fortæller om hende, at hun var akademiker i dette ords bedste betydning: “En åndfuld skribent, en flittig forsker og en medrivende inspiratrix for os endnu kun halvstuderende unge”. Hun var opmærksom på, når noget pegede i retning af en videnskabelig karriere og glædede sig, når nogen trådte det første skridt på videnskabens vej.⁵⁴

---

50 Pedersen 2023.

51 Jytte Larsens biografi i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*.

52 Dahlerup 1992: 68.

53 Dübeck 1992: 25.

54 Dübeck 1992: 26.

Dübeck var den første danske kvinde, som blev dr.jur. Agnete Weis Bentzon havde dog taget doktorgraden i jura ved universitetet i Oslo i 1969, og hun blev Danmarks første kvindelige professor i jura, ansat i 1974 ved Roskilde Universitetscenter.⁵⁵ Inger Dübeck blev professor i person-, familie- og arveret ved Århus Universitet i 1991 og kunne derfor ikke længere sidde i eforatet.

Kvinderegensianerne så sig ikke i front i 1970'ernes nye kvindebevægelse ifølge Inge Lise Pederen, som direkte skriver, at de ikke var pionerer. Hun mener dog, at selvbevidstheden var høj.⁵⁶ Der var stilhed før stormen, som hun udtrykker det. Også Pil Dahlerup giver udtryk for, at der var tale om en periode, som var kvindepolitisk ubevidst. Der blev ikke snakket kvindesag, men netop Dahlerup begyndte dog at læse Beauvoir i 1965, opgav feministiske værker til eksamen og underviste i begyndelsen af 1970'erne på et af de første kurser på Københavns Universitet i kvindelitteratur.⁵⁷ De overlod måske nok til deres yngre søstre at gå på gaderne i begyndelsen af 1970'erne, men de var tidligt ude på forskningsfronten.

1970'erne var ellers på mange måder en vanskelig periode for Kvinderegensen, hvilket fremgår af Inge Lise Pedersens artikel: Hvordan Kvinderegensen overlevede.⁵⁸ Statstilskuddene blev fjernet i 1971. Samtidig med, at der var økonomiske problemer, foregik der mange diskussioner om kollegiets formål. Pedersen skriver også, at det i begyndelsen af 1970'erne ikke var smart at bo på et et-kønnet kollegium. Efter mange diskussioner blev det besluttet, at Kvinderegensen skulle være for både kvinder og mænd. Kolleganerne fik også større indflydelse, men serviceniveauet faldt, og der blev fra begyndelsen af 1970'erne ikke længere gjort rent på værelserne.

WOMEN FIRST

De første alumner blev på mange måder de første ansatte kvinder inden for en række områder. Eli Fischer-Jørgensen blev ikke den første kvindelige professor i Danmark. Det blev historikeren Astrid Friis i 1948. Men da Fischer-Jørgensen blev udnævnt som professor i 1966, blev det sagt: "Det var sandelig på tide".⁵⁹ Det samme kan man sige om optagelsen i Videnskabernes Selskab to år efter i 1968, hvor hun og medicinaldirektør Esther Ammundsen, også tidligere beboer på Kvinderegensen, blev optaget. Men det gik fortsat langsomt i årene efter 1968. 15

---

⁵⁵ Rosenbeck 2014: 57.

⁵⁶ Pedersen 2023.

⁵⁷ Kursusdeltagerne (i alt 14) udgav Clara Zetkin: *Arbejderkvinder i alle lande.... Udvalgte artikler og taler*. København: Tiderne skifter 1974.

⁵⁸ Pedersen 1992: 29-38.

⁵⁹ Skytte 2016: 107.

år efter havde bare 12 kvinder opnået æren.⁶⁰ Først i 00'erne kom der hurtigt flere kvinder ind.

Fischer-Jørgensen blev altså i 1968 den første kvinde i Videnskabernes Selskab. Hvorfor skete det først 93 år efter, at kvinder havde fået mulighed for at studere ved Københavns Universitet? Det er og bliver en gåde, hvordan det lykkedes Selskabet at holde kvinder ude i så mange år og dermed udvælge deres medlemmer efter køn og tradition og ikke efter merit. Fischer-Jørgensen og Ammundsen blev i øvrigt også de første kvinder, som blev valgt ind i forskningsrådet (det humanistiske og det medicinske) i 1968.⁶¹

Tove Birkelund (1928-1986) blev Københavns Universitets første kvindelige professor inden for naturvidenskab (geologi), udnævnt i 1966. Hun sad i eforatet 1972 til 1982 og var efor i en periode. Hun blev i 1971 valgt ind i Videnskabernes Selskab sammen med kemikeren Bodil Jerslev. Hun blev desuden den første kvinde i Statens Naturvidenskabelige Forskningsråd, hvor hun var medlem 1970-79. Birkelund var fra 1978 til sin død medlem af Carlsbergfondets direktion, 1981-84 var hun formand for Planlægningsrådet for Forskningen, oprettet i 1972, som rådgivende organ for regering og Folketing.

Retfærdigvis skal siges, at allerede i 1920 var Marie Curie blevet valgt som udenlandsk medlem til den naturvidenskabelige klasse i Videnskabernes Selskab, hvilket var bemærkelsesværdigt, da den dobbelte Nobelprisvinder var blevet afvist i det franske Videnskabernes Akademi. Og ikke nok med det. Det franske akademi besluttede i 1910 med 90 stemmer mod 52, at ingen kvinder *nogensinde* skulle opnå medlemskab. Enkelte medlemmer forsøgte at sige noget om meritter, mens andre og flertallet stod fast på den "uforanderlige tradition" og var imod valget af kvinder.⁶²

Marie Curie skulle i mange år være en enlig svale i det danske Videnskabernes Selskab. Om hun nogensinde kom til møderne, vides ikke, men hun blev ikke et eksempel til efterfølgelse. I 1949 blev Danmarks første kvindelige professor, Astrid Friis afvist som medlem.⁶³

Kvinderegensianerne var ofte "de første". Ud over Eli Fischer-Jørgensen kan det nævnes, at Esther Ammundsen blev den første kvindelig medicinaldirektør, Helga Pedersen, den første kvindelige justitsminister og højesteretsdommer, og Johanne Andersen blev en af de første ordinerede kvindelige præster. Flere af dem har alle enten skrevet om sig selv, eller andre har skrevet biografier om dem. En lang

---

60 Rosenbeck 2018.

61 Oplysninger om en række af de kvinder, som var aktive på Kvinderegensen, er skildret i Kvinderegensens blå bog.

62 Schiebinger 1989:11.

63 Odén 1994: 201.

række andre alumner er desuden blevet biograferet i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*.

VALGT EFTER KØN OG IKKE MERIT

Videnskabshistorisk er det ganske interessant, at det skulle tage så mange år, før kvinder blev optaget i de videnskabelige selskaber.⁶⁴ Det viser noget om relationen mellem netværk, meritter og eksklusionsmekanismer. Hvad tænkte dette mandlige selskab om kvinder igennem de 93 år, hvor universitetet tog imod dem, men hvor Videnskabernes Selskab holdt igen?

Kvinder blev således forvist fra de videnskabelige selskaber frem til anden halvdel af det 20. århundrede af ingen anden grund end deres køn, hvilket giver anledning til at udforske den konflikt, der har været mellem, hvad der i vores kultur er blevet defineret som henholdsvis kvindelighed og videnskabelighed.

At 1968 blev det år, hvor Selskabet åbnede op, har næppe noget direkte med studenteroprøret at gøre, men måske alligevel indirekte. Uddannelseseksplosionen, som også havde bragt unge kvinder ind på universitetet, var baggrunden for det antiautoritære oprør i 1968. Så måske blev det efterhånden for sært at holde fast i traditionen og et udelukkende mandligt selskab. Jeg vil desuden påstå, at Videnskabernes Selskab gerne ville holde kontrol med kvinderne, da de begyndte at blive optaget i forskningsråd m.v. Ingen tvivl om, at Selskabet mistede magt i 1968, da vi fik det statslige forskningsrådssystem. Hidtil havde det været selskabet, som havde fungeret som et slags forskningsråd, vejledt og uddelt forskningsbevillinger. Nu var det de statslige forskningsråd, som spillede hovedrollen og her var kvinderne med.

“KALDTE MAN DET BLÅSTRØMPE, DET GJORDE MAN VIST”

Denne udtalelse kom Eli Fischer-Jørgensen med i filmen: *Set fra kvinderegensen*.⁶⁵ Hun fortæller, at det var let at komme ind på Kvinderegensen, faktisk var det svært at finde ansøgere. Fischer-Jørgensen gav udtryk for, at hun var bekymret for om det lugtede for meget af jomfrukloster. Hun ville bare gerne have sin frihed, klare sig selv og have samme rettigheder som mændene.

Det blev en fantastisk tid ifølge Fischer-Jørgensen, der som flere andre udtrykte stor glæde ved at bo på Kvinderegensen. Alle var tilsyneladende enige om, at det skulle være et godt kollegium, hvor man både kunne arbejde og have det sjovt. En gennemgående tradition var festerne. Der blev skrevet og sunget mange sange. Men der blev også lagt vægt på, at folk ikke blev fulde.

⁶⁴ Rosenbeck 2018.

⁶⁵ Eli Fischer-Jørgensen i filmen *Set fra kvinderegensen*.

Der var stor frihed, hvilket mange, som skrev om Kvinderegensen, lagde vægt på, men der var alligevel en del, som man ikke kunne ifølge Fischer-Jørgensen. Der var ingen faste regler om mænd på kollegiet. Dog var der alligevel en regel om, at ingen blev lukket ind efter kl. 23. Så der var en vis åbenhed over for seksualitet og dog. Fischer-Jørgensen fortæller i filmen, at de bad en kvinde rejse, fordi hun havde den ene mand efter den anden. Man kunne godt have mænd og prøve seksualiteten af, men ikke skiftende mænd. Det skulle jo nødtigt være et bordel, som hun sagde. Der var altså grænser for friheden. Hun giver også udtryk for, at det ville være en skandale for hendes forældre, hvis hun fik et barn uden for ægteskab. "Det kunne man ikke".

Der var også en kvinde, som var kommunist og "i øvrigt også lesbisk". Det måtte man heller ikke være, som hun sagde. Hun blev bedt om at rejse, fordi en af de nytillføjede sagde, at hun blev forfulgt af hende. Fischer-Jørgensen ender dog med at sige: "Jeg er ikke sikker på, at der var rigtigt, det var det nok ikke". Kvindelivet var trods alt omgivet af normer

Til sidst i filmen nævner Eli Fischer-Jørgensen, at der var tale om fantastisk stærke kvinder og konstaterer, at de nok var blåstrømper. At Fischer-Jørgensen skulle være blåstrømpe, blev ellers benægtet af professor L.L.Hammerich i forordet til Fischer-Jørgensens 60-årsskrift, hvor han mindes hendes betydning for Kvinderegensen nu og dengang: "But don't think her a blue-stocking. She was without doubt attractive *"telle une poupée"* a young Frenchwoman said, who attended a ball at Kvinderegensen".⁶⁶ Men hvorfor skulle det benægtes, at hun var feminist og fremhæves, at hun var attraktiv? Mænd havde stadig travlt med at italesætte kvinder.

AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

Kvinderegensen var "et særligt sted", som ved at fremme de kvindelige studerendes studier og ambitioner, var med til at befordre kvinders intellektualitet og med til at skabe nye former for subjektivitet til at modvirke mandsdominansen.

Man kan med rette tale om Kvinderegensen som en heterotopi, som en verden i verden, som et parallelt rum, der afspejler, hvad der er uden for, men som er noget reelt i modsætning til en utopi. Kollegiet er som sted knyttet til men forskellig fra det samfund det eksisterer i. Her må Kvinderegensen ses i sammenhæng med en række andre steder for kvinder, som Kvindelig læseforening og foreningen Kvindelige akademikere, som støttede op om kvinden som akademiker og bidrog til at modvirke den patriarkalske dominans i akademien.

---

⁶⁶ Skytte 2016: 24-25.

Eksteriør. 1932. Det Kgl. Biblioteks billedsamling.

Kvinderegensen var et sted, hvor alumnerne lærte at arbejde og studere, men også at leve livet. Fischer-Jørgensen siger det meget rammende: Det var vigtigt at have sin frihed, klare sig selv og have samme rettigheder som mændene. Det var også vigtigt, at det var et sted, hvor man både kunne arbejde og have det sjovt.

Kollegiet var et sted med en lang række sociale aktiviteter, og som skabte trygge rammer og familielignende forhold, et sted, hvor der blev etableret netværk og venskaber. Kvinderegensianerne drømte om den frihed, som uddannelse og økonomisk uafhængighed kunne tilbyde. Det var et sted, hvor den kvindelige akademiske borger blev til, blev rustet til studierne og til fremtiden.

Kvinderegensianerne skabte også noget nyt gennem opbygning af studievejledning, som støttede kommende kvindelige studerende. Som de første i mange sammenhænge banede de sig vej til stillinger og positioner i akademien: både universitet og forskningsrådssystem. De støttede også kommende akademikere gennem erhvervsvejledning for gymnasiepigener, et initiativ som på et senere tidspunkt blev en vigtig del af uddannelsessystemet. Foreningen Kvindelige Akademikere fremmede kvindelige forskeres internationalisering. En senere generation begyndte før andre at interessere sig for og forske i kvinders liv, selv om de ikke så sig selv som pionerer.

Kollegiet blev et sted, hvor der blev skabt en anden social praksis, som rykkede grænser for doxa og ændrede opfattelsen af kvindelighed. Gennem en anden

praksis blev der sat spørgsmålstegn ved både opfattelsen af kvindelighed og videnskabelighed. Der blev skabt en anden diskurs om kvindelighed, selv om visse normer fortsat blev reproduceret. Med ønsket om forandring overskred de kvindelige akademikere grænserne for deres identitet og udfordrede dominerende diskurser. En anden praksis var med til at ændre doxa og destabilisere magtforhold i academia.

SUMMARY

The focus is on the following questions: What kind of place was Kvinderegensen, a college for women, built in 1932? Did the place become a starting point for new initiatives? What opportunities did this place give the female academics? What limitations and opportunities did female students and academics have in general in the 1930s and finally what barriers and structures respectively inhibited or promoted women's integration in science?

Inspired by Michel Foucault and Pierre Bourdieu, one could ask whether having a place of your own created opportunities for different practices, and other perceptions of female academics. The college created a safe environment for learning and studying, but also accommodated a number of social activities and network building. At the time, however, the dominant view was that women were not suitable for research.

The article also looks at various activities that took place at Kvinderegensen: the organization Female Academics conveyed foreign scholarships and arranged vocational guidance for high school girls. Several of the residents became the first in their field to join the societies of scientists and research councils, and the first to write dissertations in women's studies.

Bente Rosenbeck, f. 1948, cand.mag. i historie og filosofi fra Odense Universitet 1976; lic.phil. fra Aalborg Universitetscenter 1984, dr.phil. fra Københavns Universitet 1992. Lektor fra 1988 på Københavns Universitet og fra 2009 professor. Professor på Lunds Universitet 2000-2003. Professor emerita. Forsker i Mødrehjælpens og socialrådgivernes historie og kvindelige akademikeres historie. De væsentligste publikationer er: *Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1850-1960* (1987) genudgivet som e bog (2022) og lydbog 2023, *Kroppens politik. Om køn, kultur og videnskab* (1992), *Genudgivet som e bog* 2022, *Kari Melby et al.: Intet ord om kærlighed. Åkenskap och politik i Norden ca 1850-1930* (2006), *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning* (2014). Om kvindelige akademikeres historie kan også nævnes *Marianne Alenius, Nanna Damsholt & Bente Rosenbeck (red.): Clios*

døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893 (1994) og Den første kvinde ansat som embedsmand på Københavns Universitet var astronom. Julie Marie Vinter Hansen (1890-1960) udkommer i Kvant-Tidsskrift for Fysik og Astronomi 2025.

KILDE- OG LITTERATURLISTE

- Foreningen Kvindelige Akademikeres arkiv. Rigsarkivet og Det kongelige bibliotek.
- Alenius, Marianne (1994), Glimt fra Foreningen Kvindelige Akademikeres historie. I: Marianne Alenius, Nanna Damsholt & Bente Rosenbeck (red.), *Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893* (s.119-140). København: Museum Tusculanums Forlag.
- Ammundsen, Esther (1990), *Amanda fortæller. Tidsbilleder fra det 20. århundrede*. København: Rosinante/Munksgaard.
- Arpe, Karen, Kjærsgaard, Edith, Munck, Eva & Sewerin, Lone (red.) (2011), *Kvindernes bygning 1936-2011*. København: Kvindernes Bygning.
- Balle, Annemarie (2020), *Fra vision til virkelighed. Kvindernes bygning 125 år*. Aars: Forlaget Himmerland.
- Berenth, Else (1984), *De "magiske år" – og tiden der fulgte. Læge Esther Møllers erindringer*. København: Frydenlund.
- Bjernum, Vibeke (1982), *Kortfattet studieteknik for H.F. og gymnasiet med vejledning i eksamenslæsning*. 5. udgave, 2. oplag, København: Gyldendal (udkommet siden 1967).
- Busk-Jensen, Lise (2001), Elisabeth Hude. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. København: Rosinante.
- Demand, Palle og Morten T. Steinbach (2007), *Set fra Kvinderegensen*. Dokumentarfilm.
- Dahlerup, Pil (1992), Et kvindefællesskab – mellem to kvindebevægelser. I: Inge Lise Pedersen & Birgitte Regenberg (red.), *Kvinderegensen gennem 60 år. 1932-1992* (s.63-68). København: Kvinderegensen.
- Dübeck, Inger (1992), Fru Hude, som jeg husker hende. I: Inge Lise Pedersen & Birgitte Regenberg (red.), *Kvinderegensen gennem 60 år. 1932-1992* (s.25-28). København: Kvinderegensen.
- de Coninck-Smith, Ning (2020), Gender encounters university – university encounters gender: affective archives Aarhus University, Denmark 1928-1953. I: *Women's History Review*, 29:3, s.413-428.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1992), Vore formødre. I: Inge Lise Pedersen & Birgitte Regenberg (red.), *Kvinderegensen gennem 60 år. 1932-1992* (s.9-24). København: Kvinderegensen.
- *Forslags- og Ankeprotokol for Kvinderegensen* dateret 9-3-33.(upagineret). Kvinderegensens arkiv.
- Foucault, Michel (2018), Andre Rum. I: *Slagmark*, 27, s.87-95.
- Hansen, Bente (2004), *En køn historie. Erindringer fra Kvindebevægelsen*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Harsberg, Inger (1957), De første år. I: *Kvinderegensen 1932-1957* (s.15-22). Dansk Videnskabs Forlag A/S. København 1957. Genoptrykt i Inge Lise Pedersen & Birgitte Regenberg (red.), *Kvinderegensen gennem 60 år. 1932-1992* (s.41-52). København: Kvinderegensen.
- Hude, Elisabeth (1957), Hvordan Kvinderegensen blev til. I: *Kvinderegensen 1932-1957*. København: Dansk Videnskabs Forlag A/S.
- Hvenegård-Lassen, Helle (2008a), *Et andet Hjem. Kvindelig Læseforenings historie 1872-1962*. København: Museum Tusculanums Forlag & Det Kongelige Bibliotek.
- Hvenegård-Lassen, Helle (2008b), *Sophie Alberti. Kvindeagspioner og førstedame i Kvindelig Læseforening*. Books on Demand.
- Jacobsen, Lis (red.) (1925), *Kvindelige akademikere 1875-1925*. København: Gyldendal Boghandel.

- Kirketerp-Møller, Hertha (1984), Athenes unge datter. Studenterårene på Kvinderegensen. I: *Hele verden til spillerum. En bog om Helga Pedersen*. København: Gyldendal.
- *Kvinderegensens arkiv 1938-1983*: Diverse sager 380140-380141. RA (Rigsarkivet).
- *Kvinderegensen 1932-1957*. Dansk Videnskabs Forlag A/S. København 1957.
- "Kvinderegensens tilblivelse" i *Aar bog for Københavns Universitet for 1931-32*. Visning af: VIII. Det akademiske Legat- og Stipendievæsen (tidsskrift.dk)
- Lundgren, Lena, Myrstener, Mats & Wallin, Kerstin E. (2015), *Böcker, bibliotek, bildning: Valfred Palmgren Munch-Petersens liv och verk*. Stockholm: Stockholmia.
- Læseplanudvalget for gymnasiet (1961), *Rapport om forsøgsundervisning med erhvervsorientering i realafdelingen og gymnasiet 1958-61*.
- Mai, Anne-Marie & Ringgaard, Dan (2010), *Sted*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Møller, Eli (1925), Kirurgen og Gynækologen Dr.med. Fru Eli Møller fortæller om "en Kvindes Vej gennem det medicinske Studium". I: Lis Jacobsen (red.), *Kvindelige akademikere 1875-1935* (s.45-48). København: Gyldendal.
- Nygaard, Pernille Svare (2023), Nursing Students' scrapbooks 1938-1968. Visualizing Female Figures on the Border between a Female-Dominated Profession and Aarhus University. *Kulturstudier*, Nr.1, s.145-167.
- Munch-Petersen, Valfred Palmgren (1923), Kvinden som akademiker. I: *Kvinden og samfundet* nr. 5, 1923.
- Odén, Birgitta (1994), Astrid Friis – Danmarks första kvinnliga professor. I: Marianne Alenius, Nanna Damsholt & Bente Rosenbeck (red.), *Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893* (s.193-206). Museum Tusculanum: København.
- Olesen, Christian Holmsted (2024), *The Danish Chair. An international affair*. Copenhagen: Strandberg (1.udgave på dansk: Den danske stol 2018).
- Pedersen, Inge Lise (1992): Hvordan Kvinderegensen overlevede. I: Inge Lise Pedersen & Birgitte Regenberg (1992), *Kvinderegensen gennem 60 år. 1932-1992*. Kvinderegensen.
- Pedersen, Inge Lise (1994), Omkring Kvinderegensens grundlæggelse. I: Marianne Alenius, Nanna Damsholt & Bente Rosenbeck (red.), *Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893* (s.111-118). København: Museum Tusculanums Forlag.
- Pedersen, Inge Lise (2023), Hvordan var det at studere og bo på Kvinderegensen i 1960'erne – og hvilke spor har det sat sig. I: *Erindringsglimt-Kvinderegensen.pdf* (usercontent.one)
- Pedersen, Inge Lise & Regenberg, Birgitte (1992), *Kvinderegensen gennem 60 år. 1932-1992*. Kvinderegensen.
- Ravn, Anna-Birte & Rosenbeck, Bente (2022), Da "løn efter køn" i princippet blev afskaffet på det offentlige arbejdsmarked. *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*, Nr. 2, s.124-139.
- Rosenbeck, Bente (2014), *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Rosenbeck, Bente (2014a), Robbie Duschinsky og Leon Antonio Rocha (Eds.): Foucault, the Family and Politics. Anmeldt i *Dansk Sociologi*, nr. 2/2, Årg. 2014. (<https://rauli.cbs.dk/index.php/dansksociologi/issue/view/588>).
- Rosenbeck, Bente (2016), Om at etablere og bryde kønnets grænser i academia. I: Emma Severinsson & Cecilie Bjerre (red.), *Kønsgrænser. Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, nr. 6, s.23-35. <https://journals.lub.lu.se/grl/article/view/15564/14057>
- Rosenbeck, Bente (2018), Videnskabens herreværelse. *Weekendavisen* 23.11.
- Rosenbeck, Bente (2022), 100-års jubilæum for astronomisk sejr for ligestillingen. *Universitetsavisen* 22. december 2022. <https://uniavisen.dk/100-aars-jubilaeum-for-astronomisk-sejr-for-ligestillingen/>.
- Rosenbeck, Bente (2023), *Kvinderegensens blå bog*. Rosenbeck-Kvinderegensens_blaa_bog.pdf (usercontent.one).

- Schiebinger, Londa (1989), *The Mind Has No Sex. Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Skytte, Gunver (2016), *Eli – 99 års opdagelsesrejse gennem livet. En biografi om sprogforskeren Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010)*. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Bogen kan downloades: <http://publ.royalacademy.dk/books/680/4894?lang=da>
- Tamboukou, Maria (2003), *Women, Education and the Self: A Foucauldian Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.

HUSHOLDNINGSSKOLERS BETYDNING FOR KVINDERS VIDERE UDDANNELSE OG BESKÆFTIGELSE I EFTERKRIGSTIDENS DANMARK

ANNETTE RASMUSSEN & KAREN E. ANDREASEN

I løbet af 1900-tallet ændrede kvinders uddannelsesmuligheder og mønstre sig markant. Dette skete imidlertid i processer, der markerede sig meget forskelligt f.eks. i land og byområder, samt i forskellige samfundslags kønsmønstre. Det fremgår tydeligt af statistik (f.eks. Danmarks Statistik, 2015), hvordan forskellige kønsmønstre gjorde og fortsat gør sig gældende. I første del af 1900 gik udviklingen stærkt, hvad angår oprettelse af skoler og uddannelser inden for husholdning. Det var og blev et område, der langt op i århundredet primært rettede sig mod kvinder. Husholdningsskoler var i lighed med landbrugsskoler overvejende placeret i mindre byer og blev opsøgt af landbefolkningen, selvom der også var eksempler på sådanne skoler i byerne. Vi fokuserer i artiklen på den særlige betydning, husholdningsskolen fik for landbokvinders primære og videregående uddannelse, beskæftigelse og tilværelse i øvrigt, idet vi undersøger og søger at forstå sådanne udviklinger gennem narrativer og intersektionalitet (Phoenix, 2013; Christensen og Jensen, 2020). Vores empiriske udgangspunkter er statistik og historisk dokumentation om og fra husholdningsskoler samt vandreboøger, skrevet af kvinder der deltog i sådanne uddannelsesaktiviteter. Den viden og de uddannelser, husholdningsskolerne dannede grundlag for, fik betydning for og bidrog til en modsætningsfuld udvikling i form af nye muligheder, der rækker ind i nutidens velfærdsuddannelser, men også reproduktion af skævheder mellem land og by og de hermed forbundne ulige muligheder og klasseopdelte samfund, som stadig eksisterer.

INDLEDNING

I sommeren 1945, umiddelbart efter afslutningen af Anden Verdenskrig, tog syv kvinder, som hundredvis af andre unge danske kvinder, et ophold på en husholdningsskole. Et sådant ophold, hvor de lærte om madlavning, sundhed, hygiejne og meget andet inden for husholdningsområdet, var i den tid tænkt som en forberedelse til voksenlivet. De syv kvinder, der var del af et hold på ca. tyve, havde alle

deres rødder i landbosamfundet. De knyttede i *løbet af opholdet* et tæt venskab og besluttede ved afslutningen at fortsætte og vedligeholde venskabet og kontakten via en vandrebog. En bog der skulle cirkulere mellem dem, og hvor de på skift ville skrive om deres tilværelse og oplevelser. Gennem *næsten et halvt århundrede* gik bogen på tur mellem dem, og de skrev om oplevelser, venner, forlovelser, bryllupper, børn, uddannelse, beskæftigelse og meget andet. – Vandrebogen er således et vidnesbyrd om deres levede liv. Med udgangspunkt i vandrebogens beskrivelser beskæftiger vi os med kvinders uddannelse inden for husholdning i den pågældende periode og med, hvordan uddannelse på en husholdningsskole fik betydning for kvinders tilværelse. Vi behandler dette spørgsmål ud fra et narrativt perspektiv og diskuterer samtidig også vandrebogen som empirisk dokumentation i uddannelseshistorisk forskning.

UDDANNELSESHISTORIE MED FOKUS PÅ KVINDER I LANDBOSAMFUNDET

I løbet af 1900-tallet ændrede kvinders uddannelsesmuligheder og mønstre sig markant i Danmark.¹ Dette skete imidlertid i processer, der markerede sig meget forskelligt i land og byområder, samt i forskellige samfundslags kønsmønstre. Det fremgår af statistik, hvordan sådanne kønsmønstre gjorde sig gældende op gennem det 20. århundrede med tydelige forskelle mellem land og by.²

Opgørelser fra 1939 viser,³ at i *landkommunerne* var der for aldersgruppen 15-18 år 53,5% af mændene og 64,4% af kvinderne, der ikke længere modtog undervisning; at hovedparten af denne gruppe af mænd var ansat som medhjælpere ved landbrug, mens hovedparten af denne gruppe af kvinder var ansat som husassistenter og lignende; og at for de flestes vedkommende var forældrene også beskæftiget inden for landbrug (f.eks. som landmænd, landarbejdere, arbejdsmænd og lignende).

I *byerne* var det for aldersgruppen 15-18 år 33,0 % af mændene og 47,5 % af kvinderne, der ikke længere modtog undervisning. Hovedparten i gruppen af disse mænd var ansat ved håndværk, mens kvinderne primært var ansat som husassistenter og lignende, og for de flestes vedkommende havde de forældre, som ligeledes var beskæftiget inden for håndværk og industri. Samme statistiske undersøgelse viser desuden, at unge med forældre som var f.eks. funktionærer, selv-

---

1 Se f.eks. Simonton, 1998.

2 F.eks. Danmarks Statistik, 2015.

3 Statistikken er fra en undersøgelse foretaget blandt unge i alderen 15-18 år af Undervisningsministeriet i forbindelse med udarbejdelsen af en betænkning om uddannelse for unge. Undersøgelsen repræsenterer 5734 unge i byerne og 1247 unge i landkommunerne; Undervisningsministeriet, 1941: 127-138.

stændige håndværkere og industridrivende i højere grad end ovennævnte grupper af unge deltog i undervisning bl.a. på teknisk skole, handelsskole, husholdningsskole og lignende.

Hvad angår antallet af unge på husholdningsskolerne, fremgår det i uddannelsesåret 1945-1946 at være 2.330, mens det for 1946-1947 var steget til 2.759 kvinder. Størstedelen af disse var i alderen 18-25 år og havde deres familiebaggrund blandt gårdejere, selvstændige håndværkere og handlende, mens færre kom fra en familiebaggrund af husmænd, lærere, landarbejdere eller arbejdere inden for håndværk og industri.⁴

Statistikken viser således, hvordan uddannelse efter grundskolen på daværende tidspunkt særligt kom sønner fra byernes borgerskab og, i mindre grad, borgerskabets døtre til gode. Modsat var der en stor del af landbosamfundets unge og heriblandt særligt unge kvinder, der ikke fik anden uddannelse end den grundlæggende skolegang. Man kan således sige, at disse mønstre, som det også er tilfældet i dag, udspillede sig intersektionelt i krydsfeltet mellem køn og social klasse.⁵

Landbrug var ved begyndelsen af århundredet stadig et dominerende beskæftigelsesområde i Danmark. Men med industrialiseringen reduceredes dette og i stedet voksede beskæftigelsesmulighederne frem inden for industri, handel, administration og de liberale erhverv.⁶ Denne udvikling var tæt forbundet med urbanisering, hvor antallet af mindre byer steg og små byer voksede sig større.⁷ Herunder voksede middelklassen og borgerskabet og samtidig også nye behov for stuepiger, husbestyrerinder, kokkepiger og lignende af den tids typiske kvindeerhverv. Husholdning blev dermed som fagligt område underlagt, hvad man kan betegne som en professionalisering og erhvervsgørelse, der sammen med blandt andet udviklingen af ny viden inden for ernæring, sundhed og hygiejne og brug af forskellige nye teknologier var med til at skabe behov for uddannelse inden for området.

På den baggrund opstod interessen for oprettelse af skoler og uddannelse inden for husholdning, og i første del af 1900 gik denne udvikling stærkt.⁸ Det var og blev et område, der langt op i århundredet primært rettede sig mod kvinder, og betydningen af disse uddannelsesmæssige udviklinger var samtidig modsætningsfyldte. Men det er bemærkelsesværdigt, at det langt op i 1900-tallet var en af de ellers begrænsede uddannelsesmuligheder for kvinder i landområderne.

4 Statistisk Årbog 1948: 183.

5 Christensen og Jensen, 2020.

6 Danmarks Statistik, 2000.

7 Andreasen og Rasmussen, 2020: 67-91.

8 Feks. Rasmussen & Andreasen, 2023; Andreasen & Rasmussen, 2020; Christensen og Lauridsen, 1938.

Vi fokuserer i artiklen på spørgsmålet om, hvilken betydning opholdet på en husholdningsskole fik for landbokvinders uddannelse og beskæftigelse, idet vi tager udgangspunkt i deres egne beskrivelser og en narrativ analytisk tilgang med fokus på intersektionalitet.⁹ Vores empiriske udgangspunkter er således vandrebøger, skrevet af en gruppe kvinder efter deltagelsen i sådanne uddannelsesaktiviteter, suppleret af statistik og historisk dokumentation om og fra husholdningsskoler. Vandrebøgerne giver os mulighed for at følge kvindernes udvikling, hvad angår familie-, arbejds- og uddannelsesforhold, og den betydning deres uddannelse fik, eller måske ikke fik i deres videre liv. Med dette udgangspunkt fokuserer vi på en gruppe af syv kvinder, der deltog i et sommerkursus i 1945 og fortsatte med at skrive sammen i efterkrigstiden og et halvt århundrede frem.¹⁰

Den viden og de uddannelser, husholdningsskolen dannede grundlag for, fik betydning for og bidrog til en modsætningsfuld udvikling i form af nye muligheder, der rækker ind i nutidens velfærdsuddannelser, men også for reproduktion af skævheder mellem land og by og de hermed forbundne ulige muligheder og klasseopdelte samfund, som stadig eksisterer.

VANDREBOGEN SOM EMPIRISK MATERIALE OG DEN NARRATIVE METODE

Vandrebøger i forbindelse med uddannelsesforløb eller skoleophold repræsenterer en form for dagbogsmateriale. Dagbøger er almindeligt anvendt kildemateriale inden for historieforskningen og ses også anvendt i den uddannelseshistoriske forskning.¹¹ Som en særlig genre inden for dagbøger findes vandrebøger, der er skrevet af et fællesskab, f.eks. af unge der har været på kursus eller højskoleophold sammen, eller som af anden grund har formet et fællesskab, som de ønsker at videreføre, når de fortsætter tilværelsen andre steder. Der findes i danske arkiver en del sådanne vandredagbøger eller vandrebøger, men som uddannelseshistorisk dokumentation er vandrebogen ikke særlig udforsket.¹²

Med et empirisk materiale, der udtrykker skribenternes fortællinger, finder vi det oplagt at anlægge en narrativ analytisk tilgang.¹³ En sådan tilgang giver os mulighed for at analysere, hvordan bestemte temaer fremskrives som væsentlige og tilskrives en særlig rolle i fortællerens liv og forståelser af sig selv. Vandrebogens fortællinger rummer således på individuelle måder beretninger om uddannelsens betydning i fortællerens liv samtidig med, at de bidrager til en bredere

---

⁹ Christensen og Jensen, 2020; Phoenix, 2013; Thomsen, Bo & Christensen, 2016.

¹⁰ Poulsen m.fl., 1945-1991.

¹¹ Ben-Amos og Ben-Amos, 2020.

¹² Mortensen, 2006.

¹³ Phoenix, 2013; Christensen og Jensen, 2020; Thomsen, Bo & Christensen, 2016.

historisk og kollektiv fortælling om uddannelse i et samtids- og samfundsperspektiv.

I analysen skelnes mellem store og små fortællinger, der ses som komplementære.¹⁴ De store fortællinger udtrykkes gennem det biografiske indhold, der fremkommer i den enkeltes beskrivelser og tegner så at sige den 'store' fortælling i den enkeltes identitetskonstruktion og samlede biografi, hvori også et magt- og klasseperspektiv giver sig til kende. De små fortællinger kommer til udtryk gennem beskrivelserne af, f.eks. hvad den enkelte gør i konkrete situationer og i beskrivelser af hverdagsbegivenheder. De selv vurderinger, der samtidig folder sig ud, kan bidrage til et makroperspektiv – f.eks. om 'kvinders' rolle og positioner i samfundet og den enkelte fortællers forståelse heraf.¹⁵

Denne narrative tilgang gør det muligt for os at analysere, hvilken betydning uddannelse – i dette tilfælde særligt den uddannelse kvinder fik på husholdningsskolen – spiller i den enkelte kvindes tilværelse og identitetsmæssige processer og positionerer hende i en bredere samfundsmæssig kontekst.

Vi indleder således analysen med at placere husholdningsskolen som et uddannelsesstilbud med fokus på kvinder i det 20. århundredes landbosamfund og vandrebogens oprindelse i denne kontekst og målgruppe. Dernæst går vi videre med den todelte narrative analyse i henholdsvis udvalgte biografiske fortællinger og en tværgående analyse, som adresserer vores overordnede forskningsspørgsmål om husholdningsskolens betydning for landbokvinders videre uddannelse og beskæftigelse i efterkrigstidens Danmark.

HUSHOLDNINGSSKOLENS MÅLGRUPPE OG VANDREBOGENS SKRIBENTER

Selvom kvindernes muligheder for uddannelse var bedret meget gennem første halvdel af 1900-tallet, var uddannelsesvejene og mulighederne stadig relativt begrænsede i landområderne, og generelt var de bedre i byerne. Yderligere skulle familierne selv betale for deres døtres uddannelse, hvilket gjorde det vanskeligt for lavindkomstfamilier, selvom tilskud fra staten for nogle var en mulighed.¹⁶

Det var i begyndelsen af det 20. århundrede blevet udbredt praksis for døtre af gårdmænd og den lavere middelklasse at komme på et par måneders husholdningskursus for at blive gjort klar til giftermål og et virke som husmødre i landbruget eller – for enkeltes vedkommende – anden beskæftigelse eller yderligere uddannelse inden for husholdningsområdet.¹⁷ Vandrebogen i vores case udsprin-

---

14 Phoenix, 2016: 60; Georgakopoulou, 2006.

15 Phoenix, 2016: 61; Georgakopoulou, 2006; Rogers, 2006.

16 Haue, 1986.

17 Andreasen & Rasmussen, 2022.

*Vandrebogen,
der med tiden
blev til to
bøger, eller
mapper, som de
også kaldte det.
Privatfoto.
Copyright:
forfatterne.*

ger af et tre-måneders husholdningskursus på en konkret husholdningsskole (herefter benævnt 'Husholdningsskolen'),¹⁸ afholdt i sommeren 1945.

Husholdningsskolen var oprettet i begyndelsen af 1900-tallet, og havde rødder i den danske højskoletradition og grundtvigianismen.¹⁹ Som mange andre af datidens husholdningsskoler havde den således en særlig profil (andre var f.eks. mere kristne) og var beliggende i tilknytning til en landbrugsskole.²⁰ Landbrugsskolen havde ved oprettelsen kun mandlige elever, og en af dens medstiftere, Poul Fen-

---

18 Vi har valgt at bibeholde personernes fornavne i respekt for datidens navnevalg og efterladte, der har bidraget med at fremskaffe vandrebogsmaterialet. Men vi har i teksten udeladt navnet på den konkrete husholdningsskole for at opnå en vis grad af anonymisering, idet vi ikke har kunnet indhente accept fra alle efterladte til de i vandrebøgerne nævnte personer; Poulsen, 2007.

19 Fenger, 1957a: 8

20 Se f.eks. Hjermitslev, 2022.

ger, fortæller i en tale afholdt på skolens årsmøde 1932 om baggrunden for oprettelsen af undervisningen for kvinder:

“Grunden til at vi begyndte [husholdningsuddannelse for kvinder], var ikke blot, at vi havde baade Plads og en del Lærerkræfter til overs om Sommeren, men ogsaa at vi havde iagttaget, at Kvindernes Faglige Uddannelse rundt om i Landbohjemmene langt fra stod paa Højde med Mændenes (...).”

Han forklarede videre, at hun (kvinderne) ikke havde

“haft Lejlighed til at skaffe sig den [uddannelse]. Denne Viden er nemlig mindst lige saa nødvendig, naar man skal fodre Mænd, som Køer, naar man skal opdrætte Mennesker, som naar det er Patterigrise og Spædekælve, det gælder. Ja, det er egentlig sært, at det er for vore Dyr og Markafrøder, at man først har lært at tage Videnskab i sin Tjeneste, mens det først sent er faldet almindelige Mennesker ind, at det ogsaa kunde være til Nytte for deres egen Sundhed og Livslykke.”²¹

Som det fremgår i citatet, blev husholdningsskolen positioneret som primært orienteret mod at styrke landbokvindes viden om husholdning og komme landbofamilierne til gode. Dermed blev også kvinderne positioneret i en bestemt rolle.

Fagene der undervistes i var angivet i en betænkning fra 1939, som fastlagde, at der på sådanne undervisningsforløb skulle undervises “saavel i praktiske Husholdningsfag (Madlavning, rengøring, Vask og Strygning) som i teoretiske Husholdningsfag (Næringsmiddellære, Husholdningsregning og Sundhedslære samt Forevisning i Madlavning)”.²² I et uddrag af Husholdningsskolens blad fra 1944, hvor en af eleverne beskriver et undervisningsforløb om syltning, fremgår undervisningens meget praktiske karakter:

“Der blev plukket en utrolig masse Bær, og vi fik hver en Portion vi skulle tage os af (...). Fredag formiddag blev vi inddelt i Familier. Hver Familie bestod af 1 Husmoder, 1 Kokkepige, 2 Syltere, 1 Syer og 1 Stuepige (...). Ved Maaltiderne havde hver Familie en Lærer-

---

21 Fenger, 1957b: 16

22 Undervisningsministeriet, 1939: 11.

inde til Bords, saa Husmødre og Kokkepigerne var udsat for en vis 'skrap Kritik', men der blev heldigvis aldrig klaget (...)."²³

Også undervisningen i økonomi havde en sådan praktisk orientering mod rollen som husmoder på landet. Det beskrives videre i uddraget, hvordan, de blev "forsynet med Rationeringsmærker, Husholdningspenge og Kurve (...) for at gøre indkøb" i den nærliggende by, og ud over efterfølgende at føre regnskab skulle vise, at de kunne holde sig inden for de økonomiske rammer under hensyntagen til sund ernæring mv.²⁴

I 1945, under de syv kvinders ophold, var flere af underviserne på husholdningsskolen uddannet på Ankerhus Husholdningsseminarium.²⁵ Siden sin oprettelse i 1902, som det første danske husholdningsseminarium, havde dette indtaget en toneangivende rolle inden for området husholdningsuddannelse i Danmark.

Vandrebogens oprindelse

Gruppen bag vandrebogen, der ender med at være to bøger sammensat af flere hæfter, bliver til som et 'skrivende fællesskab' mellem syv kvinder. Der indgår 'indlæg' i form af erindringer og synspunkter fra de syv (nævnt forrest i første bog sammen med deres 'love' for bogen) (Se billede på næste side: Vandrebogens 'love').

Selvom de syv kvinder havde fælles udgangspunkter som gårdmandsdøtre, formede deres tilværelse sig efter opholdet på skolen meget forskelligt. Nogle blev gift og stiftede familie kort efter opholdet, andre efter en lidt længere årrække, og en enkelt af dem fik ingen børn. De fleste fik efter at have giftet sig – med enten gårdejere eller lærere – en tilværelse som husmødre. Kun enkelte af dem opnåede yderligere uddannelse efter kurset og fandt beskæftigelse uden for familien eller giftede sig med en mand med en anden uddannelsesmæssig baggrund.

Vi har blandt de syv udvalgt tre kvinder (Betty, Rigmor og Frida), der illustrerer forskelligheden i henseende til familiemønster, videre uddannelse og beskæftigelse uden for hjemmet. Vi fokuserer på deres narrativer i vandrebogen og herigennem på at forstå og belyse deres livsløb og husholdningsuddannelsens rolle heri.

I det følgende er analysens struktur, at vi indleder med at konstruere tre biografier som 'den store fortælling' om den enkelte kvindes livsløb. Dernæst fokuserer vi på og diskuterer de tværgående, 'små fortællinger', dvs. måden de domine-

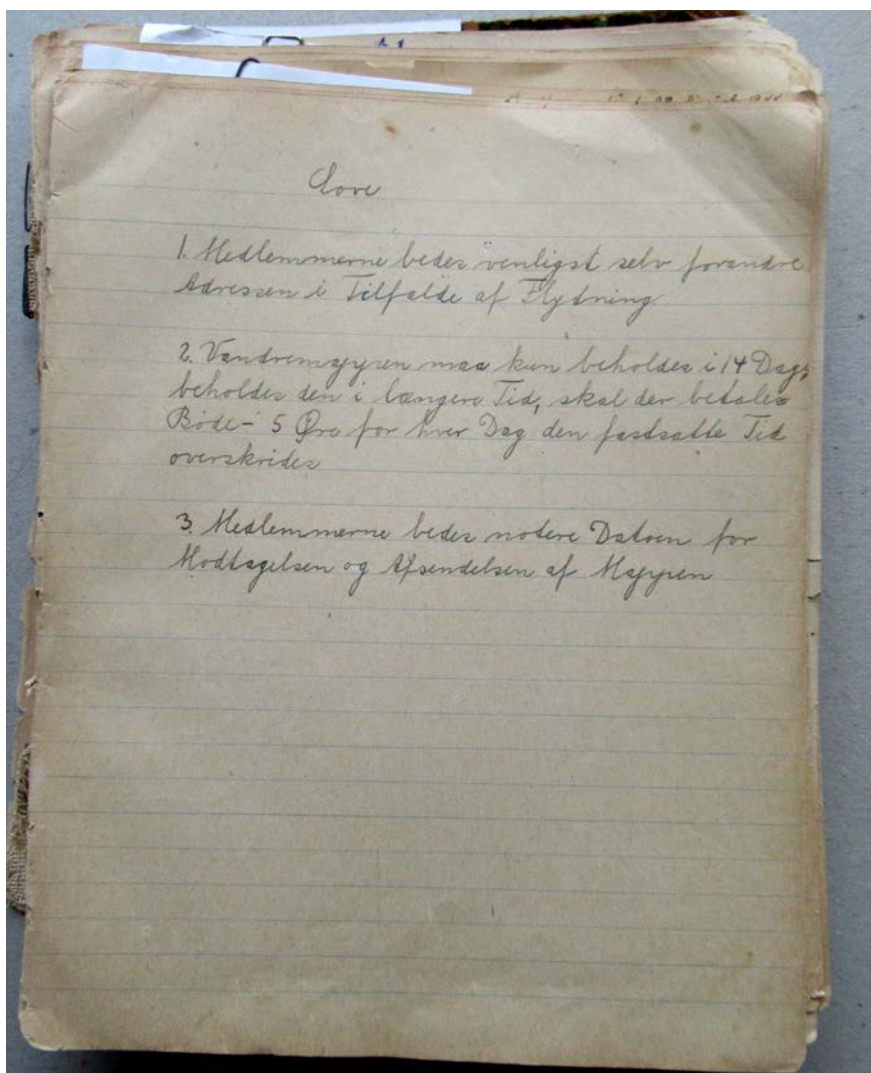
---

23 Petersen, 1944: 80

24 Ibid.

25 Ankerhus, 1935; Husholdningsseminariet gav en uddannelse på et højere trin en husholdningsskolerne i form af muligheden for uddannelse til husholdningslærereinde.

Vandrebogens 'love', som angav rammerne for de enkelte indlæg, hvor længe man måtte have den, inden den skulle sendes videre, og fastlagde bøden på 5 øre, hvis ikke reglerne blev overholdt. Privatfoto. Copyright: forfatterne.

rende temaer i fortællingerne fortælles på og bidrager til en bredere historisk fortælling.²⁶

²⁶ Georgakopoulou, 2006.

UDVALGTE BIOGRAFIER OG DERES NARRATIVER OM HUSHOLDNING

De tre biografier er udvalgt og konstrueret ud fra den begrundelse, at de udtrykker en tidstypisk tendens for datidens kvinder som hjemmearbejdende inden for husholdning under særlige omstændigheder: som medfølgende ægtefælle (Betty); med samme uddannelse som lærer som sin ægtefælle (Rigmor); og som enke og eneforsørgende kvinde (Frida).

Betty

Betty kommer fra en gårdmandsfamilie i Østhimmerland og er den næst yngste ud af en stor søskendeflok på 14 børn. Som sin første plads efter Husholdningsskolen får Betty ansættelse i Svendborg i en bagerforretning og i en cafe. Senere rejser hun til Norge og har plads på forskellige hoteller og tilbage til Danmark, inden hun i 1952 rejser til London, hvor hun gennem to år har plads i huset hos en rigere, adelig engelsk familie. Hendes forskellige pladser er omtalt i første vandre-bog i righoldige beskrivelser, der ofte rummer rejsefortællinger samt fokus på sociale og familiemæssige forhold. Bl.a. er hun på et tidspunkt med en af sine brødre, der havde uddannelse som lærer, på en konferencerejse til Finland.

Betty emigrerer i 1954 til USA og er den første til at skrive i vandre-bog nummer to om sine rejseforberedelser og -forventninger samt første oplevelser i USA. Hendes indlæg fylder 19 sider og indledes med henvisninger til, at "den gamle bog har gjort mange rejser, gennem 9 år, ligget i mange skuffer". Hun indleder også med at referere til bogens indhold af "dyrebare minder" og fortsætter:

"Hvor er det dog dejligt at læse, hvor dejligt I har det alle sammen, og I er lykkelige, det smukkeste man kan finde i Verden er et harmonisk familieliv, hvor må I dog føle jer rige (...). Nu er I så gift alle sammen, kun mig tilbage, – de er vel gift hele holdet, både karlene og pigerne fra sommeren 1945? – Selv om ikke jeg er gift (...), synes jeg ikke, jeg føler mig gammel (...), og er ikke mæt af at se mere af verden. Selvfølgelig har jeg også min drøm – at få mit eget hjem. Engang bliver man jo træt af at rejse, endnu har jeg ikke mødt den rigtige (...)." (Betty, 1954)

Betty relaterer til de andre kvinder i gruppen og til "hele holdet" fra Husholdningsskolen. Hun lovpriser og forbinder deres familieliv og ægteskaber med lykke, harmoni og rigdom, men pointerer samtidig, at hun endnu ikke er mæt af at rejse eller har mødt "den rigtige". På dette tidspunkt er hun kommet til USA og udtrykker begejstring over at være ankommet til sit "drømmeland". Hun reflekterer en del over sin sidste tid i England, hvor hun overværede højtideligheden i

forbindelse med kroningen af Elisabeth II. Dernæst beskriver hun detaljeret sine forberedelser og sin lange rejse over Atlanten "til det land jeg længtes efter, og havde sat som mål, Amerika" og ankomst til New York, hvor hendes tante og onkel tager imod hende og følger hende ud til den nye plads. Hun beskriver sit arbejde i huset:

"Jeg er enepige – der er nok at lave hele tiden, vi har 5 badeværelser, alle i forskellige farver, en stor dagligstue, spisestue, kontor, 2 gæsteværelser, 4 børneværelser, soveværelse, jeg har et dejligt værelse med radio og eget badeværelse, en lille opholdsstue med fjernsyn, kan tage 9 forskellige stationer (...). Jeg laver maden og hjælper med børnene, som er 5 – 4 år og en lille én på 10 mdr. Jeg har en hel ugentlig fridag og hver anden søndag fri hele dagen. Jeg får 45 dollars om ugen, alting er fint. (...) Jeg vasker hver mandag, men det er nemt. Jeg kommer tøjet i maskinen, den både vasker, skyller og vrider, bagefter kommer jeg det i tørremaskinen, og til sidst det elektriske strygejern (...). I køkkenet er der også alt muligt, opvaskemaskine, røremaskine osv. Når man laver mad, tager man det hele ud af fryseren, det skal blot tøs op og varmes, man køber færdiglavet bolledej osv., så det er meget nemt. Well, der er nok at se til alligevel (...)." (Betty, 1954)

Betty beskriver detaljeret om, hvordan hun under amerikanske forhold og som 'enepige' klarer husholdningen på kompetent vis. Hendes senere indlæg, i 1957 og 1958, er lange (9 sider) beretninger om kultur- og rejseoplevelser i USA og ind imellem disse om rejser hjem til familie i Danmark og med venner i Europa.

I 1963 har hun en særlig lang beretning (29 sider), som spænder over flere år, eget giftermål og bryllupsrejsen jorden rundt. Hun har i 1960 giftet sig med en mand, der er maskinchef og sejler for et stort dansk rederi. Hun slutter et af sine lange rejsebreve med sætningen: "har hørt rygter at Husholdningsskolen skal nedlægges??" Undervejs i brevene er der således koblinger til de andre kvinders liv og de fælles bekendtskaber fra tiden på Husholdningsskolen.

Bettys senere indlæg er skrevet fra de steder, hendes mands karriere har ført dem til. I 1966 fortæller hun i et mindre indlæg (3 sider), at de i et års tid har boet i Kerteminde, hvor de har bygget hus og etableret sig. I de følgende år skriver hun lange indlæg fra de steder, hvor manden er udstationeret – især om sine oplevelser med anderledes kulturer ude i verden, men også lidt om sine husmoderlige sysler. Trods drømme om det får hun ingen videre uddannelse, idet hun efter fa-

derens død ikke havde råd.²⁷ Efter at være blevet gift har hun ikke længere beskæftigelse uden for hjemmet. Men hun er en flittig skribent og har sit sidste indlæg i bogen, skrevet fra Kerteminde i 1989.

Vi ser i Bettys indlæg den store fortælling som en udlængsel efter at møde og opleve verden og beskrivelserne heraf som en fortløbende dannelsesrejse. Opholdet og uddannelsen på husholdningsskolen har sikkert medvirket til at skabe mulighed for hendes forskellige ansættelser som pige i huset. Men husholdningskompetencer i form af syltning og lignende synes mindre vigtige i mødet med en praksis, der er mere baseret på brugen af tekniske hjælpemidler end det, husholdningsskolen uddannede til. Det er i langt højere grad noget socialt og værdimæssigt, hun tager med sig fra skoleopholdet. Det er erfaringen og venskaberne fra skolen og betoningen af kvinderollen som hjemmets vogter, hun knytter an til i sine fortællinger og som giver dem retning.

Rigmor

Rigmor stammer fra en gård ved Aalborg. Efter kurset fortsætter hun endnu to mdr. på Husholdningsskolen og får derefter plads i huset hos Fridas morbror i Hellerup, en familie med to små drenge, hvor moderen er udearbejdende. Rigmor fortæller om pladsen og arbejdet:

“jeg befinder mig godt (...) og har besluttet at blive til april. Til maj har jeg i sinde at begynde på Ankerhus. For tiden er jeg (...) i Fridas hjem og har været med til at slagte gris, da jeg syntes, jeg havde for lidt kendskab til den slags, og min frue har så givet mig fri til at rejse herover og slagte.” (Rigmor, 1946)

Som supplement til husarbejdet i Hellerup får Rigmor fri til at tilegne sig kundskaber om slagtning. Hun holder hus hos sin søster en periode i en mindre by i Jylland og får senere plads på den gård, som er Fridas hjem. Hun vil begynde på Ankerhus Husholdningsseminarium til maj 1947 på samme hold som Frida. Hun responderer i bogen med lykønskninger og spænding, når der andre skriver om forlovelser eller bryllup. Hun skriver f.eks. i forbindelse med en sådan lykønsknings:

“nu er så halvdelen af mappens medlemmer gift eller forlovet, det bliver spændende, hvem den næste bliver, jeg gætter på Betty. Frida og jeg fører sådan en stille og rolig tilværelse, så os kan der slet ikke være tale om de første mange år.” (Rigmor, 1946)

---

²⁷ Poulsen, 2007: 13.

Efter afslutningen af uddannelsen som husholdningslærerinde på Ankerhus bliver Rigmor i 1949 ansat på en højskole i Nordjylland til undervisning på kurser i husholdning. Herfra fortæller hun i vandrebogen i august 1949: "Jeg er i sommerens løb gået hen og har forelsket mig i en lærer, det er meningen, vi skal giftes i september engang". Hendes kommende mand er ansat ved en skole i en mindre by i Vendsyssel, hvor de bosætter sig. I 1953 har de fået to børn efter at have boet i der i tre år og i 1952 være flyttet til en mindre by i Sønderjylland i forbindelse med mandens arbejde. Det fremgår ikke klart på hvilken skole men, at det er en med en lærerbolig (lejlighed) – måske en landbrugsskole. Hun er nemlig til ungskue (med sin mand) og refererer til fælles bekendte (lærere eller elever) fra Husholdningsskolen.

I senere beskrivelser fortæller hun om at have fået to drenge og to piger, og lidt senere yderligere en pige i 1961, "så nu har vi fem børn", hvorefter hun nævner børnenes navne og aldre. Hendes indlæg er hver gang på blot en halv side, hvilket de fortsætter med at være.

I november 1963 flytter familien til Egå, idet hendes mand er blevet lærer ved en Efterskole der. Hun skriver i et indlæg fra 1966, at hun oplever det som "en stor forandring at komme fra Vestjylland og her til Egå". I 1968 nævner hun om børnene, at den ældste datter (ca. 18 år) har taget realeksamen og "nu er ude at tjene; det er meningen hun vil være sygeplejerske", og at "den næstældste skal tage realeksamen til sommer". Om sig selv fortæller hun:

"Jeg har i godt et års tid undervist i husgerning ved skolevæsenet i Aarhus, det er dejligt at komme lidt ud og træffe andre mennesker og også rart at tjene en lille skilling." (Rigmor, 1968)

Selvom hun nu er udearbejdende og bidrager til familiens forsørgelse, betegner hun dette som blot "en lille skilling". I 1970 er familien flyttet igen på grund af mandens skift af arbejde som lærer, denne gang til en stationsby i vestlige Jylland. Rigmor har så også fået nyt arbejde og skriver:

"Jeg har p.t. et kursus i madlavning i Ribe; men håber at få mere; det er rart at komme ud mellem andre mennesker, og der skal jo mange penge til i dag, ikke mindst når børnene bliver store; vi har kun de 3 mindste hjemme nu." (Rigmor, 1970)

Ligesom i sit forrige indlæg om udearbejdet betoner hun det positive i det sociale aspekt "at komme ud mellem andre mennesker" og nedtoner det økonomiske. I et meget kort indlæg fra november 1974 skriver hun, at hun siden august 1971 har

haft arbejde som lærer ved en privat realskole, og “det er jeg meget glad for”. En af de andre kvinder har kort inden fortalt, at hun efter at have mistet sit yngste barn ved en ulykke begyndte at arbejde som vikar ved Odense skolevæsen, et arbejde hun samtidig fortæller, at hun er glad for. Der tegner sig på den baggrund et interessefællesskab som udearbejdende mellem de to. Det kommer til udtryk, da Rigmor i et efterfølgende indlæg svarer, at det lader til at deres interesser går i samme retning, men at hun på grund af travlhed med sit arbejde ikke kan nå at skrive så meget. De to nævnte kvinder er trods travle arbejdsliv vedholdende i vandreblogsgruppen og har indlæg frem til begyndelsen af 1990’erne, hvor de er blevet pensionister.

Vi ser gennemgående i Rigmors indlæg den store fortælling som centreret om at være (hus)moder. Det er mandens arbejde, der afgør hvor familien skal bo og udgør dens forsørgelsesgrundlag. I modsætning til Betty fik Rigmor mulighed for at fortsætte yderligere to måneder på Husholdningsskolen, hvilket gav hende uddannelsesmæssig ballast til at videreuddanne sig til husholdningslærer på Ankerhus. Opholdet udgjorde således et springbræt til videre uddannelse, der gav Rigmor mulighed for arbejde uden for hjemmet med egen indtægt. Ud over at kvalificere til videre uddannelse og arbejdsliv synes husholdningsuddannelsen også at have præget Rigmors værdier og syn på kvinderollen. Hun fremstiller således sin lyst til arbejde uden for hjemmet som socialt betonet mere end drevet af ambitioner om karriere og egen indtægt, idet hun i flere indlæg underbetoner sin egen rolle som forsøger i forhold til mandens.

Frida

Frida stammer fra en gård på Fyn. Hendes tante bor i Hellerup, i hvilket område Frida får plads efter at være rejst fra skolen. Også hendes søster og svoger, der er hhv. folkeskolelærer og gymnasielærer og lige blevet gift, bor og arbejder i Københavnsområdet. Hun begynder i 1947 på 1-årigt præliminærkursus og herefter på Ankerhus, på samme hold som Rigmor, og skriver herom: “Ja, nu har Rigmor og jeg altså bestemt os til denne uddannelse [på Ankerhus], så må tiden vise, om vi får glæde og gavn af den”. Hun fortæller fra opholdet, at hun og to kammerater fra holdet var hjemme på hendes forældres gård, hvor “vi fik lov at øve os i at partere gris,²⁸ det skal vi nemlig være perfekte i til eksamen (på Ankerhus Husholdningsseminarium)”.

---

28 Slagtning indgik som element af uddannelse til husholdningslærerinde, jf. “Betænkning vedrørende Uddannelsen af Husholdningslærerinder” (1958). Bekendtgørelsen vedr. uddannelsen, der var gældende på det tidspunkt kvinderne var på Husholdningsskolen, fremgår i denne betænkning, og det fremgår heri, at ‘slagtning’ indgår som et punkt under ‘Køkkenarbejde’, Køkkenarbejde omfattede i alt 360 timer på hele uddannelsen, Undervisningsministeriet, 1958: 9-10.

*På Husholdningsskoler blev
også undervist i vask, strykning
og reparation af tøj. Privatfoto.
Copyright: forfatterne.*

I november 1948 nærmer hun sig afslutningen på Ankerhus. I den forbindelse har hun lavet husholdningsudstilling, stået for øvelsesskole med seks unge piger i otte dage, og har også været på skoletur til en 'lanthushållningsskole' i Skåne. Hun fortæller med en humoristisk undertone om, hvordan hun skal holde foredrag over "Kartoflens anvendelse i husholdningen".

Også hun bidrager i bogen med lykønskninger og personlige refleksioner, når de andre kvinder fortæller, at de er blevet forlovet, gift eller har fået børn:

"Nu må jeg ikke glemme at ønske Helga tillykke med brylluppet, selv om det nu ikke er så nyt længere. Jeg venter at se en lang beskrivelse i vandrebogen næste gang." (Frida, 1950)

Efter hun har afsluttet sin uddannelse som husholdningslærerinde fra Ankerhus, hvorfra hun dimitterer i foråret 1949,²⁹ fortæller Frida, at hun er blevet ansat som lærerinde på Husholdningsskolen, hvor hun bl.a. skal undervise husmoderaflø-sere. Hun har også stået for aftenskolekursus for Møns Husholdningsforening og Arbejdernes Oplysningsforbund. I 1950 nævner hun, at hun endnu ikke selv er blevet gift; men det er hun i sit næste indlæg:

"Ja, det er vel efterhånden gået op for jer, at jeg også har giftet mig og fået den bedste mand i verden – for mig da. I har alle sammen set ham – som fanebærer på holdet til stævnet hin sommer 1945." (Frida, 1953)

---

29 Foreningen Ankerhus, 1949.

Fridas mand behøver tilsyneladende ikke nærmere præsentation for de andre, der kender ham som gymnast. Hun og hendes mand har forpagtet en gård. I 1955 beretter hun om sit første barn, som de har holdt dåb for. Men to år senere, i 1957, har hun mistet sin mand. Hun beskriver det som "en streng tid og et hårdt slag". Hun nævner desuden, at hun for tiden bor hos sine forældre, som har plads til hende og datteren – og hun arbejder hen over sommeren.

I sit næste indlæg i bogen, fra juni 1960, har Frida netop afsluttet to års ansættelse som økonoma på en idrætshøjskole. Men det blev til sidst for hårdt, og hun er igen flyttet hjem til forældrene med sin lille datter. Hun nævner ikke yderligere begrundelser, men at være alene med et lille barn og datidens begrænsede muligheder for og støtte til børnepasning gjorde det måske selvindlysende. Den 1. september 1960 skal hun i stedet tiltræde en stilling som regnskabskonsulent i de Samvirkende danske Husholdningsforeninger. Stillingen indebærer, at hun skal "farte Sjælland rundt og dels være på kontoret i Roskilde". Det betyder, at hun skal have fundet en bolig til sig og datteren samt en barnepige og, som hun tilføjer, "så min løn skal nok få ben at gå på". Som eneforsørgende er lønnen således naturlig at betragte som et væsentligt aspekt af arbejdet.

Da hun næste gang skriver i bogen, i 1965, har den ligget længe hos hende. Hun bor samme sted – i et lille hus med have – og skriver, mens der er ferie og datteren er hos bekendte med jævnaldrende børn. Frida fortæller, at hun sidste sommerferie besøgte et lærerpar fra Husholdningsskolen, at de nu er pensionerede, og at hun for nylig har været til en konfirmation, hvor alle lærerne fra Husholdningsskolen var samlet og havde det "hyggeligt som i gamle dage". Hun konstaterer desuden, at det nu er tyve år siden, de mødtes første gang og funderer på og håber, at de "kan gøre alvor af at samles om 5 år" på Husholdningsskolen.

I sit indlæg fra 1968 indleder hun med at bede om tilgivelse for at have haft bogen for længe. Hendes datter er blevet konfirmeret og går nu i 1. real. Frida beretter også om forandringer på Husholdningsskolen, som hun gennem forbindelser er velorienteret om. Da hun i maj 1974 netop har holdt sin 50-års fødselsdag med familie, venner og kolleger, har hun stadig sit arbejde som konsulent, hvor hun kører ud til "kunder" i forskellige dele af landet. Hun skriver da: "Begrebet 'livslang uddannelse' kender jeg, idet jeg flere gange om året er på efteruddannelseskurser forskellige steder". Om datteren skriver hun, at hun blev student sidste sommer og derefter rejste til London, hvor hun arbejdede som ekspeditrice. Hun er nu elev på Den Internationale Højskole i Helsingør og skal på studietur til Paris, hvortil Frida konkluderer: "Der er mange muligheder for de unge i dag med at rejse ud, helt anderledes end for os i den alder".

I Fridas indlæg ser vi som den store fortælling, hvordan husholdning blev væsentligt som et nyt erhvervsområde for kvinder. Fortællingen handler om at have

ambitioner inden for et fag, om at tage en uddannelse inden for husholdning, og om at have skabt sig muligheder, som kan føre til en selvstændig karriere og et selvforsørgende livsgrundlag. Hun skaber gennem sit arbejde som konsulent og videreuddannelse inden for området den bredere mening med faget, idet hun som selvforsørgende bidrager til samfund og kvinders liv og til en 'ny fortælling' (om kvinder). Selvom hun tidligt mister sin mand, har hun allerede inden den tragiske hændelse skabt de forudsætninger – gennem uddannelsen på Ankerhus – som gør det muligt for hende at etablere sig på ny og forsørge sig selv og sin datter. Hendes indlæg i vandrebogen giver indblik i det 20. århundredes voksende uddannelsesmuligheder, som kommer såvel hendes datter som hende selv til gode.

DE STORE OG SMÅ FORTÆLLINGER OM HUSHOLDNING OG DERES POSITIONERING AF FORTÆLLEREN

Som grundlag for den videre analyse af, hvordan husholdningsskolen gennem vandrebogens optegnelser tilskrives og får konkret betydning i kvindernes videre liv, anvender vi begrebet om de 'små fortællinger'³⁰. Det betyder, at vi sætter fokus på de dominerende temaer i kvindernes beretninger og afspejler både 'den lille fortælling i den store' og 'den store i den lille'.

Det fælles udgangspunkt i fortællingerne er en positiv måde at adressere opholdet på skolen, de faglige aktiviteter og det, de har fået med sig derfra. Gennem de første år er vandrebogen fokuseret på beretninger om at arbejde som ung pige i huset, at blive forlovet, gift og stifte familie, eller om ikke at følge et sådant mønster. Således adskiller Betty sig i disse henseender fra de andre kvinders løbebaner, idet hun er mere orienteret mod at rejse ud til andre lande og besøge fremmede steder, bliver lidt senere gift end de andre og ikke selv får børn. Hun finder dog ligesom de andre syv kvinder primært beskæftigelse inden for husligt arbejde og tager som hovedparten af dem ikke videre uddannelse.

Betty skriver meget lange beretninger fra sine rejser. Hendes rejsebeskrivelser og livsbetragtninger udgør på en og samme tid et brud og en kontinuitet i forhold til de andre kvinders beretninger, som qua deres opvækst som gårdmandsdøtre har meget til fælles. Hendes lange beretninger fra de anderledes betingelser under ophold i fremmede lande vidner også om et brud med den ensformighed, som ellers kunne ligge i tilværelsen som hjemmegående husmor.

Der er også i de første indlæg en del henvisninger til skolen, lærerne og de andre elever fra Husholdningsskolen. På den måde cirkulerer beretningerne om den viden om husholdning samt de sociale bekendtskaber, som kvinderne har med sig fra opholdet. Vi ser herigennem, hvordan kvinderne dyrker en interesse for un-

---

30 Phoenix, 2016: 60; Thomsen, Bo & Christensen, 2016.

derviserne fra Husholdningsskolen som personer med familie, som de kan identificere sig med. De fastholder og dyrker denne interesse, som bidrager til at holde liv i egne forestillinger om køn og den ideelle kvinderolle. Jævnfør det tidligere nævnte Fenger-citat var det bondesamfundets kønsroller, Husholdningsskolen dyrkede som idealet. Manderollen var forbundet med opdræt af køer – gårdens produktion, kvinderollen med opdræt af mennesker – familiens reproduktion (Fenger, 1957b). Dens cirkulation af viden om husholdning byggede på en sådan opdeling og gjorde de hermed forbundne kønsroller til sammenvævede kategorier af køn og klasse, der interagerer og reproducere på tværs af klasser og tid. Kvinderne imellem er det især husholdningen eller nærmere den hjemlige sfære og familien, der indgår i deres fortællinger og bliver statusgivende.

Plads i huset og videre uddannelse efter opholdet

Det var i efterkrigsårene almindelig praksis for unge piger at arbejde eller uddanne sig videre inden for husholdningsområdet. Det gælder også samtlige de syv kvinder, at de efter Husholdningsskolen får eller søger 'plads i huset' enten på en gård eller hos en familie i et byområde. Flere af dem får plads tæt på det sted, de selv er vokset op, eller ved slægtninge på deres gård. For Fridas vedkommende er det hos velhavende slægtninge, der bor i Hellerup.

I vandrebogens første del indgår der typisk beskrivelser af, hvor de får plads. De beskriver gennemgående ret nøgternt, om der er tale om en 'god' plads, hvad de laver, samt hvordan familien er. Om det er en god plads, synes stærkt forbundet med de sociale betingelser i form af familiens væremåde, deres sociale status og den geografiske beliggenhed – i byen eller på landet. Beskrivelserne fremtræder helt forskellige fra beskrivelserne af de fritidsaktiviteter, de deltager i. Her skriver de mere passioneret om at deltage i fester og baller samt om drømme og forberedelser til at stifte familie og etablere sig i eget hjem.

En plads i huset hos en familie i byen (København) muliggør sideløbende uddannelsesaktiviteter. Det ser vi i Fridas eksempel, idet hun begynder på præliminærkursus og forbereder sig til videre uddannelse til husholdningslærer. Det samme gælder Rigmor, der har kvalificeret sig ved at blive et par måneder mere på Husholdningsskolen. I begge tilfælde er det ressourcer – i form af at være det rette sted eller have finansiering til at uddanne sig, der muliggør videre uddannelse.

For Bettys vedkommende var det ikke muligt at fortsætte på Husholdningsskolen eller senere at uddanne sig til husholdningslærerinde, som hun ellers havde drømt om. Efter faderens død, kort forinden opholdet, kunne hun ikke skaffe penge til det. Hun følger derfor andre veje – rejser ud af landet – for 'dannelse', selv om hun ikke selv bruger dette ord om det. Hun skriver i stedet om ikke at være 'mæt af at se mere af verden', men også om at 'møde den rigtige' og 'få sit eget'.

Undervisningen på husholdningsskoler og kurser omhandlede i høj grad emner knyttet til ernæring og madlavning i alle former. Mange steder var undervisningen i særlig grad rettet mod kvinder i landområderne og omhandlede derfor også f.eks. dyrkning af nyttehave med frugt og grønt til familiens forbrug og lignende emner af særlig relevans på den tid for kvinder i disse områder. Copyright: forfatterne.

Etablering af egen husholdning og familie

Forlovelse og giftermål fylder en del, hvilket gælder såvel andres som egen status på dette område. F.eks. giver Frida i forlængelse af fortællingen om sit job på Husholdningsskolen også en detaljeret beskrivelse af, hvilke af lærerne og tidligere elever, der er blevet gift med hvem. Desuden beskrives også hyppigt søskendes og andre familiemedlemmers bryllupsaktiviteter, og den store festlighed dette er forbundet med.

Husholdningskurset lægger således op til et ideal om ægteskab og egen husholdning,³¹ og idealet styrkes gennem kvindernes beretninger om, hvem der er 'først' (forlovet og gift) eller endnu ikke har 'nået' det. Kvinderne viser også indbyrdes interesse for at læse om og få tilsendt billeder fra sådanne begivenheder. Det er selvfølgelig ikke bare opholdet på Husholdningsskolen, der opbygger og vedligeholder sådanne idealer. Det sås som en generel tendens i tiden, at kvinder skulle oplæres i husholdning – ikke for at kunne ernære sig gennem et erhverv

31 Se også Thisted, 2007: 55, som beskriver tilsvarende idealer fra lignende kontekster.

men – med henblik på at kunne etablere deres egen husholdning. Det gjaldt også selvom landbosamfundet var under opbrud, og *den selvforsynende husholdning* efterhånden blev afløst af *forbrugerhusholdningen*.³²

Betty adskiller sig fra de andre kvinder ved tidligt – under sin første forlovelse – at tilkendegive ‘en udlængsel’ og et andet behov end at binde sig til en mand. Hun sætter sig på denne måde lidt op imod at binde sig for tidligt, idet hun skriver om sin “udlængsel”:

“fordi man er forlovet, behøver man jo ikke at være sammen hver dag, det kommer nok når vi bliver gift, jeg vil ud at se lidt mere inden jeg bliver smedet, men det sker heller ikke de første to år, vi når det nok, jeg samler sammen til reden, har kaffestel, spisestel samt sølvtøj og køkkenudstyr, håndklæder og viskestykker, mangler kun sengetøj.” (Betty, 1948).

Vi får på én gang præsenteret ægteskabet som en uafvendelig binding og samtidig bekræftet fortællingen om, at det anses som vigtigt at samle udstyr som kaffestel m.v. og således i materiel forstand gøre sig klar til at stifte familie. Men fremtidsdrømme trækker i hende på en måde, som de andre kvinder ikke tilsvarende udtrykker.

I kvindernes fortællinger fremstår det at stifte familie som en særlig overgang i deres tilværelser, hvilket ses gennem de gensidige lykønskninger og informationer. Børnenes ankomst i familien markerer ligeledes en særlig begivenhed – og en tidskrævende aktivitet. Dette kommer til udtryk ved, at der typisk kan gå lang tid mellem småbørnsmødrenes indlæg, som desuden ofte er meget korte. Dette tilkendegiver de også selv, idet ‘det giver jo en del arbejde med sådan et par størrelser, så foreløbig har jeg opgivet at have arbejde’, som en af dem skriver (Rigmor, 1953)

Over for de kvinder, der har stiftet familie og fået børn, står Bettys tilværelse med rejse. Det adresseres af de andre på måder, der også kan tolkes som udtryk for noget, kvinderne oplever at gå glip af. For eksempel skriver Rigmor, at ‘Betty er jo nok blevet en verdensdame, som slet ikke er til at kende igen. Hvor må det være dejligt sådan at komme ud at se og opleve en masse – Ja, det suk hører du vel fra os alle’ (Rigmor, 1954). Hun fortæller også om at have delt Bettys beretninger med ægtefællen, hvilket yderligere vidner om en tilskreven status.

Rigmors kortere indlæg (modsat Bettys lange rejseberetninger) handler, ud over indgåelse af ægteskab og børn der kommer til verden om at flytte bopæl, når mandens ansættelse som lærer skifter fra en skole til en anden – fra en landsdel til en anden. Indlæggene, som ofte ledsages af en beklagelse over deres korthed

---

32 Rosenbeck, 2005.

eller over at have været længe undervejs, begrundes i travlhed med den store familie (fem børn).

I Fridas indlæg spiller det uddannelsesmæssige og husholdningsområdet en vis rolle, som dog træder lidt i baggrunden i forbindelse med, at hun stifter familie, gifter sig og får en datter. I Fridas indlæg er mandens dødsfald i 1956 imidlertid en skelsættende begivenhed. Hun rykkes med dette ud af sine vante omgivelser, må flytte hjem til forældrene og bo hos dem, inden hun med sin datter flytter til Sjælland for at arbejde som økonoma på en idrætshøjskole. Efter to år på denne må hun opgive stillingen på grund af de fysisk hårde krav ved denne og flytte hjem igen med sin datter til sine forældre. Næste bopæl for datteren og hende bliver på Sjælland, hvor hun finder ansættelse som konsulent inden for husholdningsområdet og blivende bopæl derefter. Det bringer hende ikke på udlandsrejser som Betty, men giver hende til gengæld mobilitet (bil) og ture rundt i landet.

Erhverv og efteruddannelse

Kvinderne er livet igennem beskæftiget med husarbejde på den ene eller den anden måde. Ofte får de ingen videre uddannelse ovenpå husholdningskurset, og dette på trods af at de måske er vokset op i en familie, hvor skole og uddannelse anses som værdifuldt. Dette gælder også Betty, som i sine erindringer skriver, at hendes mor var i skolekommissionen og to af brødrene i den store søskendeflok var uddannet som lærere og fik ledende stillinger som skoleinspektører. Det fremgår også her, at hun ikke kunne fortsætte på Husholdningsskolen efter de tre måneders sommerkursus, fordi der ikke var råd. Bettys oplevelse af den manglende status ved ikke at have fået en uddannelse og selv være erhvervsaktiv kommer delvist frem i erindringsbogen, hvor hun skriver:

“Jeg nåede aldrig at få en uddannelse som husholdningslærer, men min kagebog med en stor samling af gode opskrifter fra min tid på Husholdningsskolen har fulgt mig gennem hele livet og har en hædersplads i bogreolen.”³³

For de kvinder, som har uddannet sig videre inden for faget, får beskæftigelse uden for hjemmet en forskellig betydning. Det gælder for Rigmor og Frida, der på (Ankerhus), et husholdningsseminarium med sådanne muligheder for videreuddannelse, uddanner sig videre til husholdningslærere. De to kvinder bliver med tiden begge erhvervsaktive inden for området, om end i meget forskellig grad. Rigmor er i første omgang hjemmegående husmor gennem mange år, hvor børnene kommer

---

33 Poulsen, 2007: 47.

til og vokser op. Først da alle børnene er kommet i skole, begynder hun at arbejde som lærer. Men hendes indlæg om dette understreger, at hendes arbejde ikke er af nødvendighed, men alene ses som et mindre bidrag til mandens hovedrolle som forsørger. Det omvendte er tilfældet for Frida, som mister sin mand og derfor tvinges væk fra en rolle som hjemmegående og ud i erhverv. Men det fremgår også, at hun havde en passion for husholdning og uddannelsesmæssige ambitioner, der rakte ud over husholdningsskolen. Trods den tragiske begivenhed finder hun derfor glæde i sin færden som konsulent og de efteruddannelsesmuligheder, som betyder, at hun kan leve denne passion ud. Ligeledes glæder kvinderne sig over, at deres egne døtre får uddannelse og nye muligheder. Dermed udstanser deres fokus på uddannelse nye muligheder for døtrene og næste generation.

KONKLUSION: INTERSEKTIONALITETEN MELLEM KØN OG SOCIAL KLASSE

Vandrebogens analyser illustrerer, hvordan husholdningsuddannelsen på nogle områder spiller en meget forskellig rolle for de tre kvinder og på andre områder bidrager til en mere ensartet fortælling.³⁴ Som det generelt gjorde sig gældende i den tid, blev de alle gift og stiftede – i forskellige former – familie efter opholdet på skolen, enten kort efter eller nogle år senere. Den viden, de fik med sig fra opholdet, synes gennem deres fortællinger at forbinde sig med forståelser af en særlig rolle for dem som kvinder i familierne. De samler udstyr, og de interesserer sig aktivt for middage og måltider og deres sammensætning og organisering, og dette fremstår som deres – kvindernes – domæne i familierne. To af kvinderne bruger kurset som et springbræt og adgangsvej til videre uddannelse inden for området og får på et tidspunkt beskæftigelse netop inden for dette fagområde, som henholdsvis underviser og konsulent. I sidstnævnte tilfælde er det med særlig status, fordi hun har en meget aktiv rolle som eksponent og formidler af fagområdet. Man kan således sige om de tre, at de illustrerer den meget forskellige betydning, husholdningsuddannelsen kunne få for kvinder i erhvervs- og livsperspektiv men også om den geografiske og klassebetingede ulighed i muligheder for at uddanne sig.

Set som empirisk materiale peger vores analyse på en række potentialer, som er unikke for vandrebøger og gør dem relevante i den uddannelseshistoriske forskning. Det knytter sig bl.a. til det forhold, at en gruppe herigennem kommunikerer sammen gennem en tidsalder og på tværs af forskellige kontekster. Kommunikationen sker på samme uddannelsesmæssige baggrund og -kontekst i form af et fælles ophold på en husholdningsskole samt med samme form for udgangsvilkår i form af en opvækst som gårdmandsdøtre. Dette skaber en unik mulighed

---

34 Thomsen m.fl., 2016; Georgakopoulou, 2007

for at kunne belyse både indefra, hvordan de som gruppe relaterer til uddannelsen (det specifikke kursus og opholdet på skolen) men også, hvordan de gør det på måder relateret til forventningsstrukturer og det, deres baggrundskontekster muliggør. Dermed ser vi, hvordan køn og klasse (og herunder ressourcemæssige betingelser) interagerer.³⁵

Ser man vandrebogen som en gruppedagbog, afspejler den verbale interaktioner i form af respons på andres indlæg. Den udgør en form for skrevet dialog og er mange steder præget af dialogens karakter, som giver indblik i den hermed forbundne kultur og sociale kontrol underbygget af bestemte køns- og klassemæssige betingelser.³⁶ Kvindernes fælles udgangspunkter i opvækst og uddannelse – som gårdmandsdøtre på husholdningsskole – betyder, at deres fortællingers indbyrdes kontraster står tydeligt frem. Men alle bidrager med en grundfortælling, der betoner familiedannelse som væsentligt og centralt. Selv om også uddannelse tillægges værdi, er det gennemgående ikke med samme vægt og muligheder. Når kvinderne 'vælger' at bruge deres uddannelse uden for hjemmet, er det i nogle tilfælde foranlediget af brud i deres hverdagsliv og normale livsbaner.³⁷ Men som tidsbillede og norm er det især det familiemæssige, der træder i forgrunden, med kvinden i en bestemt rolle og position heri.

Særlig tydeligt er også det magt- og kønsrolleperspektiv, der giver sig til kende på implicite og ofte også lidt subtile måder. Dette ses f.eks. udtrykt i form af de enkelte bidragsyderes egne vurderinger af, om det, de har at fortælle, nu er værdt at formidle. Det er vurderinger, der knytter sig til fællesskabet, de har dannet, og deres oplevede positioner og roller i dette, og som ikke bare og specifikt er forbundet med oplevelserne fra tiden på husholdningsskolen men også med f.eks. familiedannelse og beskæftigelse. Denne selv vurdering har vi søgt at tydeliggøre gennem vores konstruktioner af de store fortællinger, de enkeltes biografier, som er baseret på en kronologisk sammenskrivning af deres indlæg i vandrebøgerne³⁸. De selv vurderinger, som her træder frem, ses yderligere klart i lyset af deres egne oplevelser af det sammenholdt med de andres indlæg og identitetskonstruktioner.

SUMMARY

Home Economics Schools and their influence on women's further education and employment in post-war Denmark.

In the summer of 1945, after the end of World War II, seven women, like hundreds of other young women in Denmark, participated in a three-month course at

---

35 Christensen og Jensen, 2020; Phoenix, 2016.

36 Ibid..

37 Thomsen m.fl., 2016; Georgakopoulou, 2007.

38 Phoenix, 2016.

a home economics school. Here they learned about cooking, health, hygiene and other topics of home economics. At the time, this was meant as a preparation for adult life. The seven women who formed part of a larger group of approx. twenty students, all had their family roots in the rural society. During the course at the home economics school, they formed a close friendship and at the end of it decided to continue the friendship and contact via a group journal. The group journal was to circulate between them, and they would take turns writing about their lives and experiences. For almost half a century, the group journal 'travelled' between them, and they wrote about experiences, friends, engagements, weddings, children, education, employment and much more. The group journal is thus a testimony of the lives they lived. Based on a narrative approach, we focus on the group journal with a particular regard to women's education in home economics in the period and how education at a home economics school influenced on their lives. Dealing with this question from the narrative perspective, we also discuss the group journal as empirical documentation in history of education research.

Annette Rasmussen er PhD i uddannelsesforskning og lektor i uddannelsessociologi ved Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet. Hun koordinerer et forskningsnetværk (EDU-SOC), der er rettet mod spørgsmål om strukturelle ændringer og social lighed i uddannelse.

I hendes seneste forskning er fokus på politiske spørgsmål om beskæftigelsesparathed, performativitet og uddannelsesvalg, især i relation til sociale uligheder forbundet med klasse, etnicitet og køn. Blandt hendes publikationer kan nævnes:

Imagining and building the nation through citizenship education: an interculturalist perspective on the case of Denmark (Rasmussen, 2023), Home Economics as a School Subject in Denmark: From disciplining girls in the kitchen to providing general knowledge about public health (Rasmussen & Andreasen, 2022).

Karen E. Andreasen, f. 1958, Cand.phil i pædagogik, PhD i uddannelsesforskning 2008, lektor ved Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet, forsker i uddannelse med særligt henblik på in- og eksklusion, sociale problemstillinger, velfærdsstat og køn i både nutidige og historiske kontekster. Publikationer omfatter blandt andet: *Education of Women Homemakers in Postwar Denmark: Home Front Alliances and Rearmament in a Welfare State Perspective (Andreasen, K. E. & Rasmussen, A., 2022), The Development of Home Economics*

as a Field of Knowledge and its Contribution to the Education and Social Status of Women (Andreasen, K. E. & Rasmussen, A., 2022).

KILDE OG LITTERATURLISTE

- Andreasen, K. E. & Rasmussen, A. (2020), Husholdningssagens betydning for den lille bys modernitet: kvinders uddannelse og erhverv inden for husholdning 1890–1940. *Erhvervshistorisk Årbog*, 2020, 1-2, (s. 67-91).
- Ben-Amos, D. & Ben-Amos, B. (2020), *The Diary: The Epic of Everyday Life*. USA: Indiana University Press.
- Christensen, S. & Lauridsen, M. (1938), *Husholdningsundervisningens Historie. Udarbejdet i Anledning af Landbrugsudstillingen*. Sorø: Sveegaards Boghandel.
- Christensen, A.-D. og Jensen, S. Q. (2020), Intersectionality. I: *Routledge International Handbook of Masculinity Studies* (s. 82-91). Gottzén, L., Mellström, U. & Shefer, T. (red.). Routledge.
- Danmarks Statistik (2000), *Befolkningen i 150 år*. Kbh.: Danmarks Statistiks trykkeri. 2000, s. 62.
- Danmarks Statistik (2015), *Kvinder og mænd i 100 år – fra ligeret mod ligestilling*. Kbh.: Danmarks Statistik. Rosendahls trykkeri. <http://www.dst.dk/pukora/epub/upload/22699/kvind.pdf>
- Fenger, P. (1957a), Brahetrolleborg Folkehøjskole I: G. Petersen (Red.), *Korinth elever Aarskrift 1907-1957*. Korinth Landbrugsskole, s. 3-8.
- Fenger, P. (1957b), Skoleminder gennem 25 Aar. Foredrag af P. Fenger ved Elevmødet 1932 (s. 9-19). I: G. Petersen (red.), *Korinth elever Aarskrift 1907-1957*. Korinth Landbrugsskole.
- Foreningen Ankerhus (1935), *Årsskrift for Foreningen Ankerhus*. Sorø Bogtrykkeri.
- Foreningen Ankerhus (1949), *Årsskrift for Foreningen Ankerhus*. Sorø Bogtrykkeri.
- Georgakopoulou, A. (2006), Thinking big with small Stories in Narrative and Identity Analysis. I: *Narrative Inquiry*, 16 (1), s. 122–130.
- Haue, H. (1986), *Skolen i Danmark: fra 1500-tallet til i dag*. Aarhus: Systime.
- Hjermitslev, H. H. (2022), Grundtvig og erhvervsskolen. I: *Uddannelseshistorie*, 56, s. 131-159.
- Mortensen, M. (2006), "De smaa graa". Livshistorier – vandrebøger. I: *Forum for Idræt*, 22(1), s. 23-31. <https://doi.org/10.7146/ffi.v22i0.31678>
- Petersen, G. (red.), *Aarskrift Husholdningsskolen*, 1944. Udgivet af Husholdningsskolen.
- Phoenix, A. (2013), Analysing Narrative Contexts. I: Andrews, M. et al. (red.), *Doing Narrative Research* (s. 72-87), London: Sage.
- Phoenix, A. (2016), Narrativ praksis og identitetskonstruktioner. I: Bo, I. G., Christensen, A.-D. & Thomsen, T. L. (red.), *Narrativ Forskning* (s. 57-82). Kbh.: Hans Reitzels Forlag.
- Poulsen, B. m.fl. (1945-1991), *Vandrebog* (i privatarkiv).
- Poulsen, B. (2007), *Verden er mit hjem*. Kerteminde: Layout og Tryk "One 2 One".
- Rasmussen, A., & Andreasen, K. E. (2023), Home Economics as a School Subject in Denmark: From disciplining Girls in the Kitchen to providing general Knowledge about Public Health. I: Burns, K. & Proctor, H. (red.), *The Curriculum of the Body and the School as Clinic: Histories of Public Health and Schooling* (1. udg., s. 94-108). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003288671-9>
- Rogers, R. (2006), Learning to be good Girls and Women. Education, Training and Schools. I: Simonton, D. (ed.), *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Routledge, s. 93-133.
- Rosenbeck, B. (2005), Husmoren. I: Blom, I., Sogner, S. & Rosenbeck, B. (red.). *Kvinder i den vestlige verden fra år 1500 til i dag. Renaissance, reformasjon og revolusjon* (s. 264-273). Oslo: Cappelen Akademisk.
- Simonton, D. (1998), *A History of European Women's Work: 1700 to the Present*. England: Taylor & Francis Group.
- Thisted, (2007), *Veninder på trods*. Kbh., Høst & Søn.

- Thomsen, T. L., Bo, I. G. & Christensen, A.-D. (2016), Narrativ forskning: Tilgange og metoder. I: Bo, I. G., Christensen, A.-D. & Thomsen, T. L. (red.). *Narrativ Forskning* (s. 13-33). Kbh.: Hans Reitzels Forlag.
- Undervisningsministeriet (1958), *Betænkning vedrørende uddannelsen af husholdningslærere* inder afgivet af et af undervisningsministeriet nedsat udvalg. København. Statens Trykningskontor https://www.elov.dk/media/betaenkninger/Betaenkning_vedroerende_uddannelsen_af_husholdningslaererinder.pdf

UDDANNELSE, ARBEJDE OG KVINDELIGHED I DANMARK 1965-1975

AF NING DE CONINCK-SMITH & SOFIE SKOVBAEK

Det er en kendt sag, at gifte kvinder i vid udstrækning rykkede ud af hjemmene og ind på det lønnede arbejdsmarked i løbet af 1960'erne og 1970'erne. Mindre bemærket er det måske, at kvinder i den samme periode var på vej til at uddanne sig på samme niveau og endog mere end mænd. Men hvordan forbandt kvindernes uddannelses- og erhvervsvalg sig med deres sundhed, herunder deres moderskab og seksualitet og den affektive modernisering af familien? Opstod der en ny kvindelighed i perioden? Afsættet for vores undersøgelse af kvinders uddannelses- og erhvervsvalg, som det formede sig i midten af 1960'erne og ca. ti år frem, er betænkninger, som blev udarbejdet i tilknytning til Kommissionen om Kvindernes Stilling i Samfundet, nedsat 1965. Vores studie er inspireret af den affektive vending inden for uddannelseshistorien, hvor vi ser uddannelse som mere end blot et valg af et fremtidigt erhverv, men også som et valg af kvindelighed. Derfor inddrager vi en række såkaldte affektive kilder, skrevet til og af kvinder, hvor kvindeliv, moderskab og seksualitet behandles og diskuteres.¹

INTRODUKTION

I 1965 nedsatte statsminister Jens Otto Krag en kommission, der skulle se nærmere på kvindernes stilling i samfundet. Kommissionen udsendte syv delbetænkninger, der omhandlede børnepasning, familie- og sundhedsforhold, kvinders uddannelse, arbejde og deltagelse i det offentlige liv, kvindelige tjenestemænd og ligestilling. En ottende betænkning om kvinders forhold i Grønland blev aldrig udgivet. Underudvalgene støttede sig til flere videnskabelige rapporter om psykologiske, biologiske og sociologiske kønsforskelle. Der var således tale om en storstilet kvindepolitisk initiativ, der var inspireret af lignende undersøgelser i USA og Sverige og foregrebet i mellemkrigsårenes befolkningskommission, bl.a. i be-

---

1 Forfatterne vil gerne takke Caroline Nyvang, Pernille Svare Nygaard og Slagelse Arkiverne for vigtige kommentarer og informationer. Ligeledes takkes Signild Vallgård, Tyge Krogh og Mogens Rüdiger samt de to anonyme fagfæller for deres bidrag til en forbedring af det oprindelige udkast.

tænkningerne om det gode moderskab og om kollektive løsninger på husmorens arbejde,² men som nu – i lyset af borgerrettigheds-, ungdoms- og kvindebevægelserne – foldede sig ud for alvor.

Den første delbetænkning satte fokus på kvindernes såkaldte uddannelsesproblemer og udkom i 1968.³ Det vidnede om den betydning, samtiden tillagde kvinders adgang til uddannelse. Tallene talte deres eget tydelige sprog om et kønsskævt uddannelseslandskab, hvor kvinderne udgjorde majoriteten inden for omsorgs-, husholdnings- og læreruddannelserne, mens de var i mindretal på erhvervsuddannelserne, i gymnasiet og ikke mindst på de videregående uddannelser. Mens 2/3 af alle mænd havde en "egentlig erhvervsuddannelse", drejede det sig kun om 1/3 af kvinderne.⁴ Uddannelse var imidlertid en forudsætning for, at kvinderne selv kunne vælge erhverv og ikke ende med det tungeste og dårligst lønnede ufaglærte arbejde, stod der i betænkningen, og fordi "En god uddannelse giver det enkelte menneske større mulighed for at indrette sit liv efter sine egne ønsker."⁵ Derfor burde erhvervsvejledning, især over for pigerne, udbygges, der skulle gøres en særlig indsats for at få flere kvindelige lærlinge, og de højere uddannelser skulle trinopdeles. Derved ville kvindelige studerende få mulighed for at vende tilbage, når børnene var fra hånden. Flere kostskoler skulle give unge fra landet mulighed for at komme i gymnasiet. Der skulle etableres langt flere uddannelsesstilbud til ufaglærte kvinder, som ønskede arbejde inden for næringsmiddelindustrien eller pleje- og omsorgssektoren. Der cirkulerede også en idé om at sænke skolestarten til seks år, så pigerne kunne nå at gennemføre en uddannelse, inden de blev tidligt gift og eller gravide.⁶ Og så var der naturligvis spørgsmålet om udbygningen af vuggestuer og børnehaver, der trængte sig på.

Helt grundlæggende handlede det ifølge udvalgets medlemmer om kultur og om at komme "nedarvede forestillinger om ægteskab og forsørgelse til livs".⁷ Da tidens førende eksperter ikke kunne påvise, at der var en biologisk forskel på kvinder og mænds evner eller intelligens, måtte bolden spilles over til forældre, lærere og skolebogsforlagene, hvis publikationer emmede af klassiske forestillinger, om hvad drenge kunne og piger ikke kunne. Lærerne burde motivere deres kvindelige elever til "at blive lige så aktivt medlevende som drengene", og håndarbejde og sløjd skulle i de store klasser være valgfri og udgå blandt eksamensfagene. Forældrene skulle klædes bedre på til at hjælpe deres døtre med at træffe et

---

2 Brøndum 2012.

3 Betænkning 504 vedr. kvinders uddannelsesproblemer, idet følgende: Betænkning 504.

4 Betænkning 504: 59.

5 Betænkning 504: 60.

6 Betænkning 504: 6.

7 Betænkning 504: 59.

erhvervsvalg, der pegede fremad og ikke lukkede døre; de skulle holde sig fra at have forskellige forventninger til deres døtre og sønner og med at prioritere sønnernes uddannelse. De burde lære at forstå, at "kønnet ikke bestemmer arbejdsrollen".⁸

De skæve tal var måske ikke helt så overraskende. Ikke kun fordi nedarvede forestillinger gjorde sig gældende, men også fordi uddannelseslandskabet i udgangspunktet ikke var tiltænkt kvinder, der giftede sig tidligt og fik børn, mens de var i 20'erne. Det betød, at formel uddannelse ikke altid var den lige vej, men at ungdoms-, aften- og breviskoler, oplæring i privat regi (læs: ung pige i huset) eller korte erhvervsforberedende kurser spillede en betydelig rolle. Siden sin oprettelse i 1917 havde *Danmarks Brevskole* haft i omegnen af 45.000 elever, og "kyn-dige folk på området" hævdede, at de danske breviskoler underviste henved 30.000 postkassestudenter om året midt i 1950'erne. Kort efter besættelsen fulgte 7-8.000 med i DR's studiekredse, hvor grundbøgerne udkom i et oplag på 25.000. 30.000 skulle angiveligt have taget del i AOF's oplysningsaktiviteter.⁹

I *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s* viste Birgitte Soland, hvordan mellemkrigsårenes unge kvinder ønskede at tage skæbnen i egen hånd, men blev fanget i ægteskabets bånd.¹⁰ Inspireret heraf vil vi undersøge, hvordan sagen stillede sig for efterkrigsårenes generationer af kvinder på et tidspunkt, hvor mellem halvdelen og 2/3 af alle voksne gifte kvinder var hjemmegående husmødre.¹¹ Efter en beskrivelse af kvinders uddannelsesveje ved indgangen til 1960'erne, set med kvindelige øjne, følger en introduktion til vores teoretiske og metodologiske greb. Vi gennemgår de vigtigste rapporter og tal vedr. kvinders uddannelse og erhvervsdeltagelse, inden vi vil se nærmere på kritikken af den gifte husmor og hendes ægtemand. Mellem linjerne ligger en antagelse om, at med uddannelse og udearbejde fulgte forestillinger om en ny kvindelighed. Det forklarer vores optagethed af de affektive komponenter, som valget indebar, herunder hvordan det satte sig i kroppen.

SNØRKLEDE UDDANNELSESVEJE

I flere indlæg, bl.a. i *Arbejdsgiveren* og *Kvinden og Samfundet*, med spektakulære overskrifter som "Den kvindelige reserve", "Jomfruofring" eller "Hvorfor bliver pigerne sorteper i vores uddannelsessystem?", malede Inger Nørgård (1923-

8 Betænkning 504: 86.

9 Otto, "Vi vil lære noget mere", *Samvirke* oktober (1), 1948: 3; anonym: "30.000 postkassestudenter", *Samvirke*, februar (1), 1957: 11; kønnet på deltagerne i disse aktiviteter er desværre ikke oplyst

10 Soland 2002.

11 Noordhoeek 1969: 55; *Kvindens-hvem-hvad hvor* 1965:54-55 opgjorde i 1965 tallet til 77 %.

Skulle der ændres på disse forhold, måtte uddannelsessystemet gøres mere smidigt, kravet om husligt arbejde inden f.eks. opstart på børnehave- eller socialrådgiveruddannelsen skulle fjernes, for hvilken gavn havde unge piger af at være i huset, andet end at få "æren" ved varte rige folks børn op.¹⁴ I andre indlæg slog hun til lyd for etablering af en grunduddannelse inden for det sociale og sundhedsfaglige område, opdelt i blokke, der kunne kombineres med kvindernes forpligtigelser på hjemmefronten. Måske kunne man lade sig inspirere af Sverige, der havde oprettet forberedelseskurser til forskellige uddannelser.¹⁵ Hun satte også spot på de mange flaskehalse og manglende uddannelsespladser, der f.eks. betød, at den unge pige kunne søge en, to eller tre gange på børnehaveseminariet og alligevel ikke komme ind. Her kunne forstanderne nemlig ifølge Nørgård vælge og vrage, og de foretrak derfor unge med studentereksamen, hvilket de færreste forældre havde råd til at betale for deres døtre.¹⁶

Læringslysten fejlede ikke noget blandt kvinderne, kunne Nørgård berette. Et kontorkursus i Slagelse med plads til 25 deltagere havde 75 på venteliste.¹⁷ Hendes erfaringer kunne suppleres med en spørgeskemaundersøgelse, foretaget af Arbejdsformidlingen i København blandt de kvindelige deltagere i et 10, 15 eller 20 timers genoptræningskursus i kontorarbejde på den københavnske Købmandsskole. Næsten 80 % fik arbejde på kontor efterfølgende, mens 12 % fik andet arbejde. Et år senere arbejdede over halvdelen blandt de kvinder, som havde fået kontoransættelse. "Resultatet må siges at være overordentlig flot", fortalte erhvervsvejleder Ruth Damgaard, Arbejdsformidlingen i København, til *Arbejdsgiveren*. "Over halvdelen havde" ifølge hende, haft "en ret pauver skolegang", og mange af kvinderne havde været væk fra arbejdsmarkedet i mere end 10 år, nogle endda helt op til 20 år. På kurserne var kvinder blevet undervist i maskinskrivning, regning og handelskorrespondance på dansk med afsluttende prøver i flere fag. Ifølge Ruth Damgaard var den københavnske skole ikke alene om at udbyde kurser, det skete også på andre handelsskoler. Kvinder tilhørte med hendes ord "den glemte generation", som var gået ud af 7. klasse, men som nu ønskede "at være med, hvor der sker noget". De ville i kontakt med andre, dygtiggøre sig, lære noget "få papir på at de kan noget" osv. – og selvfølgelig se en lønudbetaling for udført arbejde. Tidligere skulle kvinderne "ud på arbejdsmarkedet", men i dag høres udtrykket "ind på arbejdsmarkedet". Denne lille sproglige nuance dækker

---

14 Nørgård, "Jomfruofring".

15 Nørgård, "Den kvindelige reserve", Nørgård, "Hvorfor bliver pigerne sorteper?".

16 Nørgård, "Jomfruofring".

17 Nørgård, "Sorteper".

for så vidt situationen for mange kvinder i dag. Arbejdsmarkedet er blevet attraktivt.”¹⁸

Inger Nørgårds skildring af et snørklet uddannelsessystem, hvor mange (måske) blev tabt undervejs, men hvor andre samlede bolden op senere i livet, havde i generationer været normalen, når det handlede om kvinders historiske vej til uddannelse. Private ansættelser som f.eks. husbestyrerinde eller privatlærerinde havde ført videre til formaliserede uddannelser på seminarier og universitet.¹⁹ Ser man på danske undersøgelser af f.eks. aftenskolens²⁰ eller erhvervsvejledningens historie,²¹ er køn ikke et tema, der er systematisk undersøgt. Der savnes også nærmere studier af f.eks. betydningen af husmoderforeningerne, radioens oplysningstjeneste eller landets mange brevkurser. Både ungdoms- og aftenskoler blev mere erhvervsrettede i løbet af 1950’erne. En revision af aftenskoleloven åbnede i 1960 for muligheden for at tage en teknisk forberedelseseksamen på aftenskole. Det hører imidlertid også med til fortællingen om kvinders uddannelsesproblemer, at i årene efter 2. Verdenskrig kom pigerne ganske hurtig i flertal i mellem-skolen og i realklasserne, og i slutningen af 1960’erne udgjorde de flertallet blandt de lærerstuderende. Lærereksamen var for de mange, hvad universitetet var for de få. Læringsambitionen var udbredt, og i 1972 forlængedes undervisningspligten til ni år – det skete på et tidspunkt, hvor stort set ingen gik ud af 7. klasse.²²

AFFEKTIVE VALG

I sine år som erhvervsvejleder stødte Inger Nørgård på kvinder, der havde mange timer om dagen til deres rådighed, da børnene ikke længere havde brug for dem 24 timer i døgnet, men som også havde oplevet, hvordan familien “nødigt så sin service nedskåret med en tødde”. Et første skridt havde kvinderne dog taget og tilmeldt sig et af Arbejdsdirektoratets orienteringskurser. Og fortsatte Nørgård: “De, der har medvirket ved disse kurser, har fået et meget levende indtryk af hele det komplicerede og *følelsesladede system af holdninger og adfærdsformer*, som de voksne kvinder nu forsøger at ændre på.”²³ Kvinderne traf således affektive og følelsesladede valg – og det var, hvis man skal tro Nørgaard, valg, der skulle kæmpes for – og som måske kostede dyrt. I det følgende vil vi undersøge de affektive

---

18 Gengivet i Poul Rudolf, “Stort behov for uddannelse af kvinder”, *Arbejdsgiveren* 1971, nr. 13: 28-29, citater 28; se også Ruth Damgaard, “Ind på arbejdsmarkedet”, *Femina*, 1970, nr. 11, 17. marts: 3.

19 Nygaard and de Coninck-Smith 2024.

20 Eigaard m.fl. 1987: 124, 139, 150 og 165.

21 Plant 2009.

22 Gjerløff m.fl. 2014: 339, Coninck-Smith m.fl. 2015: 15.

23 *Arbejdsgiveren* 1968, nr. 16: 26 og 27; vores understregninger.

valg, som knyttede sig til uddannelse og arbejde, og hvorvidt og på hvilke måder de bidrog til kvindelighedens forandring? Inspirationen er hentet i nyere international uddannelseshistorisk forskning, der har koblet sig på den såkaldte affektive vending og opfordret til empiriske undersøgelser af den rolle, som skole og uddannelse historisk har spillet i tilblivelsen af følelseskulturer, -normer og -fællesskaber, og hvordan mennesker har erfaret og navigeret i sammensatte og modstridende følelsesmæssige universer.²⁴

I vores undersøgelse anvender vi et dobbeltgreb: På den ene side tænker vi kvinders livsomstændigheder på tværs af forskellige kategorier: arbejde, uddannelse, (hus)moderskab, sundhed og seksualitet i en søgen efter de måder, hvorpå disse forbandt sig, men også konfliktede og derigennem rammesatte kvindeligheden. På den anden side har vi ladet os inspirere af Sara Ahmeds undersøgelser af, hvordan følelser som skam, had og afsky – men også kærlighed – aktivt indgår i tilblivelsen af sociale og kulturelle normer. Følelserne retter sig ikke nødvendigvis mod bestemte personer, men kan også være imaginære forestillinger. Det, som bevæger mennesker, er også det, som holder dem på plads. Følelserne klistrer til bestemte objekter, situationer eller individer og i nogle tilfælde med en kraft, så de ikke kan 'vaskes af'. Det gælder f.eks. immigranten, den farvede eller den homoseksuelle.²⁵

Som vi vil vise i det følgende, klistrede lag af negative følelser sig til den uuddannede husmor og til hendes uduelige ægteemand i betænkninger, rapporter, bøger og artikler fra 1960'erne. Direkte og indirekte blev husmoren italesat som et skræmmebillede i forhold til en ny norm om den udearbejdende og uuddannede gifte kvinde, hvis mand bidrog aktivt på hjemmefronten. Samtidig udfoldede der sig en personlig kamp i familien med at ændre på arbejdsdelingen. Det var nykvindelighed som norm og praksis,²⁶ der kom til udtryk i Inger Nørgårds gengivelse af sit møde med de kvindelige kursister. Eller det, som befandt sig på kanten af det semantiske og ikke nødvendigvis kunne udtrykkes med ord.²⁷ I det følgende behandler vi (nogle af) de affektive og skabende processer, forbundet med kvinders uddannelsesvalg og indtræden på arbejdsmarkedet. Fortolkningsrammen er bred og handler ikke kun om den ubetvivlelige samfundsmæssige vækst op igennem 1960'erne, der skabte efterspørgsel på kvindelige arbejdskraft i industri og velfærdsstat, men også om modernisering af kvinde- og familielivet i krydsfeltet mellem amerikanisering, rettighedsbevægelser, industrialisering og urbanisering.

---

24 Soares 2022: 537, se også Sobe 2012.

25 Ahmed 2004: 11.

26 Allender m.fl. 2021: 2.

27 Melissa m.fl. 2010: 161

Fremstillingen er baseret på et udvalg af artikler og læserbreve i *Billed-Bladet*, *Femina*, *Familie Journalen* og *Samvirke Classic*, pjecer og artikler om erhvervsvalg samt bogserierne *Kvindens-hvem-hvad-hvor* og *Hvad kan jeg blive?* fra perioden 1965-1975.²⁸ Vi har kategoriseret ugebladenes brevkasser, portrætterne af kvindelige rollemodeller, opskrifter, reklamer, artikler om familie og seksualitet som affektive, idet de italesatte følelser og personlige erfaringer, og enten var skrevet af kvinderne selv eller henvendte sig direkte til dem.²⁹ Vi inddrager desuden rapporter, udarbejdet af Socialforskningsinstituttet om kvinders helbred, familieliv, uddannelse og udearbejde. Talmaterialet fungerede i høj grad som kvindepolitisk argument.

EN REJSE IND I (NÆSTEN) UKENDT LAND

Da statsminister Jens Otto Krag i vinteren 1965 nedsatte Kommissionen vedr. Kvindernes Stilling i Samfundet og gjorde Edel Saunte (1904-1991), Københavns Kommunes første kvindelige borgmester, til forperson, begyndte en rejse ind i et næsten ukendt land. Der var nemlig kun ganske sparsom statistisk viden om kvinders liv; bl.a. var deres erhvervsfrekvens dårligt beskrevet, ligesom talmæssig viden om deres sundhed var spredt og fragmentarisk.³⁰ Det skulle de statistiske undersøgelser, som SFI udførte i tilknytning til kommissionens arbejde, råde bod på. Tallene viste, at inden for de sidste 50-60 år havde det gennemsnitlige kvindeliv ændret sig markant. Fra sene ægteskaber og mange børn til dets modsætning, tidlige ægteskaber og færre børn. For ægteskaber indgået i 1965 var $\frac{3}{4}$ af alle brude under 25 år, mens en fjerdedel var under 20 år.³¹ Hvor kvinder, der indgik ægteskab omkring 1. Verdenskrig, gennemsnitlig fik fire børn, fik de 30-40 år senere kun to børn.³² I mellemtiden var middellevetiden steget, primært fordi spædbørns- og børnedødelighed var faldet. Hvor middellevetiden 1901-05 var 56,2 år for kvinder, var den 74,5 år ved indgangen til 1960'erne. For mænd var de tilsvarende tal 52,9 år og 70,3 år.³³

Ikke nok med det, kvinderne, især de yngre, uddannede sig mere – om end i mindre grad end mændene. Hvor en tredjedel af alle kvinder havde en "egentlig erhvervsuddannelse", og halvdelen af mændene, så det noget anderledes ud for de

---

28 Ved indsamling af artikler og bøger har udgangspunktet været Høegh 1974 samt søgefunktionen til *Samvirke Classic*. *Billed-Bladet* januar-april 1965-1969; *Familiejournalen* januar-marts 1965, 1968, 1969, 1970 og 1975; *Femina* januar-marts 1965-1975, *Hvad kan jeg blive?* 1965-1975 (dog ikke 1968, 1970 og 1974), *Kvindens-hvem-hvad-hvor* 1965-1975.

29 Knudsen & Stage 2015: 7-8.

30 Noordhoeek 1969: 14; Betænkning 594: 1.

31 Betænkning 504: 5.

32 Betænkning 594: 45.

33 Betænkning 715: 15.

yngre generationer. Blandt de 20-29-årige havde omkring halvdelen af kvinderne – og to tredjedele blandt mændene – ifølge en stikprøveundersøgelse 1961-62 en uddannelse ud over folkeskolens syv år.³⁴ "Egentlig erhvervsuddannelse" omfattende "kurser af erhvervsmæssig betydning samt tillæring", hvilket kunne indebære, at "erhvervsuddannelsen i nogle tilfælde ville være yderst beskednen", som det blev formuleret i en note til undersøgelsen. Bemærkningen var dog mere end en fodnote værd, idet den pegede ind i det sammensatte uddannelseslandskab, der stod til rådighed for kvinder, sådan som også Inger Nørgård beskrev det.

Da kommissionen afgav sin endelige betænkning i 1974, var der med dens egne ord "sket store ændringer". Alligevel fastholdt man, at tallene fra begyndelsen af 1960'erne, der var resultat af en stikprøveundersøgelse i 1961-62 og offentliggjort i 1968, var lig med "i dag", altså midt i 1970'erne.³⁵ Det var efter alt at dømme positivt forkert, men det bidrog til at skabe en klangbund for grundtonen i betænkningen og kommissionens arbejde, nemlig at de nedarvede forestillinger om ægteskab og forsørgelse fortsat var én af de vigtigste barrierer for kvinders ret til ligestilling og ligestilling. Med udbredelsen af svangerskabsforebyggende midler havde kvinderne fået bedre muligheder for at planlægge børnefødsler og udnytte deres nyvundne tid til at tage en uddannelse og være aktivt medbestemmende over deres egen tilværelse. Som det dog fremgik af den afsluttende betænkning, "det betyder ikke, at erkendelse af kvindernes ændrede situation er almindelig udbredt i samfundet."³⁶

På trods af fraværet af uddannelse var kvinderne at finde på det lønnede arbejdsmarkedet. En landsomfattende undersøgelse fra 1965 af gifte kvinder under 60 år viste, at 33 % var beskæftiget ved udearbejde, mens 14 % arbejdede som medhjælpende hustru i mandens virksomhed (primært i landbruget). Omkring halvdelen havde deltidsarbejde (ikke over 30 timer om ugen).³⁷ Når statistikerne kiggede tilbage i historien, var de mest sammenlignelige tal fra 1911, 1921 og 1930. Dengang havde erhvervsprocenten ligget på næsten det samme. Tallene var beregnet ud fra folketællingerne, hvor man også kunne konstatere, "at langt de fleste af disse (arbejdende) kvinder tilhørte arbejderklassen". Da man to år senere foretog en egentlig beskæftigelsesundersøgelse, kunne man påvise, at omfanget af kvindeligt erhvervsarbejde var væsentlig mere omfattende, end det fremgik af folketællingerne.³⁸ På tællingsdagen i 1967 havde næsten 60 % af de ikke-gifte kvinder arbejde, mens tallet for de gifte var lige under halvdelen. Mellem 1960 og

---

34 Betænkning 504: 5.

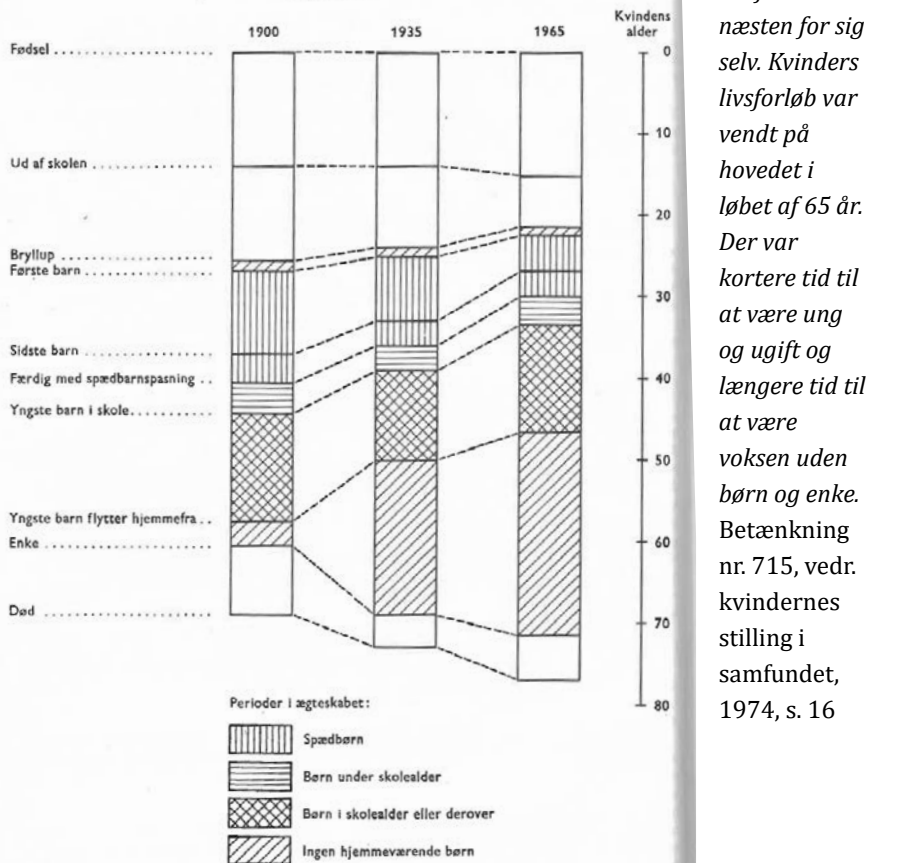
35 Betænkning 715: 30.

36 Betænkning 715: 30.

37 Noordhoeek 1969: 15 og 114.

38 Noordhoeek 1969: 12 og 14.

Ændringstendenser i gifte kvinders livstøb 1900-1965.

Anm. Figurerne repræsenterer til dels meget usikre skøn baseret på forskellige kilder. De kan derfor kun anvendes som illustration af karakteristiske tendenser, ikke til aflæsning af nøjagtige tidspunkter.

Grafen taler næsten for sig selv. Kvinders livsforløb var vendt på hovedet i løbet af 65 år. Der var kortere tid til at være ung og ugift og længere tid til at være voksen uden børn og enke. Betænkning nr. 715, vedr. kvindernes stilling i samfundet, 1974, s. 16

1967 var kvindernes deltagelse i erhvervslivet øget med 36 % i kontrast til mændenes fire %. Den store tilvækst blandt de erhvervsaktive danskere skyldtes således helt overvejende kvindernes indtog på det lønnede arbejdsmarked, hvor omkring en tredjedel arbejdede på deltidsbasis.³⁹

Ud over at husmoren tabte terræn,⁴⁰ var antallet af husassistenter, herunder unge piger i huset, blevet formindsket med næsten 40 % mellem 1960 og 1967

³⁹ Danmarks Statistik 1968: 230 og 231.

⁴⁰ Kun 36 % i stikprøveundersøgelsen fra 1961-62 beskrev sig som husmødre uden planer om senere indtræden på arbejdsmarkedet. Flertallet tilhørte socialgruppe 1 og 2. Noordhoeek 1969: 56; Kvindens-hvem-hvad-hvor 1965:54-55 opgjorde i 1965 tallet til 77 %.

(fra ca. 86.000 til 52.000) og udgjorde nu omkring 1 % af befolkningen. De øvrige kvinder var enten ansat som funktionærer i det offentlige, i sundhedssektoren eller som lærere, på kontor eller i handel – eller de arbejdede i industrien, hvor især nærings- og nydelsesindustrien og tekstilindustrien var store kvindearbejdspladser. Disse kvinder var næsten alle uflaglærte, og det gjaldt også for de mange inden for rengøring, der var det absolut største kvindelige erhverv.⁴¹ Disse markante stigninger til trods var der ifølge Underudvalget vedr. kvinders uddannelsesproblemer plads til mange flere, især gifte kvinder på det danske arbejdsmarked. Fordi kvinderne blev gift tidligt og relativt hurtigt havde fået børnene fra hånden, var antallet af produktive år blevet flere, og de kunne med lige så god ret bruges på arbejdsmarkedet som i familien, eller med kommissionens egne ord: “der er sket en udvikling i retning af, at ægteskab indgås tidligere, der fødes relativt færre børn, og med forøgelsen af levetiden *kan* en kvinde – selv om hun påtager sig de traditionelle moderpligter – forvente endnu at have et langt spand af år, hvori hun kan gøre en indsats på arbejdsmarkedet, efter at have fået børnene fra hånden.”⁴²

Den hjemmeløbende husmor, hvis primære opgave var omsorg for mand og børn, var tydeligvis ikke længere et uantastet samfundsmæssigt ideal. Det var dog ikke kun husmoren, som blev udskammet. Også hendes ægtemand kom en tur i den offentlige vridemaskine.

HUSMOREN OG HENDES ÆGTEMAND

Fire kvinder går på en snedækket vej omkring nytår 1968. De har støvletter og vinterfrakker på og ser smilende ind i kameraet. De har én ting til fælles: De er alene med deres børn, fraskilt fra faderen – til deres store lettelse. Bortset fra det økonomiske, hvor kvinden uden uddannelse har det værst, mens kvinden med uddannelse, som også arbejdede, mens hun var gift, har det bedst. Det fremgik af artiklen, at der kunne være flere årsager til skilsmisse: Hustruen tog sit gode tøj og gik, han gik sin vej, uden at hun havde set det komme, eller ægtefællerne havde været enige om at blive sammen, til at børnene var blevet store. “Jeg har ikke fortrudt et øjeblik, at jeg blev skilt”, fortalte én af kvinderne til *Billed-Bladets* udsendte rapporter, mens en anden kun savnede sin ægtefælle, når hun var til forældremøder og i øvrigt var af den formening, at mange gifte kvinder misundte de fraskilte deres frihed. Og dog, for ægteskabet kunne opleves som en (dårlig) vane, sagde en anden. Var man fraskilt, var det, som der var en usynlig kridtstreg omkring en. Skammen over at være fraskilt var svær at overkomme, særligt for den

41 Danmarks Statistik 1968: 223-224.

42 Betænkning 504: 5, understregning i teksten.

Tekstilindustrien beskæftigede mange kvinder, som syerskerne på virksomheden WIKI i Ikast. Fra en beskedne begyndelse i 1954 ekspanderede virksomheden i takt med den stigende velfærd. I begyndelsen af 1970'erne producerede man ifølge Herning Folkeblad omkring en halv million badedragter om året, og var konstant på jagt efter 10-20 flere medarbejdere. Fotografiet er fra 1957. Lokalhistorisk arkiv i Herning

ene blandt kvinderne, der nu måtte erkende, at det var hendes "gammeldags indstilling til husmoderens og moderens opgave", der nok havde kostet hende ægteskabet.

Herefter måtte det stå lysende klart for læserne, at ægteskabet ikke kunne betragtes som en livsforsikring, og at det, som den hidkaldte ekspert i skilsmisser, amtsfuldmægtig, cand.jur. Henrik Andrup fra Ribe, formulerede det, var nødvendigt, at kvinder ikke kun plejede deres ydre, men også deres uddannelse, mens de var gift. Her burde de sætte hårdt mod hårdt, og de ville opleve, at deres mænd respekterede dem mere og tilmed fandt dem mere "attråværdige."⁴³ Det kunne dog også blive for meget med alt det arbejde og uddannelse. I en anden artikel om kvindelige rollemodeller – fire kvinder, der havde oprettet eget rejsebureau – blev det tydeligt markeret, at de både var smarte, kønne og selvstændige erhvervsdri-

43 Billed-Bladet 1968, nr. 3, s. 11-13, citat s. 12. Se også *Femina* 1969, nr. 8, 25. februar: 20-21.

vende.⁴⁴ Om Danmarks anden kvindelige departementschef, Gudrun Refslund Thomsen (1915-2001), hed det, at hun var saglig, men også "lykkelig som hustru og mor."⁴⁵ Det var altså ikke alle kvinder, der var "forgræmmede og pille afhængige", som Inger Nørgård formulerede det i et af sine mange indspark i debatten om kvinders erhvervsmuligheder.⁴⁶ Ifølge en *Gallup-undersøgelse* fra 1963 var hver tredje husmor fristet til at tage arbejde uden for hjemmet, under nogle bestemte betingelser. Det handlede ikke om de urimelige sambeskatningsregler, der lagde hustruens indkomst oveni mandens og tildelte ham hustru- og forsørgerfradrag.⁴⁷ Det drejede sig derimod om børnepasning og afstand til arbejdet og muligheden for at komme på deltid og få efteruddannelse.⁴⁸

At gifte kvinder langt fra stortrivedes, var ellers et indtryk man kunne få af den rapport, som i 1971 blev offentliggjort om kvinders sundhedsproblemer. Meget af talmaterialet gik år tilbage, f.eks. til begyndelsen af 1950'erne, hvilket kommissionen også beklagede. Alligevel blev den læst og anvendt som et tidsbillede af kvindernes helbredstilstand. Det fremgik, at kvinderne gennemgående havde en højere sygelighed, oftere gik til lægen, blev oftere indlagt på sygehus – primært pga. de såkaldte "kvindesygdomme" – end mænd, at de udgjorde hovedparten af patienterne på landets psykiatriske afdelinger, og at det især var hjemmegående husmødre, som led af dårlige nerver. En mini-undersøgelse af københavnske patienter, som i årene 1946-48 opsøgte deres praktiserende læge, viste, at det især var tandsygdomme, fodlidelser, fedme, dårlige fødder, åreknuder og slidte nerver, som fik folk til lægen. På nær tandsygdommene, som mænd og kvinder var fælles om, var kvinderne i overtal, hvad de andre sygdomme angik. I tillæg led de af kronisk forstoppelse, blodmangel, hæmorider, fibromer på livmoderen og problemer i forbindelse med overgangsalderen. En anden undersøgelse, som gik tilbage til begyndelsen af 1950'erne, viste, at dobbelt så mange kvinder som mænd tog sove medicin, og at forbruget voksede med alderen. Alligevel steg middellevetiden for kvinder, mens den var stagneret for mænd. Den var nu oppe på 74,5 år for kvinder mod 70,3 år for mænd.⁴⁹

Særligt spørgsmålet om de dårlige nerver optog udvalget bag betænkningen om kvinders sundhed. Gruppen kunne opdeles i "de udkørte", som var at finde blandt de heltidsarbejdende kvinder, mens den største gruppe syge fandtes

---

44 *Billed-Bladet* 1968, nr. 11, 15.3.: 18-19.

45 *Billed-Bladet* 1967, nr. 9: 3.3: 12.

46 Inger Nørgård, "Den kvindelige reserve", *Arbejdsgiveren* 1968 nr. 16: 26-28.

47 Ravn 2005.

48 Gallup 1953, "Kvindens stilling i samfundet", *danmarkshistorien.dk*. Se også Noordhoeek 1969: 19.

49 Betænkning 594: 10, 30 og 33.

blandt hjemmearbejdende. "Der synes i det hele taget at være tegn på et betydeligt antal husmødre med moderate og alvorlige psykiske insufficienssymptomer, personlige konflikter angives at spille den største rolle for husmødrenes subjektive almentilstand, en større betydning end både alder, børnetal eller boligforhold."⁵⁰ En mere nuanceret konklusion kunne læses i SFI-rapporten *Giftede kvinder i familie og erhverv*, hvor det i bind 2, der handlede om kvindernes trivsel konkluderedes, at det især var de udearbejdende kvinder med en "traditionel holdning" til husmoderrollen, som trivedes dårligst, mens de hjemmegående husmødre, som ingen problemer havde med at leve i en "patriarkalsk familietype" og de udearbejdende kvinder, der havde en moderne indstilling til arbejdsdelingen i hjemmet, trivedes bedst.⁵¹

Optagetheden af de mange nedslidte kvinder var ikke ny. Med mødrehjælpsloven fra 1939 blev den sociale støtte til enlige mødre udvidet til også at omfatte gifte kvinder.⁵² I 1942 etableredes Danske Kvinders Samfundstjeneste med det formål at aflaste "vanskeligt stillede hjem", hvor moderen f.eks. var kommet på sygehuset, eller der var alvorligt syge børn. I 1949 blev ordningen udvidet til at omfatte alle hjem; familien skulle dog indstilles af egen læge, og der betaltes i forhold til indkomst og antallet af børn. Inden 1. april 1968 skulle alle kommuner have en lignende ordning – en slags forløber for hjemmehjælpen – eller gå sammen om det. Det tog tre måneder at uddanne sig til husmoderafløser, "et job for alle huslige kvinder", som det hed i en artikel i *Samvirke* 1955.⁵³

Brevkasseredaktørerne var ikke i tvivl, svaret til den ensomme, ulykkelige husmor, der i bogstavelig forstand følte sig som "40 fed og færdig", hvis hun ikke allerede som 30-årig eller endnu yngre havde fået børnene fra hånden, var: Få Dem et arbejde og/eller en uddannelse.⁵⁴ Men hvilke uddannelser og hvilket arbejde? Alle kunne ikke blive modedesignere, stewardesser eller rejsebureauere, som de kvinder, læserne af *Billed-Bladet* eller *Femina* mødte i bladenes spalter, men hvad kunne de så blive? Det satte en hel hær af erhvervsvejledere, folketingspolitikere og eksperter sig for at udrede.

NYE ERHVERVS- OG UDDANNELSESMULIGHEDER FOR KVINDER

"Kvinder har muligheder på arbejdsmarkedet som ingensinde før", fortalte familieminister Camma Larsen-Ledet (1915-91) i et foredrag de ansatte på arbejdsansvinningskontorerne i København og Frederiksberg i 1969. Den kvindelige ar-

⁵⁰ Betænkning 594: 61.

⁵¹ Noordhoeek & Smith 1972: 52-53.

⁵² Andersen 2003.

⁵³ *Samvirke* november (2), 1955: 22, samme maj (1) 1964: 20 (læserbrev).

⁵⁴ *Femina* 1968, nr. 3, 16.3.: 21 ("Forsumper den hjemmegående husmoder?").

Uddeler i Vejgård Brugsforening, Christian Poulsen med syv ansatte. Alle mænd. 1920-1930. Aalborg Stadsarkiv.

bejdsstyrke havde gennemgået en fem- og sekstobling siden 1930'erne, fortsatte hun, og den teknologiske udvikling havde mindsket forskellene på kvinde- og mandefag. Rigtig mange kvinder trak imidlertid rundt med kæmpestore mindre-værdskomplekser, fordi de ingen uddannelse havde, og derfor så hun frem mod en ny lov, der ville forbedre muligheden for at oprette korte arbejdsintroducerende kurser for kvinder. Der lå flere ting mellem linjerne, som en slags forudsætninger, nemlig at det "traditionelle familiemønster" flyttede sig, og at der blev skruet op for antallet af vuggestue- og børnehavepladser. Fabrikbørnehaver havde haft deres tid, nu skulle institutionerne og indkøbsmulighederne placeres i nærhed af familiernes bopæl. "... hvis kvinderne let kan komme fra de store boligkarreer i nærheden af arbejdspladsen, og hvis de kan gøre deres indkøb forholdsvis bekvemt, så kan kvinderne meget lettere nå at klare det, de skal, når de også har arbejde uden for hjemmet," som ministeren formulerede det. Det ville ikke blive let at realisere, forudså Larsen-Ledet, men kvinderne ville ikke undvære den sikkerhed, som det gav at have arbejde; kontakten til andre var "netop den medicin, hun har brug for" – for at undgå at nerverne slår klik, må man formode.⁵⁵

⁵⁵ Camma Larsen-Ledet, "Kvinderne har chancer på arbejdsmarkedet som indensinde før", *Nyt fra Arbejdsdirektoratet* 1967 nr. 3: 16-22.

Ministeren pegede endvidere på, at arbejdsmarkedet var under forandring, mænd forlod butik og kontor, og ind rykkede kvinderne; mange fag, som f.eks. guldsmede- eller kokkefaget, burde ifølge ministeren tiltrække kvinder. Andre samtidige undersøgelser pegede dog på, at kvinderne ville noget andet. Fra Roskilde lød meldingen i 1963, at kvinderne helst ville arbejde på kontor, mens fabrik, forretning og rengøring kom i anden række. Langt de fleste ønskede at arbejde deltid, altså 30 timer om ugen eller mindre.⁵⁶ Lignende toner lød der fra Bornholm. Her havde amts-arbejdsanvisningskontoret udsendt spørgeskemaer til ca. 12.000 hjemmearbejdende kvinder og opnået en besvarelsesprocent på over 70 %.⁵⁷ Det viste sig, at hovedparten af kvinderne ønskede at arbejde inden for beklædningsindustrien, mens et mindre antal havde kig på kontorfaget, kantine eller daginstitutioner. Langt den største del ønskede sig halvdagsarbejde, men "Det er kontorets opfattelse, at såfremt et konkret arbejdstilbud om heldagsbeskæftigelse kom frem, ville der sikker være mange kvinder med ønske om halvdagsarbejde, som ikke ville være uvillige til at tage heldagsarbejde."⁵⁸ Roskildeundersøgelsen nævnte ikke noget om børnepasning, men på Bornholm var det en forudsætning for halvdelen af kvinderne, at de kunne få deres børn passede. En undersøgelse fra Dansk Børnehaveråd af forholdene i flere københavnske forstadskommuner viste, at den mest udbredte form for pasning bestod i, at barnet passede sig selv, var i dagpleje hos fremmede, eller det blev passet i hjemmet af ældre søskende eller familie. Kun 21 af de 155 børn, som var omfattet af undersøgelsen, gik i børnehave, mens seks var i vuggestue.⁵⁹

Kvinderne skulle dog videre, og stod det til håndbøgerne i erhvervsvejledning var der mange fag, der egnede sig specifikt for kvinder, fordi de her kunne udleve deres særlige kvindelige kompetencer, som fingersnilde og ordentlighed, f.eks. som teknisk tegner eller porcelænsmalere og anvende deres erfaringer fra omsorgsarbejdet i familien som indretningsarkitekter husmoderafløsere, socialrådgivere, børnehavelærere, tandtekniker, fodterapeut eller plejehjemsassistenter.⁶⁰

56 Kristen Hesselager, "Husmødre i arbejde", *Uddannelse og Erhverv* 1963: 14-17.

57 I Roskilde svarede kun 125 ud af de 4.000 gifte kvinder, som havde modtaget spørgeskemaet. I Roskilde havde man fulgt op med interview med hver enkelt kvinde, som havde returneret skemaet.

58 Bornholms Amtsarbejdsanvisningskontor, "2102 hjemmearbejdende kvinder ønsker beskæftigelse på Bornholm", november 1966: 10. Svarprocenten var over 70.

59 Ellen Nielsen, "Erhvervsarbejdende kvinders børnepasningsproblemer", *Dansk børnehaveråd* 1964: 419-421.

60 Philip 1960, Hedemann 1962; se også artikelserie om drømmejobbet i *Femina* 1967 nr. 8: 24-25 (fotomodel), nr. 9: 26-27 (stewardesse), nr. 10: 20-21 (journalist), nr. 11: 20-21 (designer) og nr. 12: 20-21 (lægesekretær).

Lige så afgørende var det, at kvinderne ikke gik på kompromis med deres kvindelighed. Det fremgik af et oversat foredrag af udviklingspsykologen Esther M. Westervelt (1914-75), Columbia University, der var trykt som bilag til kommissionens afsluttende betænkning fra 1974. I sit foredrag, der havde været holdt for politikere og erhvervsvejledere fra syv delstater, pointerede hun bl.a., at det var vigtigt at pigerne forstod, at fordi de kunne udføre et hvilket som helst arbejde, som også mænd kunne udføre, kunne de ikke gøre det på nøjagtig samme måde. Forskellen var "en del af kvindens bidrag". Kvinder måtte ikke fornægte deres kvindelighed, men hævde dens sociale værdi.⁶¹ "Ikke efterabe maskulinitet, men demonstrere maskulinitetens utilstrækkelighed". Der var dog en vis pirret nysgerrighed at spore efter andre måder at forvalte sin kvindelighed på, i hvert fald i *Billed-Bladet*, som i marts 1973 bragte en historie – over to numre – om to kvinder, der havde forelsket sig i hinanden og efterfølgende var blevet ringforlovet.⁶²

Kvinderne på begge sider af bordet havde således en mening om, hvilket arbejde kvinder kunne udføre. Eksperterne slog til lyd for erhverv, hvor kvinders iboende ordenssans, moderlighed og fingersnilde kunne finde anvendelse, og kvinderne ønskede sig – ud over deltid og børnepasning – arbejde på kontor eller i omsorgs- og socialsektoren. Tilsammen tegnede der sig et nyt kønsopdelt arbejdsmarked, betinget af fremkomsten af ny teknologi, der i nogen grad satte det fysisk tunge arbejde til vægs og ikke mindst den hastigt voksende velfærdsstat.

AT LEVE MED DOBBELTARBEJDET OG DE UDUELIGE ÆGTEMÆND

Kritikken af husmødrene omfattede andet end deres dårlige nerver. Mere indirekte var den i *Samvirke*, når spørgsmålet om, hvorfor danske husmødre ikke med fryd kastede sig over konserver eller dybfrost, blev rejst, og alle de gode argumenter kom på banen, lige fra sundhed til tidsbesparelse.⁶³ Konserver kunne ligefrem beskrives som et industrielt kunststykke, eller som det hed i en artikel *Samvirke*, direkte henvendt til forbrugeren: "Vidste De, at fra de friske, modne grøntsager høstes til de ligger i dåser eller i Danefrost-pakninger, er der i normal produktion kun gået fire timer? Det er et eksempel på industriel storproduktions fantastiske effektivitet, når den er rationel planlagt og højtudviklede maskiner gør arbejdet."⁶⁴ Til husmoderdage, organiseret af FDB, gik kvinderne i 1950'erne hjem med en lang række fif til, hvordan maden kunne tilrettes hurtigt og effektivt. Der var oplæg om den amerikanske husmor, som verdens mest forkælede af slagsen, og der

---

61 Betænkning 504: 85

62 *Billed-Bladet* 8. og 14. marts 1973.

63 *Samvirke* februar (1) 1946: 14-15, marts (2) 1958: 28, maj (1) 1957.

64 *Samvirke* september (2) 1968: 20.

Vaskemaskinen var alle kvinders drøm, og langt fra alle kvinderne havde adgang til en sådan. En undersøgelse foretaget af SFI i slutningen af 1960'erne viste, at en tredjedel af de udearbejdende og en fjerdedel af husmødrene og en femte del af de medhjælpende hustruer, som især boede på landet, ikke havde adgang til egen vaskemaskine. 1/3 del af alle kvinderne fik vasket tøjet på vaskeri, mens ca. 10 procent benyttede sig af et tidens nye påfund, møntvaskeriet. Udstilling af Vølund vaskemaskiner i Ålborg-hallen i 1965. Aalborg Stadsarkiv.

var demonstration af "hjemmets tekniske maskiner".⁶⁵ Ugebladene vrirlede med annoncer for det nyeste komfur eller røremaskine. Boede man nær en større by, var de jævnligt tilbagevendende udstillinger henvendt til kvindens verden en messe værd. Her præsenteredes kvinderne for den amerikanske drøm af et køkken – nu med køleskab – og i det hele taget for en livsstil, hvor madlavning og børnepasning kunne rationaliseres og gik let som en leg.⁶⁶

⁶⁵ Samvirke, november (1) 1959: 2.

⁶⁶ Vyff 2011, Nyvang 2011.

At sylte og bage var ikke længere i kridthuset; det var snarere et udtryk for, hvor umoderne en husmor man var, også selvom det fortsat var mange bageopskrifter i *Samvirke*. Så det overraskede næppe, at det første spørgsmål, som SFI stillede til landets husmødre i den store undersøgelse om familie og udarbejde fra 1970, drejede sig om, hvor hyppigt de bagte og syltede. Det gjorde de i stor stil og i store mængder, uanset de var udearbejdende, hjemmegående eller medhjælpende hustruer i landbruget. Helt op imod $\frac{3}{4}$ af kvinderne på landet havde syltet mere end 20 kg frugt og grønt og fyldt mere end 30 glas inden for det sidste år. For de hjemmearbejdende var tallet lidt under halvdelen og for de, som gik på arbejde lidt over en tredjedel. Når det kom til bagning, bagte 58 % af alle kvinderne mindst én gang ugentligt. Uanset om de arbejdede ude eller hjemme, smurte de mandens madpakke og lavede stort set al maden selv uden brug af konserver eller dybfrost. "Forretter, suppe og grøntsager indgår forholdsvis sjældent i den danske middagsmad", skrev forskerne, og fortsatte: "I langt de fleste tilfælde består middagsmaden tilsyneladende af en kød- eller fiskeret, kartofler og eventuelt en efterret. Det er også klart, at gifte kvinder ikke er særlig tilbøjelige til at anvende dybfrost, konserver o.l. eller til at købe maden færdiglavet."⁶⁷

Det var dog ikke kritik alt sammen. Enkelte tog husmoren i forsvar, særligt i tidsskriftet *Folkevirke* med henvisning til, at kvinder var "privilegerede fra Skaberen hånd", i og med de fik lov til at sætte børn i verden og opdrage og vejlede dem i at bygge fremtiden op. Selve demokratiets kerne stod på spil, hvis hjemmet opløstes, skrev husmor og tidligere børnehavelærerinde Karen Albrethsen i bladet i 1963.⁶⁸

Brevkasserne efterlod dog læseren med det indtryk, at dette privilegium var til at overse. Frustrationer og vrede på ægtemand og svigermor, mindreværds komplekser i forhold til krop og sind var at finde her, og flere læserbreve fra unge piger, der havde sex med ældre gifte mænd, eller fra unge gifte koner, der var kommet uforberedte ind i ægteskabet (ofte pga. graviditet), og hvis mænd nu enten var dem utro eller havde vendt dem ryggen. "Han er ikke den mest stormende elsker",⁶⁹ skrev én, mens en anden havde hævnnet utroskab ved selv at gå i byen. Atter andre fortalte om, hvordan de var forelskede i deres søsters mand eller havde oplevet, at svogeren havde gjort voldsomme tilnærmelser. Og så var der en mor, der havde indledt et forhold til en af sin søns venner. Var det forkert, spurgte hun skuespillerinden Lulu Ziegler (1903-73), bestyreren af brevkassen i *Femina*, gør jeg ham fortræd? Hvortil denne svarede, tværtimod, "han bliver en mand og

67 Noordhoeek & Smith 1970, s. 9, 8 og 6 (citater).

68 *Folkevirke* 1963: 22-24, se også *Helse* 1960: 36-37 ("Kvindens naturlige plads er i hjemmet").

69 *Femina* 1969, nr. 8, 25.2.: 20-21.

menneske gennem en sådan oplevelse.”⁷⁰ Den unge kvinde på 17 år, der havde måtte kæmpe sig fri af sin svoger, blev anbefalet ikke at sige det til nogen, flytte langt væk og få sig en uddannelse eller et arbejde.⁷¹

Angsten for at blive gravid omtaltes ofte i læserbrevene, mens aborter blev beskrevet som noget vedkommende ”havde fået ordnet” (illegalt formentlig). Frigiditet var et tema, der kunne få mænd til at gribe pen og papir. Jeg kan ikke længere få mig selv til at slås for det, skrev en mand, der nu sov på divanen, fordi hans hustru angiveligt ikke ønskede seksuelt samvær med ham. I tilgift måtte han selv vaske og stryge sine skjorter og lægge de to børn på 7 og 9 år i seng. Svaret var: Se at få Deres kone ud på arbejdsmarkedet eller som minimum til lægen.⁷² Svaret til kvinden, hvis mand ikke var den mest stormende elsker, var, at hun måtte se at komme væk hjemmefra ”Deres mand vil måske få sin erotiske interesse igen, hvis han får et selvstændigt menneske ved sin side, og ikke bare en udslidt barnefrøken... Skynd dem, inden De mister den sidste rest af Deres egen personlighed.”⁷³ De udvalgte læserbreve ekkoede de konklusioner, som lægen Kirsten Auken (1913-68) var nået frem til, da hun i 1940’erne undersøgte unge kvinders seksuelle adfærd. Mange af kvinderne kunne dengang have ønsket sig ”mere kyndig vejledning” end den, de havde fået fra kammerater eller ved at se dyrene parre sig. 50 % af de graviditeter, som forekom i materialet, var uønskede. I ca. 10 % af tilfældene havde kvinderne selv – stort set uden held – forsøgt at afbryde svangerskabet, bl.a. ved indtagelse af store doser kininpiller eller udskylning med sæbevand. Kvinderne fortalte om at leve i seksuelt utilfredsstillende ægteskaber, hvor skilsmisse ikke kom på tale, for ”jeg holder jo alligevel af ham” og ”det seksuelle interesserer mig ikke.”⁷⁴

20 år senere var skilsmisse ikke helt så utænkelig. Meningerne var dog delte. Forfatterinden Tove Ditlevsen (1917-76) rådede f.eks. en kvinde, hvis mand var ond ved hendes søn fra et tidligere forhold, til fortsat at ”Gå i seng med ham, ellers hævner han sig”. ”De vil være elendigt stillet ved skilsmisse”, og drengen vidste jo godt, at han ikke var hans far.⁷⁵ En anden kvinde, der havde set sig sur på svigermor og sin mand, fordi ingen af dem ville støtte, at børnene fik en bedre uddannelse, end de voksne selv havde fået, blev opfordret til at skrue op for det erotiske, som var ”det eneste felt, hvor man kan slå svigermor af marken på.”⁷⁶ Andre fik

---

70 *Femina* 1970, nr. 13, 31.3.: 21.

71 *Femina* 1968, nr. 10, 5.3.: 22.

72 *Femina* 1968, nr. 8, 20.2.: 22-23.

73 *Femina* 1969, nr. 8, 25.2.: 20-21.

74 Auken 1953: 107-109, 249, 256, 309-310.

75 *Familiejournalen* 1965, januar, nr. 1: 3.

76 *Familiejournalen* 1965, nr. 12, 23.3: 3.

dog at vide, at skilsmisse måske kunne være en idé, selvom det ville blive hårdt at stå alene med tre børn, "men De har det jo også trist nu", som Ditlevsen skrev til en kvinde i 1968.⁷⁷ Ved indgangen til 1970'erne var meningerne ikke helt så delte. Nu blev kvinderne opfordret til at "sætte hårdt mod hårdt" og kræve, at deres mænd hjalp til på hjemmefronten,⁷⁸ kræve, at han holdt op med at drikke, og bestemt ikke vende tilbage til en mand, som kvinden ikke elskede, for "mænd er ikke altid helt u-undværlige".⁷⁹

Kvindernes skildringer af deres mænd, sådan som det kom til udtryk i brevene fra læserne, var således ikke just positive. De var drikfældige, utro, meget lidt opmærksomme og gik for sjældent i bad. De lavede intet, eller så lidt som muligt på hjemmefronten. Det kom også frem i SFI-undersøgelsen af familie og udearbejde, hvor det viste sig, at ægtemænd yderst sjældent bidrog til madlavning eller børnepasning. De tog dog opvasken en gang imellem og gik ned med skraldespanden. Drejede det sig om småreparationer, var de derimod på banen. I halvdelen af familierne blev der lagt et månedligt budget, 40 % af kvinderne fik husholdningspenge, men hele 82 % fik ikke lommepenge, men måtte bede om penge til personligt behov. Det var far, der foreslog indkøb af en radio, mens mor talte for indkøb af et køleskab. Atter engang måtte forskerne spærre øjnene op, for "langt den største del af de kvinder, 86% svarer, at de er godt tilfredse med indflydelsen på økonomien", hvilket blev forklaret med "at man ikke er særlig tilbøjelig til at indrømme, at man er utilfreds."⁸⁰ Det hørte med i billedet, at i de familier, hvor hustruen havde udearbejde, var ægtefællen (minimalt) mere tilbøjelig til at bidrage til familiens hverdag, især med at lave morgenmad, ligesom han deltog i opvask, rengøring og sengeredning. Det skete også, at han lagde børnene i seng, gav dem mad og klædte dem på. Når det kom til deres opdragelse, bestemte begge ægtefæller lige meget i størstedelen af de adspurgte familier. I weekenderne var man på familiebesøg og eller gik tur. 9 % af de gifte kvinder var medlem af en idrætsforening, 10 % var medlem af en "kvindeforening". Det er ikke klart, hvilke foreninger det drejede sig om, men det er næppe utænkeligt at det især var tale om husmoderforeninger.⁸¹

Dobbeltarbejdet var blevet hverdag, og selvom skilsmissetallet tog et gevaldigt hop omkring 1970, var kvinderne overordnet set tilfredse.⁸² Det kom igen som en overraskelse for forskerne, som mente at forklare det med: "Dette kan uden tvivl

---

77 *Familiejournalen* 1968, nr. 3, 16.8.: 3.

78 *Femina* 1974, nr. 10, 4.3.: 13.

79 *Femina* 1970, nr. 6, 10.2.: 9.

80 Noordhoeek & Smith 1970: 10, 25, 27, 30-31, 32 (citat).

81 *Ibid.*: 34, 45, 49, 54-58.

82 Fra ca. 8.000 skilsmisser årligt til ca. 12.000, 60 år i tal, Danmarks Statistik 2008: 4.

tolkes derhen, at de aller fleste kvinder i høj grad accepterer deres kønsroller, og at de er tilfredse med den arbejdsdeling det medfører.” De hjemmearbejdende husmødre viste ikke tendens til lavere tilfredshed med mandens deltagelse i husholdningen på trods af hans minimale bidrag. Undersøgelsen konkluderede, at de mest moderne indstillede kvinder var de udearbejdende, målt på en skala 1-9, og det uanset, hvor de boede. Dog forholdt det sig således, at de københavnske kvinder var mere moderne end kvinderne i provinsbyerne, som igen var mere moderne end kvinderne på landet. “De hjemmegående (altså husmødrene) var gennemgående lidt mere traditionelle end de medhjælpende hustruer.” Det betød bl.a. at de var enige i, hjemmet skulle være rent, når manden kom hjem træt hjem fra arbejde, eller at en mor helst skal være hjemme, når børnene kom fra skole.⁸³

DET BEVÆGER SIG, NÅR KVINDER GÅR

I løbet af tiåret 1965 til 1975 forandrede dansk kvindelighed sig markant som norm og praksis. Det var ikke en gnidningsfri og enkel proces, og forudsætningerne og forklaringerne var mange og tæt forbundne. Fra kritikken og udskamningen af den hjemmegående, gifte husmor og hendes dovne ægtemand til en læringslyst blandt kvinder, der søgte korte kurser på handelsskoler, tog et brevkursus, gik på aftenskole, valgte realeksamen frem for at gå ud af 7. klasse, droppede et år i huset til fordel for mellemlange uddannelser som lærer, eller nogle af de nye velfærdsstatslige uddannelser som socialrådgiver, lægesekretær, fritidspædagog, ergoterapeut eller husmoderafløser. Der var bud efter den kvindelige arbejdskraft fra velfærdsstat og industri, og kvinderne tog invitationen op. I hvilken udstrækning datidens borgerrettigheds-, kvinde- og ungdomsbevægelser bidrog til at mobilisere kvinderne, må stå som et åbent spørgsmål. Den hast, hvorved kvindelivet ændrede sig, kom bag på eksperter, statistikere, politikere og meningsdannere. Det bedste vidnesbyrd herom var, at det talmateriale, som Kommissionen vedr. Kvindernes Stilling i Samfundet fik indsamlet, blev næsten lige så hurtigt forældet, som blækket blev tørt.

Gifte kvinder burde uddanne sig mere og få et arbejde i stedet for at gå hjemme med dårlige nerver. Det var den bedste medicin, hævdede mange, der dog også påpegede, at et opgør med forældede og traditionelle kønsroller var en forudsætning for, at kvinder kunne opnå ligestilling og ligeret med mænd. Kønnen burde hverken bestemme uddannelse eller arbejde, skrev medlemmerne af Kommissionen vedr. kvindernes uddannelsesproblemer i deres betænkning fra 1968. Det forholdt sig imidlertid næsten modsat. De mange nye uddannelsesmuligheder lå i forlængelse af kvinders følelses-, omsorgs- og opdragelsesarbejde, eller deres

---

⁸³ Noordhoek & Smith 1970: 46, 64 (citát), 65.

emotional labour, som sociologen Arlie Hochschild ville have beskrevet det.⁸⁴ Det var i tråd med samtidens optaget af, at nok skulle kvinder ud af hjemmet i deres egen og i samfundets interesse, men det skulle ikke blive på bekostning af kvindeligheden. Uanset nye uddannelsesmuligheder for kvinder forblev arbejdsmarkedet stærkt kønsopdelt. Husmoren forsvandt ikke, da de gifte kvinder bevægede sig ud på arbejdsmarkedet; hun blev i stedet dobbeltarbejdende. Det var ikke nødvendigvis intenderet fra politisk side, men sådan blev det. Kønnen var ikke til at slippe af med som styrende kategori.

Uddannelse var ikke bare uddannelse; det handlede også om liv, krop og seksualitet, sådan som det blev tydeligt i vores affektive kildemateriale. Kvinderne kom ikke bare ud på arbejdsmarkedet, og det var ikke kun ønskerne om flere penge, køleskab, radio og bil, der trak. Det var også drømmen eller valget af et andet kvindeliv, muliggjort af arbejde og uddannelse og bedre adgang til prævention. Kommissionen vedrørende kvindernes uddannelsesproblemer understregede igen og igen, at der måtte sættes ind over for "de nedarvede forestillinger om forsørgelse og ægteskab", hvor kvinder blev giftet bort, mens mænd tog et aktivt valg og giftede sig.⁸⁵ Det budskab førte til utallige affektive kampe på hjemmefronten med ægtemænd og børn, der forventede at blive vartet op, og til en udskamning af husmoren, der syltede og bagte og nægtede at ty til konserver og dybfrost, og som var tilfreds med tingenes tilstand. Samtidig blev konturerne af en ny kvindelighed synlige, hvor kvinderne fik ret til egen krop, uddannelse, arbejds- og familieliv. Det betød dog ikke et farvel til familien med sin klassiske heteroseksuelle arbejdsdeling. Den overlevede på bedste besked i kraft af kvindernes deltids- og dobbeltarbejde.

SUMMARY

In 1965, the Danish Prime Minister Jens Otto Krag set up a women's commission inspired by Swedish and American models. It was tasked with investigating women's education, participation in the labour market, health and participation in society in order to get more women into the paid labour force. The Commission's first report from 1968 was about women's so-called educational problems. The conclusion was that women were generally undereducated compared to men. Something needed to be done about this, by parents, schools, society and women themselves. Our study of women's educational and occupational choices as they were shaped in the mid-1960s and about ten years later is inspired by the affective turn in the field of history. This means that we see education as more than just a choice of a

---

84 Hochschild 2020.

85 Betænkning 504: 60.

future profession, but also – and to a large extent – as a choice of femininity. It is well-known that married women largely moved out of the home and into the paid labour market during the 1960s and 1970s. What is less well known is that during the same period they were on their way to educating themselves at the same level and even more than men. But how did women's educational and professional choices relate to their health, including their motherhood and sexuality and the affective modernisation of the family? Did a new femininity emerge during this period? These questions have not previously been asked in a Danish educational history context. We begin with a brief introduction to the educational landscape, seen from a gender perspective and to our theoretical and methodological approach, inspired by the gender theorist Sara Ahmed. This is followed by a review of the most important reports and figures on women's education, health and labour force participation. Finally, we take a closer look at the criticism of the married housewife and her husband and the ideas that contemporaries and women themselves had about their future. Between the lines, there is an assumption that with education came a choice of femininity. This explains our preoccupation with the affective components of the choice, including how it was embodied. Our study is based on a selection of affective sources, written by and for women.

Lars Peter Neve for Ning

Ning de Coninck-Smith er dr.phil. og professor i uddannelseshistorie på Danmarks institut for pædagogik og uddannelse (DPU), Aarhus Universitet. Hun er leder af projektet "Kvindernes universitet, Aarhus Universitet 1929-2000", finansieret af en NOVA-bevilling under Aarhus Universitets Forskningsfond. Foruden denne artikel har hun bidraget til projektet med to andre artikler: "Female Friendship in the World of Higher Learning: The Entangled Lives of Grethe Hjort/Greta Hort (1903-1967) and Julie Moscheles (1892-1956)" i *Nordic Journal of Educational History* (2024) og "Telling stories differently" i antologien *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge* (2023)

privat for Sofie

Sofie Skovbæk er uddannet etnolog og anvendt kulturanalytiker fra Københavns Universitet 2024. Hun har været ansat som videnskabelig assistent i projektet "Kvindernes universitet, Aarhus Universitet 1929-2000".

PERIODICA

- *Billed-Bladet* 1965-69
- *Familie Journalen* 1965, 1968, 1969, 1970 og 1975
- *Femina* 1965-75
- *Hvad kan jeg blive?* 1965-75
- *Kvindens-hvem-hvad-hvor* 1965-75
- *Samvirke*

LITTERATUR OG TRYKTE KILDER

- Ahmed, Sara (2004). *The Cultural Politics of Emotions*. Edingburgh: Edingburgh University Press.
- Allender, Tim, & Stephanie Spencer (red.) (2021). *"Femininity" and the History of Women's Education: Shifting the Frame*. London: Palgrave Macmillan.
- Andersen, Mie (2003). *Mødrehjælpen 1945 til 1976: en undersøgelse af de danske mødrehjælpsinstitutioners sociale hjælpeforanstaltninger med særligt henblik på uddannelseshjælp til enlige mødre*. Speciale, Københavns Universitet.
- Auken, Kirsten (1953). *Undersøgelser over unge kvinders seksuelle adfærd*. Kbh.: Rosenkilde og Bagger.
- *Betænkning vedrørende kvinders sundhedsforhold*. Betænkning nr. 594. Kbh.: Statens Trykningskontor 1971.
- *Betænkning vedrørende kvinders uddannelsesproblemer*. Betænkning nr. 504. Kbh.: Statens Trykningskontor 1968.
- *Betænkning vedrørende kvindernes stilling i samfundet*. Betænkning 715. Kbh.: Statens Trykningskontor, 1974
- Brøndum, Nina Liv (2012). "Det gode moderskab – et biopolitisk perspektiv på dansk moderskabspolitik i 1930'erne". I: *Kvinder, Køn & Forskning* 2012:4, s. 30-38.
- Coninck-Smith, Ning de m.fl. (2015). *Da skolen blev alles: Tiden efter 1970*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Danmarks Statistik (1968). *Statistiske efterretninger* 15, 1968. Kbh.: Danmarks Statistik.
- Danmarks Statistik (2008). *60 år i tal – Danmark siden 2. Verdenskrig*. Kbh.: Danmarks Statistik.
- Eigaard, Søren m.fl. (1987). *Aftenskolen historie i Danmark: folkeoplysning i 200 år*. Dansk Folkeoplysnings Samråd.
- Gjerløff, Anne Katrine m.fl. (2014). *Da skolen blev sin egen. 1920-1970*. Aarhus Aarhus Universitetsforlag.
- Gregg, Melissa, & Gregory J. Seigworth (2010). *The Affect Theory Reader*. Duke University Press.
- Hedemann, Carry (1962). *Pigernes erhvervsvalg*. Kbh.: Munksgaard.
- Hochschild, Arlie Russell (2020). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press.
- Høegh, Bente (1974). *Litteratur udgivet i Danmark 1960-73 om kvindens stilling i samfundet og kønsroller*. Kbh.: Danmarks Biblioteksskole.
- Knudsen, Britta Timm, & Carsten Stage (2015). *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect*. Palgrave Macmillan UK.
- Noordhoeck, Johs. A. & Yrsa Smith (1970). *Familie og udearbejde*. Kbh.: Socialforskningsinstituttet.
- Noordhoeck, Johs. A. & Yrsa Smith (1972). *Gifte kvinder i familie og erhverv. Bind II, Udearbejde og familie*. Kbh.: Socialforskningsinstituttet, 1972
- Noordhoeck, Johs. A. (1969). *Gifte kvinder i familie og erhverv. Bind I. Deltagelse i erhvervslivet*. Kbh.: Socialforskningsinstituttet.

- Nygaard, Pernille Svare & Ning de Coninck-Smith (2024). "Crossing Borders. Women and higher learning in a Nordic Perspective. Introduction". I: *Nordic Journal of the History of Education* 11:2, s. 1-8.
- Nygaard, Pernille Svare (2025). *Professional Women at Aarhus University 1938-1968: Following Archival Trails of Women who pursued Higher Learning within Nursing and Home Economics*, Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, 2025.
- Nyvang, Caroline (2011). "A l'américain – amerikansk mad i danske kogebøger 1945-70". I: Dorthe Gert Simonsen og Iben Vyff (red), *Amerika og det gode liv 1950-70*, s. 145-154. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Philip, Grethe (1960). *Piger i erhverv*. Kbh.: Gyldendal.
- Plant, Peter (2009). *Fæste. Dansk uddannelses- og erhvervsvejledning 1886-2009*. SE Vejledningsbibliotek.
- Ravn, Anna-Birte (2005). "Hverken lighed eller anerkendelse? Kvinder, mænd og skattelovgivning i Danmark". I: *Kvinder Køn & Forskning* 2005, december, s. 42-55.
- Soares, Claudia (2023). "Emotions, Senses, Experience and the History of Education". I: *History of Education (Tavistock)* 52:2-3, 2023, s. 516-38.
- Sobe, Noah W. (2012). "Researching Emotion and Affect in the History of Education". I: *History of Education (Tavistock)* 41:5, s. 689-95.
- Soland, Birgitte (2002). *Becoming Modern Young Women and the Reconstruction of Womanhood in the 1920s*. Princeton University Press.
- Vyff, Iben (2011). "Hvilke amerikanske drømmekøkkener? Forhandlinger af USA i dansk køkkenkultur 1950'erne og 1960'erne". I: Dorthe Gert Simonsen og Iben Vyff (red), *Amerika og det gode liv 1950-70*, s. 119-44. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

GENVEJE ELLER BLINDGYDER? OM PROFESSIONS- UDDANNELSERNE SOM KØNNET VEJ TIL VIDEREUDDANNELSE FRA 1980 TIL I DAG

AF JAN THORHAUGE FREDERIKSEN

Velfærdsuddannelserne var indtil 2001 fordelt på ca. 200 mindre uddannelsesinstitutioner, og var ikke direkte forbundet til længere videregående uddannelse. Men gennem en lang række reformer er de blevet harmoniseret med universitetsuddannelserne. Der har dog været meget lidt opmærksomhed på, om hvad det har betydet for videreuddannelsesgraden. Disse uddannelser er numerisk domineret af kvinder, og deres professionelle status er usikker, noget professionsforskningen netop har forbundet med køn. Denne artikel undersøger, hvordan mandlige og kvindelige velfærdsprofessionelle har bevæget sig videre i det danske uddannelsessystem, og om reformerne har påvirket denne bevægelse. Jeg følger velfærdsprofessionelle uddannet fra 1980 til 2020 for at se, hvem der videreuddannes, og om de mange reformer har haft betydning herfor. Analyserne viser, at der er en vedvarende ulighed til mænds fordel. Der er mindre forskelle mellem professionerne, men over tid har mænd ca. to til tre gange så gode odds som kvinder for at videreuddanne sig. Denne forskel er opstået i den undersøgte periode, og sammenholdt med de politiske reformer i perioden giver dette anledning til at diskutere, om det at bringe velfærdsuddannelserne ind i det traditionelle uddannelsessystem har skabt en kønnet ulighed.

INDLEDNING

Velfærdsprofessionerne såsom lærer, pædagog, sygeplejerske og socialrådgiver) bliver i meget af professionsforskningen betegnet som en art "uægte" professioner, fordi de ikke har opnået samme status, monopol, autonomi og prestige som professioner som læge og advokat. I sin banebrydende bog *Professions and Patriarchy* fra 1992 hævder den britiske professionssociolog Anna Witz at denne analyse er forkert, fordi "the generic notion of profession is also a gendered notion [...] it takes what are in fact the successful professional projects of class-privileged male

actors at a particular point in history and in particular societies to be the paradigmatic case of profession."¹ Med andre ord, velfærdsprofessionerne lever ikke op til en model, der tager udgangspunkt i, og derfor privilegerer, mandsdominerede professioner. Man må derfor ifølge Witz udvikle en model for at forstå professionalisering afhængig af konkrete professionsagenter, med køn, klasse og andre sociale karakteristika.²

I denne artikel vil jeg argumentere for, at noget tilsvarende gælder professionsuddannelserne, dvs. de uddannelser, der fører til, at man kan kalde sig lærer, socialrådgiver mv. og som i dag er placeret på professionshøjskolerne. De adskiller sig fra universitetsuddannelserne ved deres lavere status, deres historiske placering som en slags sidespor i det danske uddannelsessystem, og ved de begrænsede muligheder, de giver for at læse videre. Således bliver man i Danmark på alle disse uddannelser *professionsbachelor*, og ikke som i f.eks. Sverige og Norge *bachelor*. Dette på trods de store politiske reformer af uddannelsernes institutionelle rammer og styring, hvor målet har været at harmonisere og standardisere uddannelserne og dermed integrere dem i uddannelsessystemet.

PATRIARKALSK PROFESSIONALISERING OG UDDANNELSESULIGHED

Det er velkendt, at det danske uddannelsessystem og danske arbejdsmarked er kønsopdelt, og at velfærdsprofessionerne spiller en betydelig rolle i denne opdeling.³ Det omtales som et paradoks, at der i skandinaviske samfund, der politisk vægter ligestilling højt, er en så markant professionel kønsopdeling. Burde lighed ikke føre til en jævn kønsfordeling på alle erhverv? Det, der her fremstår paradoksalt, er snarere udtryk for en upræcis karakteristik af sammenhængene mellem køn, arbejde og uddannelse. Det individuelle valg af profession eller uddannelse fører ikke til et kønsopdelt arbejdsmarked, fordi f.eks. mænd f.eks. forhindres i at vælge at bliver pædagoger, men fordi f.eks. pædagogprofessionen og maskulinitet historisk og kulturelt er i delvis modsætning til hinanden.⁴ Uddannelser og erhverv er kulturelt filtret sammen med essentialiserende kønsforståelser, og det gør det svært at se den historiske betydning køn har for, hvordan vi forstår uddannelse og professioner.⁵

Analysen i det følgende er inspireret af Witz' begreb om patriarkalsk professionalisering, der er et forsøg på at løfte kønnede historiske aspekter af professionalisering frem i lyset og vise, hvordan køn filtreres sammen med særlige fag og deres

---

1 Witz 1992: 37.

2 Witz 1990.

3 Dahl 2000; Dansk Erhverv 2024; Emerek et al. 1997.

4 Hjort & Nielsen 2003.

5 Borchorst 2008; Ellingsæter 2013; van Emmerik et al. 2010; Wemrell et al. 2022.

status. I sin analyse af en række medicinske professioners historie viser Witz, at professionernes strategier for at opnå social lukning har en kønnet dimension.⁶ Witz forstår ikke professioner som et erhverv, men som et kontrollerforhold. Denne kontrol er det, der i den weberske forskningstradition forstås som social lukning – et monopol på hvem der kan blive del af professionen. Denne lukning består i, at dominerende grupper *ekskluderer* andre grupper, eller at dominerende faglige grupper *markerer* og fremhæver faglige forskelle. I begge tilfælde hviler professionaliseringen på eksisterende dominansforhold.⁷ I og med social lukning handler om at sikre professionen status og privilegier, fokuserede den tidlige kritiske professionsforskning på forholdet mellem professioner og klasse med kapitalisme som forståelsesramme for dominans.⁸ Witz argumenterer dog for, at adgangen til anerkendelse er bestemt af de patriarkalske samfundsforhold, hvorfor analysen må suppleres med køn. Det er det, der er skyld i forskellen på professioner med et flertal af mænd og de, der har et flertal af kvinder: “[...] *in the 19th and early 20th centuries, when female professional projects were being waged, access to state sponsorship was mediated not only by the class relations of capitalism, but also by the gender relations of patriarchy.*”⁹ Witz eksemplificerer, hvordan patriarkalske og kapitalistiske dominansforhold er filtret sammen i radiografprofessionen. Oprindeligt var teknologiske kompetencer centrale i radiografprofessionen, og disse var positioneret som mandlige, kønsspecifikke kompetencer modsat omsorgsaspekterne af arbejdet. Men teknologisk udvikling gør, at de tekniske aspekter af arbejdet overtages af ingeniører, og omsorgsaspekterne af radiografarbejdet får nu større betydning for professionen. I takt hermed bliver kønsfordelingen i professionen forskubbet, og lønnen falder.¹⁰ Det er således et samspil mellem teknologi og professionaliseringsstrategier, der gør, at radiograferne sidestilles med sygeplejersker, og ikke med ingeniører. Det er derfor ifølge Witz ikke muligt at tale om professioner som en generel kategori, fordi man så overser betydningen af den historisk specifikke kontekst, og dens betydning ift. de professionelle køn og klasse. I et patriarkalsk-kapitalistisk samfund er, hævder Witz, kvindelige professionaliseringsprojekter ulige stillet, og man kan mistænke, at det samme gælder for de *uddannelser*, som fører til disse professioner.

---

6 Witz 1992: 39–69.

7 Harrits 2014.

8 Eckhardt Larsen 2017; Johnson 1972.

9 Witz 1992: 67.

10 Witz 1992: 185.

Kvinder oplever også, at der gælder særlige vilkår i videregående uddannelse¹¹. I sit store review af forskning i kønsforskelle i uddannelsessystemer fra 1996 påpeger Jerry Jacobs, at kvinder siden 1870 har gennemført sekundær uddannelse i større grad end mænd, men *“Women fare [...] less well in terms of the college experience, and are particularly disadvantaged with respect to the outcomes of schooling.”*¹² Mens der i nyere tid er en stadig større andel af kvinder på de videregående uddannelser,¹³ er der stadig en underrepræsentation af kvinder i prestigefyldte jobs,¹⁴ kvinder tjener mindre,¹⁵ og kvinder opnår sjældnere ledelsesstillinger.¹⁶ Uddannelse har desuden vist sig *ikke* at udjævne køns-, race- eller klasseforskelle.¹⁷ Der er forskellige institutionelle vilkår for mænd og kvinder i uddannelserne: det kræver mere arbejde at opnå anerkendelse som kvindelig studerende, og de privilegerende veje gennem uddannelsessystemet er lettere tilgængelige for mænd.¹⁸ Mens der således er numerisk flere kvinder på f.eks. universiteterne, er den uddannelse en kvindelig studerende erhverver sig åbenbart ikke af samme værdi som den en mandlig studerende erhverver sig.¹⁹

Det er disse uligheder, der giver anledning til at undersøge, hvilken værdi en professionsuddannelse har i det danske uddannelsessystem, og om den værdi adskiller sig for mænd og kvinder. Ligesom Witz viste, at velfærdsprofessionerne ikke ses som rigtige professioner, fordi flertallet af de professionelle er kvinder, kan man derfor frygte, at professionsuddannelsernes værdi afhænger af, om det konkret er en mand eller en kvinde, der har gennemført uddannelsen.²⁰

FORSKNINGSSPØRGSMÅL

Indledningsvis ser jeg i denne artikel på reformer og harmonisering af professionsuddannelserne i de sidste fyrrer år. Målet hermed er at undersøge, om harmoniseringen af professionsuddannelserne i det danske uddannelsessystem har påvirket, hvordan de velfærdsprofessionelle bevæger sig videre i uddannelsessystemet. Jeg ser derfor også på, om professionsuddannelserne har givet mulighed

---

11 I dette afsnit trækker jeg primært på britisk og amerikansk uddannelsessociologi, af den simple grund at der mangler forskning, der undersøger betydningen af både køn, klasse og uddannelse i en dansk kontekst.

12 Jacobs 1996: 153.

13 Dansk Erhverv 2024.

14 Friedman & Laurison 2019: 42.

15 Friedman & Laurison 2019: 49; McCall 2001: 45.

16 International Labor Organization 2021; Paoloni & Demartini 2016.

17 Friedman & Laurison 2019: 61; Jæger 2009; McCall 2001:145.

18 Armstrong & Hamilton 2013; Khan 2012; Lee 2016: 59; Soares 2003.

19 Rosa & Clavero 2022.

20 Jeg begrænser analyserne i denne artikel til en binær kønsforståelse. Dette er en svaghed ved denne analyse, der desværre er en konsekvens af den måde, vi i Danmark registrerer køn på.

for at videreuddanne sig i denne periode, og om der er kønsforskelle på, hvem der videreuddanner sig, for at se om professionsuddannelsernes status og forbindelse til de akademiske dele af uddannelsessystemet er kønnet.

Artiklen undersøger derfor forskningsspørgsmålet: Har reformerne af professionsuddannelserne siden 1980 haft betydning for, i hvilken grad medlemmer af de fire største velfærdsprofessioner har videreuddannet sig, og er der forskel på videreuddannelsesmulighederne for professionsuddannede mænd og kvinder?

METODER OG DATA

Jeg besvarer dette spørgsmål i to trin. Først kortlægger jeg reformerne af de fire største professionsuddannelser i perioden 1980-2020, og laver på den baggrund en karakteristik af reformerne i de 40 år. Herefter analyserer jeg statistisk andelen af professionsuddannede, der har videreuddannet sig for de samme fire uddannelser, og odds for at videreuddanne sig for køn, med kontrol for national oprindelse og social klasse. Derefter sammenligner jeg reformerne med udviklingen i videreuddannelse.

Den historiske kortlægning trækker på en række kilder: forskellige institutionshistoriske udgivelser, en række analyser af moderniseringen af den offentlige sektor samt bekendtgørelses- og lovtekster for uddannelserne og uddannelsesinstitutionerne. Denne kortlægning er først og fremmest deskriptiv, og kortlægger de vigtigste ændringer og begrundelserne for disse ændringer. Konkret har jeg kortlagt alle bekendtgørelses- og lovændringer²¹ i perioden for de fire uddannelser samt for de institutioner, der har huset uddannelserne – seminarier, sociale højskoler, sygeplejeskoler m.m. Mit materiale strækker sig over årene 1980-2020, og de fire årtier fungerer som analyseenhed for min kortlægning. De konkrete kilder beskrives undervejs i selve analysen.

Den statistiske analyse trækker på mikrodata for færdiguddannede velfærdsprofessionelle i perioden 1980-2020 udtrukket fra Danmarks Statistik. I disse data indgår oplysninger om den enkelte professionelles uddannelsesforløb, og jeg kortlægger videreuddannelse 5 og 10 år efter den professionelle blev færdiguddannet. Jeg kategoriserer de professionelles køn, samt deres klassemæssige og nationale oprindelse på baggrund af data om deres forældre. Jeg analyserer videreuddannelsesfrekvensen rent deskriptivt, og analyserer den relative sandsynlighed for at videreuddanne sig ved logistisk regression. De konkrete operationaliseringer beskrives i selve analysen.

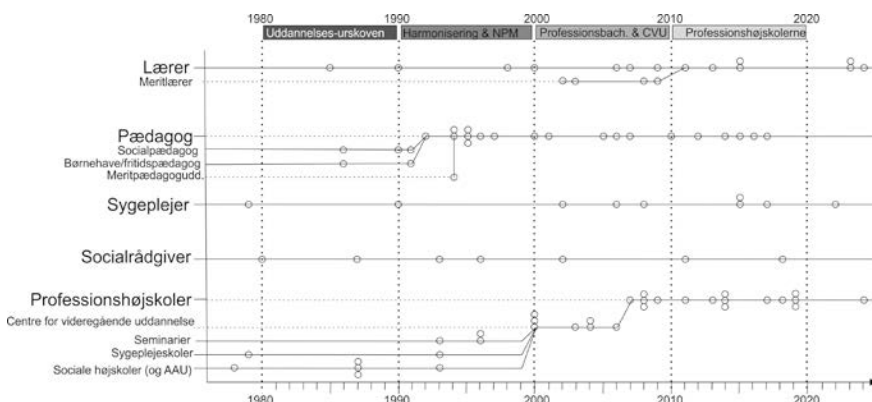
21 Det er dog nødvendigt i begyndelsen af perioden også at inddrage enkelte cirkulærer og anordninger, da sygeplejeuddannelsen var reguleret gennem sådanne.

FRA URSKOV TIL PROFESSIONSHØJSKOLER – EN HISTORISK KORTLÆGNING AF REFORMER PÅ PROFESSIONSUDDANNELSERNE

Igennem moderniseringen af den offentlige sektor i 1980'erne og 1990'erne, over Bolognaharmonisering og OECD-foranledigede standardiseringer ændrede landskabet sig fra 195 små institutioner til først 23 Centre for Videregående Uddannelse (CVU) og siden seks professionshøjskoler. Lige som mængden af småinstitutioner var helt unik for det danske uddannelseslandskab, er denne institutionelle fortætningsproces også uden sidestykke.

I det hele taget har professionsuddannelserne – en betegnelse der først blev udbredt efter indførslen af professionsbachelorgraden i 2001 – været genstand for en intens politisk opmærksomhed og reformer. I dette afsnit vil jeg først præsentere et overblik over reformerne på området og derefter karakterisere reformernes fokus i de fire årtier, som jeg undersøger i denne artikel.

I figur 1 nedenfor har jeg kortlagt reformerne i perioden.

Figur 1: 40 års reformer på de fire største velfærdsprofessioner

Figuren viser, på den lodrette akse, de fire største professionsuddannelser, samt de institutioner som uddannelserne har været placeret på. På den vandrette akse ses årstallene fra 1980-2024. For hver professionsuddannelse er der tegnet en vandret linje, og på den er der placeret en cirkel, der hvor der er lavet en ændring i lovtekst eller bekendtgørelse. Således er der i 1987 ændret i Bekendtgørelsen for Socialrådgiveruddannelsen²² – i dette tilfælde som følge af statens overtagelse af de sociale højskoler i 1987. Disse ændringer ses på linjen ud for "Sociale høj-

22 BEK nr. 191 af 31/03/1987.

skoler (og AAU)", som tre stablede cirkler, der indikerer en lovændring og to bekendtgørelser, i forbindelse med denne overtagelse.²³ Følger man linjen for de sociale højskoler, ser man, at i 2000 lægges disse sammen med seminarier og sygeplejerskoler i CVU'er, og følger man linjen for CVU'erne videre, ser man, at disse i 2007 fusioneres i professionshøjskoler. På samme måde kan man se at børnehave- og fritidspædagoguddannelserne og socialpædagoguddannelsen samles i én uddannelse i 1992, og hvordan meritlærer-uddannelsen oprettes i 2002, og i 2011 føjes ind i bekendtgørelsen for læreruddannelsen. På samme måde oprettes meritpædagoguddannelsen i 1994, men denne er fra begyndelsen beskrevet i et særskilt kapitel i bekendtgørelsen for pædagoguddannelsen.

Denne figur er resultatet af en frem- og tilbagesøgning af de fire uddannelser og uddannelsesinstitutioners lovgrundlag i Retsinformation.dk, Folketingstidende.dk, samt en række historiske værker.²⁴ I det følgende vil jeg kort beskrive, hvad figuren viser for hvert af de fire årtier og koble dette til forskningen i reformerne af disse uddannelser.²⁵

1980: UDDANNELSESSKOVEN

De fire uddannelser jeg undersøger, opstår selvfølgelig ikke ud af intet i 1980, og det er relevant at se på, hvornår de fire uddannelser sidst blev revideret inden denne analyse. Læreruddannelsen blev sidst ændret i 1966, sygeplejerskeuddannelsen i 1967 og socialrådgiveruddannelsen i 1974. Socialpædagoguddannelsen blev oprettet i 1976 ved fusion af de to forsorgsuddannelser, mens børnehave- og fritidspædagog-uddannelserne blev revideret i 1969.

Læser man nu figur 1 vandret, finder man relativt få reformer i de 10 år frem til 1980: en enkelt lovændring på læreruddannelse og socialrådgiveruddannelse, mens sygeplejerskeuddannelsen slet ikke ændres. Pædagoguddannelserne revideres også en enkelt gang – en ny lov for børne- og fritidspædagoguddannelserne og en ny bekendtgørelse for socialpædagoguddannelsen. Men generelt er der relativt få ændringer af uddannelserne i perioden. Det samme gælder på det institutionelle område, hvor den eneste ændring er den førnævnte statslige overtagelse

23 BEK nr. 193 af 31/03/1987, LBK nr. 177 af 20/03/1987 og BEK nr. 424 af 16/06/1987.

24 Disse kilder er primært (Bayer et al. 2015; Kolstrup 1996; Øgendahl 2000; J. Petersen et al. 2010; Rosén Rasmussen et al. 2015). Der er sket en mindre frasortering af bekendtgørelser og lovændringer, der primært forårsages af lovændringer med ringe betydning for denne artikels emne, fx lukningen af Hypotekbanken i 1998.

25 Der er en tidsforskydning i, hvornår en lov træder i kraft, og hvornår der er færdiguddannet professionelle, der har været påvirket af loven. Således træder f.eks. loven om professionshøjskoler i kraft i 2008, men de første studerende, der har læst under denne lov færdiguddannes i 2011. Fordi jeg i den kvantitative delanalyse fokuserer på færdiguddannede velfærdsprofessionelle, placerer jeg altså professionshøjskolerne i årtiet 2010-2020 og ikke i 2000-2010, selvom loven træder i kraft i sidstnævnte årti.

af de sociale højskoler i 1987, og den tilhørende styrelsesreform. Uddannelsesbekendtgørelserne er relativt åbne for fortolkning, hvad angår uddannelsernes indhold, hvilket tillader de enkelte institutioner at have deres egne faglige profiler, traditioner og ret så forskellige studieordninger – noget senere analyser af udviklingen ser som en vigtig kvalitet ved denne institutionsstruktur.²⁶ Men det er også egenskaber, der stiller sig i modsætning til anerkendelse som profession, jf. Witz.

Jeg betegner dette årti Uddannelsesurskoven – der er omtrent 200 forskellige institutioner, og store forskelle mellem de udgaver af uddannelserne, som findes på disse institutioner. Det store antal institutioner dækker også over mange forskellige oprindelseshistorier og en række forskelligartede professionsfaglige traditioner, der spænder over kristne, humanistisk-dannelsesinspirerede og samfundskritiske. Der er således store forskelle mellem uddannelserne, og mens dette på den ene side sikrer en faglig mangfoldighed, som kan rumme mange forskellige slags studerende, betyder det også, at uddannelsesfeltet er uoverskueligt og heterogent.

1990: HARMONISERING OG NEW PUBLIC MANAGEMENT

Ser man på figur 1's fremstilling af reformerne i perioden 1990-2000, er her flere reformer, og sammenlægninger af uddannelser og institutionstyper. Dette skyldes et øget fokus på økonomistyring. Under Schlüter-regeringerne fra 1982 kom der fokus på omkostningerne ved uddannelser, og faren for at uddanne til (bekostelig) arbejdsløshed. Dette var begyndelsen til New Public Management, og moderniseringen af den offentlige sektor, og denne styringsmodel fortsatte under andre regeringer i 1990'erne.²⁷ Særligt betydningsfuld var taxameterstyringen, som er et eksempel på, hvordan uddannelserne overgik til at fungere på markedslignende vilkår. Dette blev indført fra begyndelsen af 1990'erne, og for professionsuddannelsernes vedkommende fra 1994, og førte meget hurtigt til massive omkostningsreduktioner.²⁸ Men et sådant system kræver en administrativ infrastruktur og transparens, der står i klar modsætning til den urskovslignende tilstand på området. Derfor iværksættes reformer, der skal standardisere i form af sammenlignelige administrative enheder og kvalitetssikring og harmonisere i form af sammenlignelighed på tværs af uddannelser, f.eks. ved at området formaliseres som mellemlange videregående uddannelser, administrativt og lovgivningsmæssigt adskilt fra korte og lange ditto, og daværende minister Bertel Haarder forsøgte også at indføre modulisering internt i uddannelserne for at skabe øget

---

²⁶ Hjort 1999; K. Petersen et al. 2013; Tuft & Thomsen 2015; Weber 2001.

²⁷ Hjort 2001.

²⁸ Buse & Smith 1999.

bevægelighed mellem institutioner. Et eksempel på denne proces er sammenlægningen af de tre pædagoguddannelser, som i figuren ses ved, at linjerne for disse uddannelser samles i 1992.²⁹ Her indføres også lønnet praktik af økonomiske årsager, og helt generelt er mange reformer helt eller delvist motiveret af ønsket om at spare.

Reformerne i disse år handler altså samlet set om styring og finansiering på hele uddannelsesområdet, inkl. professionsuddannelserne, og de indholdsmæssige ændringer har at gøre med standardisering, f.eks. førsteårsprøver, fagspecifisering, og bevægelighed, f.eks. udlandspraktik, og understøtter dermed professionaliseringen.³⁰ Disse bestræbelser sigter mod det, som James Scott kalder *administrativ læselighed*.³¹ Det vil sige administrative beskrivelser af uddannelser, der gør det muligt at sammenligne og evaluere dem, uden at skulle fortabe sig i lokale særegenheder og detaljer. En sådan læselighed er en væsentlig forudsætning for at New Public Management-incitamenten som taxameterstyring kan virke. Jeg betegner dette årti som kendetegnet af Harmonisering og New Public Management, fordi der her tilrettelægges en institutionel og uddannelsesmæssig infrastruktur, der muliggør en politisk styring gennem sammenligning af standardiserede indikatorer og kvalitetsmål, og som faciliterer en styring gennem institutionel selvstyring ift. ydre standarder og mål.

2000: PROFESSIONSBACHELOR OG CENTRE FOR VIDEREGÅENDE UDDANNELSE

Dette årti indledes med to store og afgørende reformer, som jeg også betegner dette årti med. For det første indføres professionsbachelorgraden. For det andet oprettes CVU'er. Langt de fleste reformer, der ses i figur 1 i perioden 2000- 2007, har med disse to reformer at gøre.³²

Professionsbachelorgraden sikrer en veldefineret plads i den såkaldte kvalifikationsramme,³³ der beskriver hvordan uddannelser kan sammenlignes inden for EU. Den er et produkt af Bolognaprocessen, en harmoniseringsproces for de europæiske uddannelser, der begynder i 1999. Professionsbachelorgraden er et kompromis på behovet for at indpasse professionsuddannelserne i dette internationalt læselige hierarki af uddannelser, men samtidig undgå at ligestille dem med universitetsuddannelserne.

---

29 LOV nr. 370 af 06/06/1991.

30 Hjort 2005; M. B. Johansen & Hjort 2019.

31 Scott, 1998.

32 f.eks. BEK nr. 706 af 23/07/2001 og LOV nr. 579 af 09/06/2006, hvor professionsbachelorgraden indføres i pædagog- og læreruddannelserne.

33 F. K. Johansen, n.d.

CVU-reformen tog afsæt i en OECD-rapport, der påpegede den meget store forskel på det danske uddannelsessystem og en række sammenlignelig lande.³⁴ I et debatoplæg rejste daværende minister Ole Vig Jensen spørgsmålet, om det danske uddannelsessystem havde det "*rigtige antal institutioner*", set i lyset af at der pr. uddannelsesinstitution i Danmark var omtrent en sjettedel af de studerende, der fandtes pr. institution i Norge, Sverige, Finland, Holland og Tyskland.³⁵ Samme debatoplæg pegede også på den store andel af monoinstitutioner (uddannelsesinstitutioner, der kun udbyder én uddannelse), institutioner uden forskning, mangel på samarbejde med aftagerfeltet, samt det begrænsede omfang af faglig udvikling på disse institutioner. CVU'erne blev i debatoplægget fremlagt som en løsning på dette,³⁶ hvor de mange mindre institutioner på området kunne fusionere i større institutioner, i forventning om at dette ville skabe større faglige miljøer og bedre mulighed for praksisnær forskning og udvikling. I den endelige lov er fusionerne dog frivillige,³⁷ og dette gør CVU-dannelsesprocessen kompliceret og konfliktfuld.³⁸

Argumenterne for disse to store reformer anlægger New Public Management-perspektiver, med fokus på stordrift, effektivisering og markedsvilkår. Men både CVU'er og professionsbachelorgraden bliver også indført med henvisning til international standardisering, og med henvisning til behovet for kurant og forskningsbaseret viden: "*I modsætning til tidligere, hvor viden havde en mere statisk karakter, bliver det nu i stigende grad afgørende at forsinkelsen mellem fremvæksten af ny viden og tilgængeligheden for studerende ved [professionsuddannelserne] formindskes mest muligt*".³⁹ Andre analyser har henvist til, hvordan dette aspekt af reformerne repræsenterer et brud med den kontinentale universitetsmodel, og inkorporerer en universitetsmodel i hele det danske uddannelsessystem, der lige som New Public Management er angelsaksisk inspireret.⁴⁰

Der laves også reformer af uddannelserne i denne periode, og især for lærer- og pædagoguddannelser beskrives uddannelsens mål og indhold i langt højere detaljeringsgrad end førhen. European Credit Transfer System – ECTS – indføres også, hvorved de forskellige fags omfang kan sammenlignes på tværs af uddannelser, både danske og udenlandske. I dette årti er der således fokus på at reformere institutionelle aspekter af professionsuddannelserne, og dette fokus hand-

---

34 OECD. Centre for Educational Research and Innovation (CERI) 1996.

35 Undervisningsministeriet 1998: 8–16.

36 Undervisningsministeriet 1998: 30–51.

37 LBK nr. 684 af 11/07/2000.

38 En langt mere detaljeret beskrivelse af CVU-dannelsen, og dens forhold til institutions- og uddannelsespolitikken, kan findes i: Hansen 2003.

39 Undervisningsministeriet 1998: 33.

40 Hansen 2003.

ler om viden samt markedsmæssigt og internationalt effektive institutioner. Begge dele understøtter professionalisering, men standardisering kan også virke de-autonomiserende.⁴¹

2010: PROFESSIONSHØJSKOLER

I 2008 træder lov om professionshøjskoler i kraft. Det er den måske mest gennemgribende ændring af velfærdsprofessionsuddannelserne overhovedet. Processen blev sat i gang med VK-regeringens globaliseringsudspil *Fremgang, Fornyelse og Tryghed*.⁴² Professionshøjskolerne begrundes med stort set de samme argumenter som CVU'erne 5 år før. Men nu er fusionerne ikke frivillige, og den politiske aftale om professionshøjskoler fastlægger i store træk, hvordan fusionerne skal foregå. Der dannes indledningsvis otte professionshøjskoler, der gennem fusioner i 2010 og 2018 bliver til de seks, der findes i dag.^{43,44} Med reformerne årtiet før er uddannelserne blevet sammenlignelige, men med professionshøjskolerne indføres en række incitamenter til at harmonisere uddannelserne langt mere. Når f.eks. UC Sjælland (nu PH Absalon) har syv forskellige udbud af pædagoguddannelsen og tre af sygeplejerskeuddannelsen, bliver det økonomisk og administrativt påtrængende at sikre, at disse udbud er så ens som muligt. Denne detailharmonisering kan genfindes i de nye bekendtgørelser, der indføres i disse år, hvor moduler, mål og eksamener i stadig højere grad lægges fast. Med ændringen af professionshøjskoleloven i 2014 udvides professionshøjskolernes formål til også at inkludere "[...] at varetage praksisnære og anvendelsesorienterede forsknings- og udviklingsaktiviteter og herigennem aktivt medvirke til, at ny viden tilvejebringes og bringes i anvendelse".⁴⁵

HOVERTRÆK I 40 ÅRS REFORMER

I dette sidste årti færdiggøres således en bevægelse fra et græsrodsagtigt institutionelt og fagligt yderst heterogent professionsuddannelsesfelt til regulerede, standardiserede og homogene uddannelser på seks institutioner. Hvor firsernes institutioner ikke kunne adskilles klart fra deres uddannelser, er der nu etableret et krydsfelt mellem udbydende institutioner og uddannelser, hvor grundprincippet er, at uddannelsen er identisk, uanset hvor man tager den, og institutionernes opgave blot er at sikre, at uddannelsen er tilgængelig i mest muligt af landet på

---

41 Frederiksen 2013; Hjort 2008.

42 Regeringen 2006.

43 Fraregnet Dansk Medie- og Journalisthøjskole, og de maritime uddannelser og maskinmesterskoler.

44 LOV nr. 562 af 06/06/2007.

45 LBK nr. 936 af 25/08/2014: §3.

markedslignende vilkår. Firsernes institutioner trak på forskellige lokale og værdibaserede faglige traditioner, som i 2010'erne erstattes af en vidensbase, der er forskningsbaseret og anvendelsesorienteret. Reformerne har således over tid gjort professionsuddannelserne administrativt læselige, med både et standardiseret produkt og produktionsapparat.

Den reformbevægelse kan også læses som en professionaliseringsstrategi. En strategi, hvor professionaliseringen er knyttet til lokale, personafhængige og normative positioner, erstattes af en strategi, der objektiverer viden og praksis gennem standardisering, homogeniseret vidensformidling og detailstyring.

I resten af artiklen vil jeg derfor se på, om denne reformbevægelse har betydet, at professionsuddannelserne bliver bedre integreret i uddannelsessystemet, og hvem der nyder godt af dette.

ADGANG TIL VIDEREGÅENDE UDDANNELSE FRA PROFESSIONSUDDANNELSERNE

Jeg vil nu se på, hvordan velfærdsprofessionelles videreuddannelse har set ud i de 40 år, der er beskrevet ovenfor. Hermed vil jeg analysere, om reformerne i retning af at standardisere og integrere professionsuddannelserne i uddannelsessystemet har betydet, at disse uddannelser har fået større uddannelsesmæssig værdi, dvs. oftere giver mulighed for at videreuddanne sig, og om denne værdi er forbundet til den professionelle køn, det Witz betegner som patriarkalsk professionalisering.

Analysen trækker på mikrodata fra Danmarks Statistik, på samtlige pædagoger, lærere, socialrådgivere og sygeplejersker der blev uddannet i 1980, 1990, 2000 og 2010. Data dækker deres uddannelse 5 og 10 år efter de blev færdiguddannet, deres køn, samt deres forældres indkomst, formue, statsborgerskab og uddannelsesniveau i det år, hvor de færdiggjorde uddannelsen. Jeg tæller det som videreuddannelse, hvis man har gennemført en uddannelse på universitetsbachelor- eller kandidatniveau.⁴⁶

På baggrund heraf ser jeg først på, hvor mange der har videreuddannet sig, og hvordan fordelingen er mellem de forskellige professioner. Dernæst beregner jeg forskellen i sandsynlighed for videreuddannelse, gennem logistisk regression. Gennem det første analysetrin bliver det muligt at se, om overgangen til videregående uddannelse har ændret sig i perioden, og gennem det andet analysetrin bli-

---

⁴⁶ Dette er konkret opgjort ved at undersøge, om de professionsuddannede har en højest fuldførte uddannelse 5 og 10 år efter professionsuddannelsen, der i Danmarks Statistisk uddannelsesklassifikation DISCED-10 er kategoriseret som Bachelor eller højere (DISCED10 > 60). Se evt. nærmere her: <https://www.dst.dk/da/Statistik/dokumentation/nomenklaturer/disc15-audd>

ver det muligt at se, om der er sociale forskelle på hvem, der videreuddanner sig. Jeg er her interesseret i om køn, national oprindelse og social klasse har betydning for, hvem der videreuddanner sig. Jeg benytter Danmarks Statistiks kønsdata om de velfærdsprofessionelle. Til national oprindelse skelner jeg kun mellem de velfærdsprofessionelle, der har mindst én forældre med andet statsborgerskab end dansk, og dem, der ikke har. Til at operationalisere social oprindelse benytter jeg Penissat's klassekategorisering, der trækker på indkomst, formue og uddannelse til at skelne mellem arbejder-, middel- og overklasse.⁴⁷ I tabel 1-3 nedenfor ses, hvordan de velfærdsprofessionelle fordeler sig på køn, klasse og national oprindelse.

	1980	1990	2000	2010	Total
Pædagoger	2567	1789	2821	4004	11181
Lærere	1499	1521	3008	3664	9692
Sygepleje	1947	1711	2178	3028	8864
Socialrådgivere	432	453	771	660	2316
Total	6445	5474	8778	11356	32053

Tabel 1: Professionskohorter

	Andel mænd				Andel ikke-dansk oprindelse ⁴⁸
	1980	1990	2000	2010	
Pædagoger	18,9%	11,5%	19,8%	20,5%	4,5%
Lærere	44,7%	30,1%	32,4%	28,5%	4,2%
Sygepleje	5,3%	4,5%	4,4%	4,2%	4,5%
Socialrådgivere	22,3%	21,5%	16,9%	9,6%	6,8%

Tabel 2: Køn og national oprindelse, professionskohorter

⁴⁷ Penissat et al. 2020.

⁴⁸ Andelen med ikke-dansk national oprindelse er ikke opdelt i kohorter, da det vil være i strid med Danmarks Statistisk retningslinjer for anonymisering af mikrodata, jf. [https://www.dst.dk/ext/158751994932/0/forskning/Datasikkerhedsregler-under-mikrodataordningerne-herunder-regler-for-hjemsendelse-af-analyseresultater-og-sanktioner-ved-databrud-\(pdf\)--pdf](https://www.dst.dk/ext/158751994932/0/forskning/Datasikkerhedsregler-under-mikrodataordningerne-herunder-regler-for-hjemsendelse-af-analyseresultater-og-sanktioner-ved-databrud-(pdf)--pdf)

	Kohorter	Arbejderklasse	Middelklasse	Overklasse
Pædagoger	1980	66%	32%	2%
	1990	52%	44%	5%
	2000	49%	43%	8%
	2010	48%	48%	4%
Lærere	1980	49%	48%	3%
	1990	41%	51%	8%
	2000	46%	43%	11%
	2010	38%	52%	12%
Sygepleje	1980	56%	39%	5%
	1990	41%	49%	10%
	2000	40%	46%	14%
	2010	37%	52%	11%
Social- rådgivere	1980	62%	35%	4%
	1990	55%	38%	6%
	2000	45%	44%	11%
	2010	48%	46%	6%

Tabel 3: Social klasseoprindelse, professionskohorter

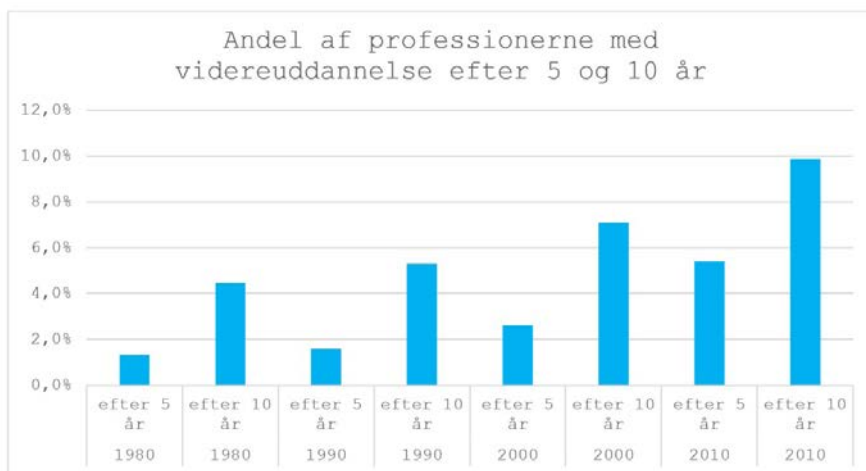
VIDEREUDDANNELSESFREKVENNS OVER TID

I figur 2 nedenfor ses et histogram over andelene af de professionsuddannede der har videreuddannet sig, fordelt over tid.⁴⁹

Her ses det tydeligt, at videreuddannelsesfrekvensen stiger over tid. Fra mindre end hver 20. videreuddanner sig i 1980'erne, stiger det til, at knap hver 10. har videreuddannet sig i 2020. Dette indikerer, at integrationen af professionsuddannelserne i uddannelsessystemet tager fart, i takt med reformerne fra 2000 og frem. Harmoniseringen og standardiseringen ser ud til at virke.⁵⁰

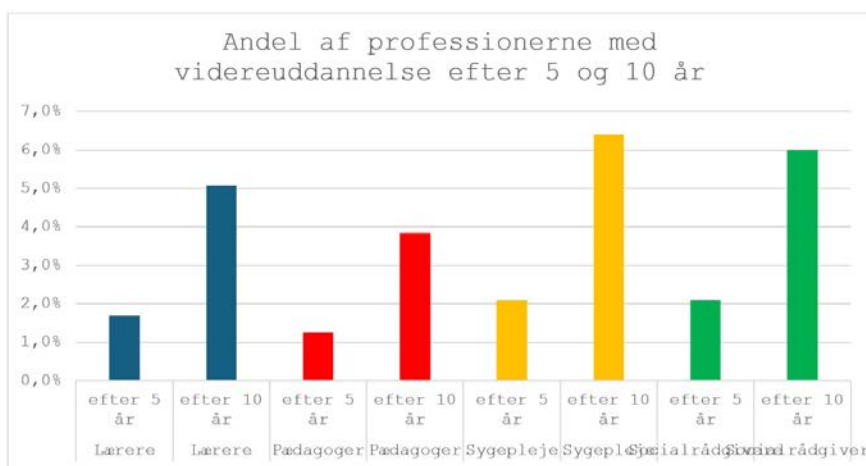
⁴⁹ Tallene i denne figur kan findes tabel 4 og 5, i artiklens appendiks.

⁵⁰ Det er her værd at notere, at det også er efter DPU oprettes i 2000, at vi ser stigningen. Det er ikke muligt at lave en analyse af hvilke uddannelser det er, de professionelle videreuddanner sig gennem, da spredningen simpelthen er for stor, og allerede i 1980 omfatter mere end 70 uddannelser. Men DPUs kandidatuddannelser er de mest hyppige efter 2005, og alle de fire undersøgte professionsuddannelser giver adgang til disse kandidatuddannelser.

Figur 2: Total videreuddannelsesfrekvens over tid

Ser man på videreuddannelsesfrekvensen i de enkelte professioner, er der til gengæld ikke voldsomme forskelle, som det ses i figur 3; efter 5 år har mellem 1 og 2 % videreuddannet sig, og efter 10 år har mellem 4 og 6%.

Figur 3: Videreuddannelsesfrekvens for de fire største professioner, efter 5 og 10 år.

Mens der således over tid sker en øgning af antallet af velfærdsprofessionelle, der videreuddanner sig, er denne øgning nogenlunde jævnt fordelt over professionerne.

VEDVARENDE PRIVILEGIER

Analysen ovenfor viser, at der er en stigning i hvor mange velfærdsprofessionelle, der videreuddanner sig. På den baggrund kunne man antage, at professionsuddannelserne har opnået mere status og anerkendelse som uddannelser over tid. Men Witz' påstand om patriarkalsk professionalisering er, at kvindepensioner ikke anerkendes i samme omfang som professioner med et flertal af mænd. Derfor er det relevant at se på, hvem der faktisk videreuddanner sig. At en uddannelse giver adgang til videreuddannelse, er nemlig et tegn på, at den anerkendes. Er der forskel på, hvor meget en given uddannelse giver adgang til videreuddannelse for mænd og kvinder, er det derimod tegn på, at anerkendelsen er kønsafhængig. Jeg har derfor ved hjælp af logistisk regression beregnet odds for, at mænd hhv. kvinder med en professionsuddannelse videreuddanner sig. Denne analyse gør det muligt at udregne odds-ratier, dvs uligheder mellem odds. Analysen viser f.eks., at oddsratio for videreuddannelse efter 10 år mellem mandlige og kvindelige pædagoger er 3,076. Dette tal betyder, at mandlige pædagoger har 3,076 gange bedre odds for at videreuddanne sig, end kvindelige pædagoger har. Havde oddsratio været 1, ville det betyde at odds er lige gode for, at mænd og kvinder videreuddanner sig. I figur 3 og 4 nedenfor ses oddsratier for alle fire professioner over hele perioden⁵¹, for alle fire kohorter.⁵²

I figur 4 ses oddsratierne for videreuddannelse for de fire professioner. Med undtagelse af pædagoger og socialrådgivere, der videreuddanner sig efter 5 år, har mænd mellem knap 2 og 3 gange så gode odds for at videreuddanne sig. Dette viser, at der er lettere adgang til videreuddannelse for mænd. I professionen med flest mænd – lærere – ses endvidere en lille smule forbedrede odds til personer med overklasse- og middelklassebaggrund, mens der i professionen med færrest mænd ses det modsatte. Dette fortolker jeg således, at mænds bedre muligheder for videreuddannelse sætter betydningen af klassebaggrund ud af kraft, hvis der er meget få mænd.

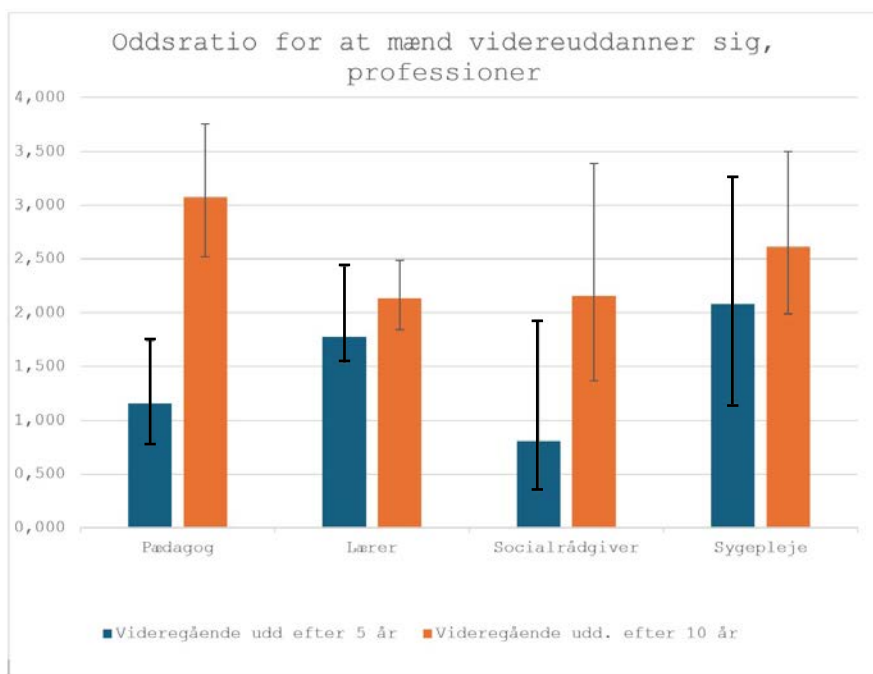
I figur 5 nedenfor ses hvordan oddsratio for mænds videreuddannelse har udviklet sig over tid.

I 1980 er mænd og kvinders odds for at videreuddanne sig stort set ens. I de følgende tre årtier ses en klar fordel for mænd, der også ser ud til at øges over tid. I 1990 har mænd mellem 2,5 og 3,5 gange så gode odds. Dette er meget iøjnefal-

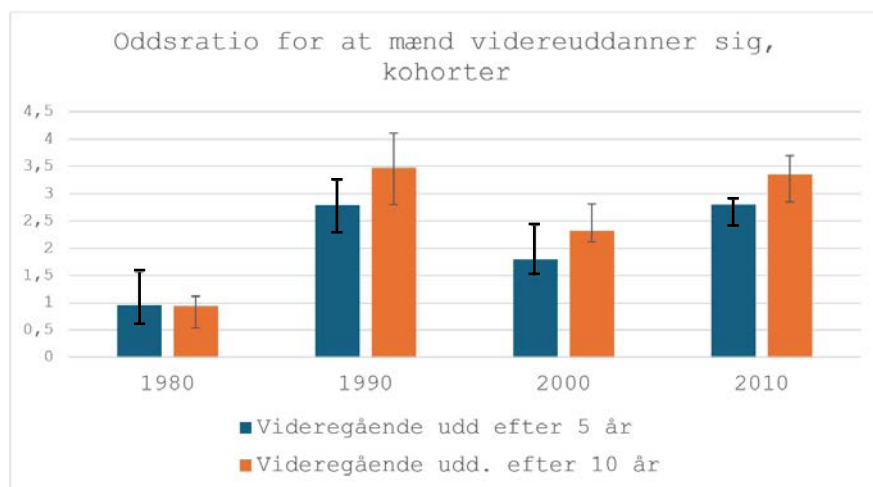
---

51 Jeg har valgt ikke at vise professionerne opdelt i kohorter. Det skyldes, jf. note 48, at Danmarks Statistiks retningslinjer kræver, at man ikke viser tabeller, hvor der er celler med under 5 individer, og dette vil ikke kunne undgås for socialrådgiverne, hvor de første to kohorter er numerisk meget små.

52 I tabel 6 og 7 i artiklens appendiks, ses oddsratierne vist i figur 3 og 4, inkl. signifikansmål og effekter af klasse og national oprindelse.

Figur 4: Oddsratio for at mænd videreuddanner sig, professioner.

Figur 5: Oddsratio for at mænd videreuddanner sig, kohorter.

dende, men kan til dels skyldes at der blandt pædagogerne i denne kohorte er bemærkelsesværdigt få mænd. I 2000 har mænd omtrent dobbelt så gode odds for at videreuddanne sig, og i 2010 er odds for mænd omtrent tre gange så gode som for kvinder. Der er således over tid en tydeligt stigende forskel på mænd og kvinders odds' for at videreuddanne sig. Mænd har således en klar fordel, i forhold til at opnå videreuddannelse. Dette bekræfter antagelsen om, at den patriarkalske professionalisering også gælder for professionsuddannelserne. Spørgsmålet er nu, om dette har nogen sammenhæng med reformerne af området.

FUND, DISKUSSION OG PERSPEKTIVER

Jeg karakteriserede ovenfor reformerne siden 1980 som en bevægelse væk fra en heterogen uddannelsesurskov, hvor mange forskellige institutioner førte til stor intern variation i uddannelserne. Reformbevægelsen sigtede mod færre uddannelsesinstitutioner, homogene uddannelser, og at indplacere institutionerne og uddannelserne i en standardiseret og administrativt læselig uddannelsesstruktur. Dette lykkes gennem en række reformer, hvor new public management, international harmonisering, og institutionsfusioner fører frem til etableringen af professionshøjskolerne.

Reformerne lykkes således med at integrere professionsuddannelserne i uddannelsessystemet, sådan som forskellige regeringer siden Schlüter-regeringerne i 1980'erne har efterstræbt det. Dette skaber bedre muligheder for at videreuddanne sig fra en professionsuddannelse, hvilket kan ses i den stigende videreuddannelsesfrekvens. Men mulighederne for at videreuddanne sig begunstiger primært mænd. På tværs af tid er odds for, at mænd med en professionsuddannelse videreuddanner sig ca. dobbelt så gode som kvinders. På langs af tid er denne ulighed stigende. Den var stort set fraværende i 1980, men siden da har mænds odds forbedret sig, og er i 2010 2½ til 3 gange så gode som kvinders.

Witz' hævder med sit begreb om patriarkalsk professionalisering, at velfærdsprofessionerne ikke opnår status, fordi professionsstatus tager udgangspunkt i mænds professionaliserings-strategier. Resultaterne ovenfor beskriver en bevægelse hvor professionsuddannelsernes værdi som uddannelse stiger i takt med at de integreres i uddannelsessystemet, men primært for mænd. Den patriarkalske professionalisering slår således også igennem for uddannelserne: at være mand forøger værdien af en professionsuddannelse i uddannelsessystemet.

Denne analyse har en række begrænsninger. Væsentligst er, at der selvfølgelig sker meget andet i den undersøgte periode, så som mindre ungdomsårgange, kommunalreform og finanskrisen, og dette påvirker selvfølgelig også mulighederne for og graden af videreuddannelse. Dette er ikke afgørende svagheder: Logistisk regressionsanalyse er ikke følsom over for antallet af professionsuddanne-

de, og da jeg undersøger totalpopulationen af uddannede i de 4 velfærdsprofessioner, er analysen heller ikke sensitiv for, om der er særlige grupper eller områder, der kan skævvride analysen.

Mere afgørende er datakvaliteten for de ældste kohorter. Især for personer med ikke-dansk national oprindelse er data på forældrene utilstrækkelige, og det betyder, at tallene kan være misvisende for disse grupper, hvad angår deres sociale og nationale oprindelse. Denne begrænsning betyder, at analysens resultater om national baggrunds begrænsede betydning må tages med en del forbehold.

Endelig kan jeg ikke med denne analyse dokumentere, at reformerne nødvendigvis er årsagen til den stigende ulighed. En sådan kausalitet ville kræve et meget mere fokuseret design, der analyserer virkningen af reformerne enkeltvis. Her har jeg valgt at se på de store historiske linjer i reformerne i stedet, og det betyder, at det ikke kan udelukkes, at der er andre forklaringer på uligheden. Dette ville kunne afdækkes gennem mere kvalitative case-studier af de personer, der har videreuddannet sig på forskellige tidspunkter, og en sådan forskning ville være et vigtigt bidrag til vores viden om professionsuddannelserne. En mere minutøs analyse af hvilke uddannelser, det er, de velfærdsprofessionelle videreuddanner sig på, ville også kunne bidrage, og det giver mine data i princippet mulighed for at arbejde videre med.

Selv med disse forbehold, giver analysen anledning til at diskutere den aktuelle situation i velfærdsprofessionerne. De egenskaber ved professionsuddannelserne, som reformerne har fokuseret på, er at skabe uddannelsesinstitutioner, der sikrer et forsknings- og udviklingsmiljø, der kan kvalificere praksis, og sikre de nyuddannede kompetencer. Dette kan ligne de professionaliseringsstrategier, som har virket for de professioner, der er numerisk domineret af mænd. Men den lighed er overfladisk: i vidt omfang har reformerne medført en større detailstyring af uddannelserne, og dermed et tab af uddannelsesmæssig og professionel autonomi, og dét er én af de ofte anførte forklaringer på rekrutteringsproblemerne til disse professioner. Fremtidige reformer af disse uddannelser kunne med fordel sigte på at understøtte uddannelsesmæssig og professionel autonomi, og anerkende professionelle kompetencer, der ikke er maskulint kodede. I Witz' eksempel med radiograferne blev de tekniske maskulint kodede kompetencer søgt anerkendt, men radiograferne var ikke i stand til at vinde professionaliseringskampen med ingeniørerne om de tekniske dele af arbejdet. Fremfor at sigte på at opnå professionel anerkendelse på hvad Witz betegner som kapitalistiske og patriarkalske præmisser, kan man i stedet stræbe efter at anerkende og understøtte de praktiske professionelle kompetencer gennem reformerne. I den sene-

ste reform af læreruddannelsen,⁵³ der har lagt vægt på viden hos praktikere og undervisere på læreruddannelsen, har man valgt at prioritere praktik, øvelsesbaseret undervisning og mindre detaljestyling af uddannelsen. Måske dette kan være et eksempel til efterfølgelse for fremtidige reformer?

LITTERATURLISTE

- Armstrong, E., & Hamilton, L. (2013). *Paying for the Party*. Harvard University Press.
- Bayer, S., Hamre, B., Hansen, A. E., Hansen, C. S., & Kristensen, J. E. (2015). *Pædagogprofessionens historie og aktualitet 2: Kald og Kundskab* (S. Bayer & J. E. Kristensen, Eds.). Upress.
- Borchorst, A. (2008). Woman-friendly policy paradoxes? Childcare policies and gender equality visions in Scandinavia. In *Gender equality and welfare politics in Scandinavia* (pp. 27–42). Policy Press.
- Buse, T., & Smith, M. S. S. (1999). Taxameterstyring som budgetmodel—Incitament og fristelser. *Politica*, 31(3),
- Dahl, H. M. (2000). *Fra Kitler til eget tøj—Diskurser om professionalisme, omsorg og køn*. Aarhus Universitet.
- Dansk Erhverv. (2024). *Kønsforskellen stiger på universiteterne*. <https://www.danskerhverv.dk/contentassets/235bbabc481742e29cb708beaf3a38dc/kon-og-universitetsuddannelse.pdf>
- Eckhardt Larsen, J. (2017). Et importeret begreb uden naturlige fjender? In *Uddannelseshistorie: Professionerne og deres uddannelser*.
- Ellingsæter, A. L. (2013). Scandinavian welfare states and gender (de) segregation: Recent trends and processes. *Economic and Industrial Democracy*, 34(3), 501–518.
- Emerek, R., Kold, V., Ipsen, S., & Holt, H. (1997). *Brydninger på det kønsopdelte arbejdsmarked*. Arbejdsmarkedsstyrelsen.
- Frederiksen, J. T. (2013). Velfærdsprofessionernes vidensproduktion: Praktiker-industri og praktiker-monopol. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 2, 51–61.
- Friedman, S., & Laurison, D. (2019). *The Class Ceiling: Why it Pays to be Privileged*. Policy Press.
- Hansen, B. (2003). Dannelsen af CVU' er. *Uddannelseshistorie* 2003, 37.
- Harrits, G. S. (2014). Social closure revisited: Professions between knowledge and power. *Professions & Professionalism*, 3(2), 1–17. <https://doi.org/10.7577/pp.567>
- Hjort, K. (1999). *En helt anden virkelighed*. EVU-gruppen, Roskilde Universitetscenter.
- Hjort, K. (2001). *Moderniseringen af den offentlige sektor: Pas-dig-selv pædagogik, forhandlingskompetencer, forhandlet modernisering, videnskabelse*. Erhvervs- og Voksenuddannelsesgruppen, Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde Universitetscenter.
- Hjort, K. (2005). *Professionaliseringen i den offentlige sektor*. Roskilde Universitetsforlag.
- Hjort, K. (2008). Farvelfærdsstat—Skal vi sælge velfærden for at beholde den? In *Demokratiseringen af den offentlige sektor*.
- Hjort, K., & Nielsen, S. B. (2003). *Mænd og omsorg*. H. Reitzel.
- International Labor Organization. (2021). *Women in managerial positions*. Data Explorer. <https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer55/>
- Jacobs, J. (1996). GENDER INEQUALITY AND HIGHER EDUCATION. *Annual Review of Sociology*, 1996(22).
- Jæger, M. M. (2009). Equal access but unequal outcomes: Cultural capital and educational choice in a meritocratic society. *Social Forces*, 87(4), 1943–1972. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0192>
- Johansen, F. K. (n.d.). *Europæisk kvalifikationsramme for videregående uddannelser* [Tekst]. Uddannelses- og Forskningsministeriet.

---

53 Uddannelses- og Forskningsministeriet 2023.

- Johansen, M. B., & Hjort, K. (2019). Taktisk prioriteret og strategisk kommericaliseret – om udviklingen i pædagogisk forskning. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 2, 43–52.
- Johnson, T. J. (1972). *Professions and Power*. British Sociological Association Publications Limited.
- Khan, S. (2012). *Privilege*. Princeton University Press.
- Kolstrup, Søren. (1996). *Velfærdsstatens rødder: Fra kommunesocialisme til folkepension /Søren Kolstrup*. Special-Trykkeriet.
- Lee, E. (2016). *Class and Campus Life: Managing and Experiencing Inequality at an Elite College*. Cornell University Press.
- McCall, L. (2001). *Complex inequality: Gender, class, and race in the new economy*. Routledge.
- OECD. Centre for Educational Research and Innovation (CERI). (1996). *Education at a glance: OECD indicators 1996* (Vol. 1997). <https://www.voced.edu.au/content/ngv%3A1351>
- Øgendahl, C. (2000). *Socialpædagogernes historie*. SL forlag.
- Paoloni, P., & Demartini, P. (2016). Women in management: Perspectives on a decade of research (2005–2015). *Palgrave Communications*, 2(1), 1–7.
- Penissat, E., Spire, A., & Hugree, C. (2020). *Social Class in Europe*. Penguin Random House.
- Petersen, J., Petersen, K., & Christiansen, N. F. (Eds.). (2010). *Dansk Velfærdshistorie 1-6*. Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, K., Schwede, H., Hegstrup, S., & Lauritzen, J. (2013). *Fra højskole og seminarium til University college*. University College Sjælland.
- Regeringen. (2006). *Fremgang, Fornylse og Tryghed*. Schultz.
- Rosa, R., & Clavero, S. (2022). Gender equality in higher education and research. *Journal of Gender Studies*, 31(1), 1–7.
- Rosén Rasmussen, L., Coninck-Smith, N. de, & Vyff, I. (2015). *Dansk Skolehistorie, Bind 5: Da skolen blev alles. Tiden efter 1970*. Aarhus Universitetsforlag.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state*. Yale University Press.
- Soares, J. (2003). *The Power of Privilege: Yale and America's Elite Colleges*. Stanford University Press.
- Tuft, K., & Thomsen, E. (2015). *Fire seminarier på tur*. VIA University College.
- Uddannelses- og Forskningsministeriet. (2023). *Politisk aftale om ny læreruddannelse*
- Undervisningsministeriet. (1998). *Det 21. Århundredes uddannelsesinstitutioner*. Undervisningsministeriet.
- van Emmerik, H., Wendt, H., & Euwema, M. C. (2010). Gender ratio, societal culture, and male and female leadership. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(4), 895–914.
- Weber, K. (2001). Brok, brok, brok: Om hverdagsliv, livshistorie og ambivalens i læreprocesser. In A. S. Andersen, L. L. Andersen, B. Dybroe, C. Hutter, & K. Weber (Eds.), *Bøjelighed og tilbøjelighed*. Roskilde Universitet.
- Wemrell, M., Stjernlöf, S., Lila, M., Gracia, E., & Ivert, A.-K. (2022). The Nordic Paradox. Professionals' Discussions about Gender Equality and Intimate Partner Violence against Women in Sweden. *Women & Criminal Justice*, 32(5), 431–453.
- Witz, A. (1990). Patriarchy and Professions: The Gendered Politics of Occupational Closure. *Sociology*, 24(4), 675–690.
- Witz, A. (1992). *Professions and Patriarchy*, Routledge

SUMMARY

The article "Shortcuts or Blind Alleys? Professional Training as Gendered Access to Danish Higher Education 1980-2020" examines the four largest welfare professions in Denmark (School teacher, social educator, nurse and social worker) as a gendered subset of the Danish educational system in the years from 1980 to 2020. Using Anne Witz' notion of patriarchal professionalization (1992), the article examines whether the numerous reforms of professional training since 1980 has affected the degree to which members of the four largest welfare professions obtain higher education, and whether there are differences between men and women in this respect. Through a historical analysis of four decades of reforms, the article characterizes the reforms as a move from a jungle of educational institutions through harmonizations and new public management, to the University Colleges of today. The article argues that these reforms have transformed professional training from being an isolated and heterogenous group of education programmes with their own distinctive characteristics, to being an integrated and standardized part of the Danish education system. But while this has meant that the degree of higher education has increased over time, this increase has mostly benefited men. The article shows this through logistical regression, finding that the odds for men getting higher education are two to three times better than those of women. This indicates that Witz' concept of patriarchal professionalization holds true for professional training, and that the integration into the Danish educational system meant that the educational value of professional degrees depends on the gender of the professional.

Jan Thorhauge Frederiksen, født 1971, cand.mag. i pædagogik og datalogi, ph.d. i uddannelsesforskning. Ansat som lektor i Pædagogik ved Københavns Universitet. Han forsker i velfærdsprofessioner, professionsuddannelse og ulighed i uddannelse, blandt andet i forskningsprojektet Velfærdsprofessioner mellem udkant og arbejderklasse. Han har i forlængelse heraf skrevet bogen "Den velfærdsprofessionelle" (2019), der undersøger, hvordan klassiske professionsteorier kan bidrage til at forstå forhold som professionsidentitet, viden, tværprofessionelt samarbejde og forholdet til staten.

APPENDIX: SUPPLERENDE TABELLER

Tabel 4: Videreuddannelsesfrekvenser over tid.⁵⁴

	1980	1980	1990	1990	2000	2000	2010	2010
	efter 5 år	efter 10 år	efter 5 år	efter 10 år	efter 5 år	efter 10 år	efter 5 år	efter 10 år
K	2,0%	4,8%	1,2%	2,3%	2,0%	4,7%	6,5%	8,0%
M	1,8%	3,3%	1,9%	3,9%	3,1%	8,4%	7,4%	19,9%
Ikke-Dansk opr.	1,5%	4,6%	1,4%	5,2%	3,4%	9,5%	6,5%	9,4%
Dansk oprindelse	1,6%	4,6%	1,1%	2,2%	3,3%	4,3%	6,7%	9,9%
Arbejder	2,1%	4,2%	0,4%	3,9%	2,4%	4,1%	9,2%	13,6%
Middel	1,4%	4,4%	0,5%	3,4%	3,3%	9,8%	4,2%	7,4%
Overklasse	1,3%	5,8%	0,9%	3,6%	4,9%	6,7%	3,7%	8,8%
Total	1,3%	4,5%	1,6%	5,3%	2,6%	7,1%	5,4%	9,9%

Tabel 5: Videreuddannelsesfrekvenser, de fire største professioner.

	Lærer		Pædagog		Sygepleje		Socialrådgivere	
	efter 5 år	efter 10 år	efter 5 år	efter 10 år	efter 5 år	efter 10 år	efter 5 år	efter 10 år
K	1,8%	4,4%	1,1%	3,2%	1,9%	7,2%	2,6%	5,8%
M	1,5%	6,4%	1,3%	7,8%	5,4%	15,5%	2,7%	10,3%
Ikke-Dansk opr.	2,1%	8,2%	1,1%	7,8%	6,2%	16,3%	4,1%	13,2%
Dansk oprindelse	1,8%	5,5%	1,3%	3,8%	2,0%	5,9%	2,6%	6,0%
Arbejder	0,9%	1,6%	2,2%	3,7%	3,6%	7,3%	3,6%	6,6%
Middel	1,3%	4,3%	0,8%	3,4%	1,4%	5,5%	2,1%	5,8%
Overklasse	1,5%	6,8%	0,9%	5,2%	1,8%	6,4%	2,9%	7,6%
Total	1,7%	5,1%	1,3%	3,8%	2,1%	6,4%	2,1%	6,0%

⁵⁴ Bemærk, at videreuddannelsesfrekvenser opgjort i procent kan være misvisende når det drejer sig om små delpopulationer opdelt efter køn, nationalitet, m.v.. Derfor er odds-ratierne i tabel 6 og 7 et bedre mål, for sammenligning mellem de undersøgte grupper.

Tabel 6: Odds-ratier, professioner (konfidensintervaller i parentes)

		Videregående udd. efter 5 år	Videregående udd. efter 10 år
Pædagog	Mand	1,16 (0,772;1,742)	3,076*** (2,512;3,754)
	Dansk	1,241 (0,683;2,252)	0,871 (0,637;1,191)
	Middelklasse	1,352 (1,244;1,509)	0,915 (0,728;1,150)
	Overklasse	1,37*** (1,223;1,613)	1,365 (1,053;1,770)
Lærer	Mand	1,775*** (1,539;2,114)	2,135*** (1,844;2,489)
	Dansk	0,846 (0,491;1,457)	0,767 (0,555;1,062)
	Middelklasse	1,323 (0,8191; 1,476)	1,679*** (1,526;1,879)
	Overklasse	1,4*** (1,266;1,600)	2,091*** (1,846;2,407)
Socialrådgiver	Mand	0,809 (0,340;1,926)	2,154*** (1,370;3,386)
	Dansk	0,627 (0,289;1,361)	0,624 (0,367;1,061)
	Middelklasse	0,55 (0,284;1,065)	0,946 (0,601;1,486)
	Overklasse	0,796 (0,387;1,640)	1,252 (0,761;2,060)
Sygepleje	Mand	2,082*** (1,146;2,260)	2,613*** (1,989;3,497)
	Dansk	0,566* (0,347;0,925)	0,535* (0,398;0,720)
	Middelklasse	0,385* (0,266;0,558)	0,761* (0,603;0,960)
	Overklasse	0,468* (0,313;0,700)	0,881 (0,686;1,131)

Note:*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001. Insignifikante resultater i kursiv.

Tabel 7: Oddsratier, kohorter (konfidensintervaller i parentes)

		Videregående udd. efter 5 år	Videregående udd. efter 10 år
1980	Mand	0,958 (0,588;1,563)	0,94 (0,536;1,120)
	Dansk	1,035 (0,324;3,306)	1,043 (0,527;2,064)
	Middelklasse	0,734 (0,476;1,132)	1,007 (0,763;1,329)
	Overklasse	0,672 (0,357;1,266)	1,323 (0,934;1,875)
1990	Mand	2,787*** (2,284;3,247)	3,472*** (2,807;4,108)
	Dansk	1,156 (0,155;8,526)	0,351*** (0,185;0,667)
	Middelklasse	0,692 (0,323;1,481)	1,172 (0,766;1,794)
	Overklasse	1,588 (0,750;3,360)	2,366 (1,535;3,646)
2000	Mand	1,798*** (1,497;2,426)	2,318*** (2,119;2,815)
	Dansk	1,015 (0,868;1,186)	0,988 (0,885;1,104)
	Middelklasse	1,396*** (1,203;1,622)	1,414*** (1,269;1,575)
	Overklasse	0,935 (0,767;1,140)	1,354*** (1,187;1,545)
2010	Mand	2,794*** (2,408;2,901)	3,353*** (2,843;3,699)
	Dansk	0,988 (0,784;1,245)	1,044 (0,858;1,271)
	Middelklasse	1,332*** (1,292;1,379)	1,481*** (1,432;1,536)
	Overklasse	1,289*** (1,242;1,344)	1,937*** (1,472;2,311)

Note:*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001. Insignifikante resultater i kursiv.

TRIVSEL, AI OG 'FORBEREDT PÅ FREMTIDEN' – UDDANNELSESOMRÅDET I FOLKETINGÅRET 2023-2024

AF KAREN EGEDAL ANDREASEN

INTRODUKTION

I folketingsåret 2023-2024 var det som foregående år flertalsregeringen bestående af Socialdemokratiet, Venstre og Moderaterne (SVM-regeringen), der kunne sætte deres aftryk på uddannelsespolitikken. Det skete med Mattias Tesfaye (S) som børne- og undervisningsminister (BUVM) og Christina Egelund (M) som uddannelses- og forskningsminister (UFM) i spidsen. Begge udnævnt i forbindelse med SVM-regeringens tiltrædelse 15. december 2022.¹

I denne oversigt belyses en række af de politiske tiltag og udviklinger på uddannelsesområdet i folketingsåret 2023-2024 og herunder nogle af de udfordringer, som ministrene og mange andre involverede har måttet forholde sig til og har taget initiativer i forhold til. Oversigten er bygget op således: I *afsnit 1* indledes med en overordnet beskrivelse af en del af de tiltag, som politikerne har sat i værk, mens *afsnit 2* giver et overblik over nogle af de udfordringer, man har stået over for på uddannelsesområdet, både aktuelt og gennem længere tid. Herefter følger i *afsnit 3* en redegørelse for væsentlige uddannelsespolitiske udspil og forlig i og op til folketingsåret, og i afsnit 4 belyses de elementer af finanslovsforslaget, der omhandlede eller berørte uddannelsesområdet. I *afsnit 5* gøres der rede for, hvordan de politiske tiltag er søgt eller tiltænkt omsat i praksis på hhv. folkeskoleområdet og den forberedende grunduddannelse (FGU) (afsnit 5.1), ungdomsuddannelserne, erhvervsuddannelserne og de gymnasiale uddannelser (afsnit 5.2) samt

---

1 Sammensætningen af de to udvalg, der tager sig af behandling af lovforslag og beslutningsforslag inden for hhv. undervisningsministerens og uddannelses- og forskningsministerens områder, samt varetager kontrollen med de to ministres forvaltning af regeringens politik fremgår i bilag 1. Den parlamentariske kontrol sker, ved at valgmedlemmerne stiller § 20-spørgsmål, skriftlige udvalgs spørgsmål, samrådsspørgsmål og forespørgsler til ministre.

professionsuddannelserne, universitetsuddannelserne, og efter-videreuddannelsesområdet (afsnit 5.3). *Afsnit 6* omhandler nogle af de relevante initiativer, beslutninger og tiltag i regi af EU. Endelig rummer *afsnit 7* en kort opsamling med en række fremadrettede overvejelser.²

1. ÅRETS GANG PÅ UDDANNELSESOMRÅDET

Afsnittet danner baggrund for de følgende afsnit (2 og 3), der forholder sig til politiske udspil og forlig, og hvordan disse er søgt omsat i praksis.

Et år med fokus på blandt andet elevtrivsel, arbejdsmarked, frihed i skoleledelse og universitetsreform

Folketingsåret 2023-2024 har på uddannelsesområdet været begivenhedsrigt. Det har været kendetegnet ved politiske tiltag rettet mod udfordringer på alle niveauer af uddannelsessystemet og mod nye såvel som velkendte problemstillinger. Dette har givet sig til kende i uddannelsesmæssige initiativer og forandrings tiltag i alle de forskellige dele af uddannelsessystemet. Initiativer, der desuden også har været under indflydelse af udviklinger i regi af EU. Trods udfordringer har det også været et år med positive udviklinger på visse områder.

Siden regeringens tiltrædelse har denne formuleret sin uddannelsesmæssige politik hovedsageligt i form af indtil nu fire udspil under overskriften *Forberedt på fremtiden*, der redegør for initiativer på alle niveauer af uddannelsessystemet. *Forberedt på fremtiden I* blev lanceret i forrige folketingsår (se *Uddannelseshistorie* 2023 s. 183-184), mens *Forberedt på fremtiden II-IV* blev præsenteret i folketingsåret 2023-2024. *Forberedt på fremtiden II* havde fokus rettet mod folkeskolen, *Forberedt på fremtiden III* fokuserede på erhvervsuddannelsesområdet særligt med henblik på uddannelserne inden for sundhed og ældrepleje, mens *Forberedt på fremtiden IV* centrerede sig om uddannelsen af faglærte med særligt henblik på den grønne omstilling. De fire 'pakker' dækker regeringens politik for alle dele af uddannelsesområdet, og centrale initiativer og fokus i oversigten vil derfor samle sig om dem. Dog med blikket vendt særligt mod de tre udspil i folketingsåret 2023-2024 og udvalgte tematikker, hvoraf nogle er af tværgående karakter, dvs. giver sig til kende på tværs af uddannelsesområder (f.eks. trivsel).

---

2 Forkortelser anvendt i teksten: BUVM (Børne- og Undervisningsministeriet); UVM (Undervisningsministeriet); UFM (Uddannelses- og Forskningsministeriet); FT (Folketinget); FGU (Forberedende Grunduddannelse); EUD (Erhvervsuddannelserne); EVU (Efter- og videreuddannelse); EU (Europæiske Union); AE (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd); BUPL (Børne og Ungdomspædagogernes Landsforening); EVA (Danmarks Evalueringsinstitut); DEG (Danske Erhvervsskoler og Gymnasier); KL (Kommunernes Landsforening); VIVE (Det Nationale Forsknings- og analysecenter for Velfærd).

I oversigten rides hovedlinjer i disse udspil og udviklinger indledningsvist kort op. Herefter følger en mere detaljeret redegørelse for uddannelsespolitiske initiativer fra Børne- og Undervisningsministeriet, Uddannelses- og Forskningsministeriet samt Finansministeriet. Sidstnævnte med fokus på den del af finansloven for 2023-2024, der omhandler uddannelse. I forlængelse af dette behandles delområder inden for uddannelse, idet feltet søges dækket i sin bredde, omfattende folkeskole, erhvervsuddannelserne (EUD), de gymnasiale uddannelsesretninger, professionsuddannelserne, universiteterne samt efter-videreuddannelse (EUV). Inden oversigtens afrunding behandles udvalgte tematikker af tværgående karakter med fokus på trivsel, social arv og mobilitet, tosprogede, STEM, uddannelse i udkantsområder, uddannelsesledelse, samt afslutningsvis fremadrettede initiativer, visioner og mulige fremtidige udfordringer.

2. NYERE, VELKENDTE OG TILBAGEVENDENDE UDFORDRINGER

De udfordringer, politikerne har måttet forholde sig til på uddannelsesområdet i årets løb, fordeler sig overordnet mellem dels de nyere, dels de, der har været kendt gennem en længere årrække, og de, som er tilbagevendende og overvejende af strukturel karakter.

Kunstig intelligens (AI) og chatbots

Blandt udfordringer, der for nylig har givet sig til kende, har særligt det, der går under betegnelser som *kunstig intelligens (AI)* og *generativ kunstig intelligens* samt de digitale hjælpeværktøjer, der baserer sig herpå, haft stor opmærksomhed. Dette gav sig til kende, da *ChatGBT* blev lanceret i november 2023 i en alment tilgængelig version, og de digitale chatbots dermed blev gjort tilgængelige for alle. Der blev blandt mange taget imod disse med åbne arme, og det stod meget klart, at ChatGBT åbnede store muligheder for alle typer brugere, herunder også skoleelever og studerende. Dette ved ikke blot at kunne give forslag til løsning og besvarelse af spørgsmål (dog med svar af varierende kvalitet og troværdighed alt efter f.eks. det spørgsmål, der stilles), men også til formuleringen af egentlige tekster og publikationer af enhver tænkelig karakter, samt forslag til forbedringer af tekster.

Et sådant værktøj rummer selvsagt et stort potentiale i uddannelsessammenhænge for såvel undervisere som for studerende, men også betydelige udfordringer, og det vil kunne medføre gennemgribende forandringer på nogle uddannelsesområder. Dette ikke mindst i relation til prøve og eksamenssystemet og de krav, der her må være om, at opgavebesvarelser på valid vis afspejler elevers og studerendes personlige viden, færdigheder og kompetencer inden for de faglige områder, de afprøves i. Lanceringen af ChatGBT satte derfor hurtigt politiske og

beslutningsmæssige processer i gang grundet f.eks. nødvendigheden af tillid til prøve- og eksamenssystemet. Men det afstedkom også diskussioner af sådanne programmers potentialer og muligheder i skole og uddannelse samt rammerne for anvendelsen, også i forbindelse med prøver. Det var tydeligt, at det nye værktøj krævede beslutninger og løsninger i den forbindelse. Der blev i maj 2023 nedsat en ekspertgruppe, der skulle formulere anbefalinger, og deres rapport udkom i april 2024.³ Den fremlagde forslag med konkrete nye prøveformer, ligesom den bl.a. også anbefalede, at prøverne designes og tilrettelægges sådan at de minimerer muligheder for snyd eller misbrug af digitale hjælpemidler. BUVM har i løbet af året formuleret retningslinjer for brugen af digitale hjælpemidler så som chatbots og lign.⁴ Debatten om brug af sådanne hjælpemidler er dog stadig særdeles aktiv og i en begyndende fase, der er langt fra nogen enighed om emnet, og en praksis er under udvikling. Mens mange taler for at 'omfavne' denne nye teknologi, ikke mindst da man må konstatere, at den nu engang ér her uanset hvad, påpeger andre en mangel på refleksion over dens styrker og svagheder og over den store betydning, det kan få for hele uddannelsessystemet og for elevers og studerendes faglige udviklingsmuligheder.

Udfordringer kendt gennem flere år – trivsel, unges uddannelsesvalg, skoleledelse

Blandt udfordringer, som politikere og praktikere har beskæftiget sig med gennem flere år, kan nævnes spørgsmål forbundet med trivselsproblematikker blandt elever og studerende, unges valg af uddannelsesretning efter grundskolen, kønsrelaterede forskelle i karakterer i grundskolen, folkeskolernes ledelse samt demografiske udviklinger og deres betydning for uddannelse. Det er udfordringer forbundet med spørgsmål, der også har domineret i det politiske billede.

Hvad angår unges valg af uddannelsesretning, har dette knyttet sig til de initiativer, politikerne gennem mange år har taget for at øge unges søgning mod erhvervsuddannelserne, samt bestræbelser for at sikre at tilstrækkeligt mange uddanner sig inden for (de såkaldte) velfærdsuddannelser, dvs. bl.a. pædagog, lærer, sygeplejerske og socialrådgiver. Desuden har søgningen til en række professionsuddannelser (herunder 'velfærdsuddannelserne') været faldende gennem en årrække, hvilket er problematisk. Særligt søgningen mod erhvervsuddannelserne har gennem årtier tiltrukket sig opmærksomhed, idet denne inden for bestemte EUD-retninger er for lav i forhold til samfundets behov. En problematik, som også

---

3 Indlæg på BUVMs hjemmeside 24. april 2024 med titlen: "Ekspertgruppe klar med anbefalinger for brug af ChatGBT ved prøver".

4 Indlæg på BUVMs hjemmeside 27. februar 2024 med titlen: "Spørgsmål og svar".

demografiske udviklinger har indflydelse på.⁵ Mens man politisk ønsker at styrke optaget til de nævnte uddannelser, efterstræbes på den anden side, at andelen af unge, der tager en universitetsuddannelse, reduceres. Bl.a. dette ønske ligger bag en omdiskuteret reform af kandidatuddannelserne, der blev lanceret 2022, og som sigter på at reducere antallet af studiepladser på universiteterne (se *Uddannelseshistorie* 2023 s. 181-185). En reform, der gradvist implementeres gennem en årrække, og som derfor også har haft virkninger i folketingsåret 2023-2024. Aftalen, der blev indgået 18. april 2024 af forligskredsen bag reformen om rammene for udmøntning af sektordimensioneringen på de otte danske universiteter, betyder, at det særligt er Roskilde, Aalborg og Københavns Universitet der rammes.⁶ Forligskredsen bestod af regeringen, SF, Danmarksdemokraterne, Liberal Alliance og Det Konservative Folkeparti.

Selv om også *trivselsproblematikker* blandt unge i de fleste dele af uddannelsessystemet har gjort sig gældende gennem mange år, har det i særlig grad kaldt på handling efter årene med covid19, hvor det har fyldt meget. *Statusredegørelse for folkeskolen 2022/23*, der udkom i april 2024, konkluderede, at målet for styrket trivsel ikke var nået.⁷ Tidligere undersøgelser af elevtrivsel belyser imidlertid problemets komplekse karakter. Det har syntes vanskeligt at finde en passende strategi og organisere en virkningsfuld indsats for bedring af elevers og studerendes trivsel, men man har i dette folketingsår truffet nye beslutninger rettet netop mod denne problemstilling; dette bl.a. i form af nedsættelsen af en trivselskommission i august 2023, der skulle belyse en række temaer relateret til børn og unges trivsel på tværs af forskellige kontekster, herunder også skole og uddannelse (kommissionens arbejde berøres nedenfor). Et vigtigt element i den forbindelse blev brugen af 'skærme' i undervisningen, der har udviklet sig stærkt, og som foreslås lagt i mere faste rammer og reduceret særlig blandt børn og unge.

Folkeskolernes *ledelse* har gennem flere år været karakteriseret ved en stigende grad af ydre regulering med de udfordringer, dette har givet. Der er i årets løb været iværksat tiltag i retning af at 'frisætte' skoleledelsen, som det formuleres.⁸ Initiativet er dog i en startfase, hvor nogle trædesten er lagt ud lovgivningsmæssigt, men det vil vise sig, hvordan de nye ledelsesmæssige vilkår udmøntes, og hvilken betydning de vil få i praksis.

---

5 Indlæg på Danske Regioners hjemmeside 2024 med titlen: "Den demografiske udvikling: Små ungdomsårgange og flere ældre".

6 UFM (18. april 2024). "Udmøntning af sektordimensionering på universiteterne".

7 Indlæg på BUVMs hjemmeside 16. april 2024 med titlen: "Statusredegørelse for folkeskolen 2022/23".

8 Indlæg på BUVMs hjemmeside 11. oktober 2023 med titlen: "Nyt udspil skal styrke kvaliteten i folkeskolen og sætte skolen fri".

Udfordringer af tilbagevendende og strukturel karakter – social mobilitet, diskrimination, unge uden uddannelse og arbejde, køn og karakterer

Til den tredje gruppe udfordringer, der i nogle tilfælde kan siges at have en strukturel karakter, hører, at flere unge afslutter grundskolen uden eksamen. Ifølge læsetest og *Statusredegørelse for folkeskolen 2022/23*⁹ er der flere elever i gruppen af dårlige læsere, der er flere i den såkaldte NEET-gruppe (unge uden uddannelse og beskæftigelse), og elevers sociale baggrund spiller stadig en markant rolle i forhold til faglige præstationer skolen, sådan som dette kommer til udtryk ved karakterer og test. Dette er adresseret i forskellige tiltag, der beskrives i det følgende.

Diskrimination af minoriteter, af forskellige elevgrupper og i relation til køn og etnisk baggrund, er også en tilbagevendende udfordring. Således kunne en undersøgelse konstatere, at f.eks. elever med LGBT+-baggrund er i større risiko for mistrivsel. Det er ligeledes foruroligende, at man i 2024 kunne konstatere en stigende antisemitisme, og alle Folketingets partier blev derfor i juni 2024 enige om at styrke tiltag for at bekæmpe dette.¹⁰

At der tegner sig forskelle i statistikken, hvad angår også de *karakterer*, piger og drenge opnår i grundskolen, og hvor drenge i stigende grad ikke formår at opnå gode karakterer, har gennem mange år kunnet konstateres, og det har også længe tiltrukket sig politikeres såvel som forskeres og praktikeres opmærksomhed. I juni 2022 blev nedsat en *ekspertgruppe om køn*, der skulle beskæftige sig med dette. Ekspertgruppen skulle "belyse årsagerne til forskellene mellem drenge og pigers faglige resultater i undervisningssystemet og komme med anbefalinger til, hvordan betydningen af køn kan mindskes i både dagtilbud, folkeskolen og på ungdomsuddannelserne".¹¹ Ekspertgruppen afleverede i april 2024 deres rapport med en række anbefalinger.¹² At fremkomme med bæredygtige forklaringer på kønsrelaterede karakterforskelle endsige anbefalinger, der kan bidrage med minimere dette, har gennem årene været vanskeligt, selvom mange har forsøgt, og rapportens forslag blev omdiskuteret.

9 Indlæg på BUVMs hjemmeside 16. april 2024 med titlen: "Statusredegørelse for folkeskolen".

10 Indlæg på BUVMs hjemmeside 25. juni 2024 med titlen: "Alle Folketingets partier: Indsatsen med antisemitisme skal styrkes".

11 Kommissorium, BUVM, 10. juni 2022 med titlen: "Kommissorium for ekspertgruppe om betydningen af køn for læring og udvikling i dagtilbud, folkeskole og ungdomsuddannelser".

12 Rapport fra Ekspertgruppen om køn, BUVM, 11. april 2024, med titlen: "Anbefalinger fra ekspertgruppen om betydningen af køn for faglig udvikling, læring og trivsel i dagtilbud, folkeskole og på ungdomsuddannelser".

Nogle positive udviklinger

Til den positive side har været, at andelen af unge med anden etnisk baggrund, der opnår en uddannelse efter grundskolen, har været stigende, samt at også den sociale mobilitet synes at bevæge sig i en positiv retning ifølge en analyse udført af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.¹³ Og i "International Civic and Citizenship Education Study"-undersøgelsen (ICCS), hvor man tester elever på 8. klassetrin i 24 deltagende lande i forhold til demokratisk dannelse samt skolens bidrag til at forberede dem til deres liv som voksne borgere, ligger danske skoleelever på 8. klassetrin i toppen blandt de europæiske lande. En anden af denne type internationale undersøgelser, "Programme for International Student Assessment" (PISA), gennemført i regi af OECD, viste i foråret 2024, at danske elever er gode til kreativ problemløsning og tænkning. At bidrage til udviklingen af færdigheder som netop demokratisk dannelse og kreativitet må siges at være noget, vores skolesystem således ser ud til at give gode vilkår for – selvom man samtidig ikke må glemme at forholde sig reflekteret og kritisk til sådanne undersøgelser.

Samlet set kan man sige, at der trods tider med udfordringer også er forhold og udviklinger, der tegner positivt og synes at bevæge sig i en god retning.

3. VÆSENTLIGE UDDANNELSESPOLITISKE UDSPIL OG FORLIG

I dette afsnit behandles en række uddannelsespolitiske udspil af større betydning.

Reformforlig på uddannelsesområdet ved folketingsårets begyndelse

Folketingsåret 2023 blev på uddannelsesområdet indledt 27. august 2023 med en udmelding om, at et "Bredt reformforlig sikrer milliardinvestering i uddannelse". Forliget var indgået mellem Regeringen, Socialistisk Folkeparti, Danmarksdemokraterne, Liberal Alliance og Det Konservative Folkeparti, og det rummede politiske initiativer, der blev beskrevet således:

"Reformen indeholder – ud over en markant prioritering i universitetsområdet – en massiv investering i andre dele af uddannelsesområdet, ligesom partierne er enige om at igangsætte en række kommende reformspor på det videregående uddannelsesområde. Partierne vil blandt andet igangsætte et ambitiøst reformarbejde i forhold til de professionsrettede velfærdsuddannelser på det videregående område – med henblik på at understøtte, at flere vælger at uddanne sig til lærere, pædagoger, sygeplejersker og socialrådgiv-

---

13 Analyse ved Troels Lund Jensen og Mette Weber, AE, publiceret på AEs hjemmeside 16. maj 2023 med titlen: "Mønsterbryderes veje i den almene sektor".

vere – og er enige om allerede fra 2025 at prioritere 200 mio. kr. stigende til 300 mio. kr. årligt i 2030 og frem til uddannelserne, herunder til en ny pædagoguddannelse. Samtidig er partierne enige om allerede fra 2025 at prioritere 300 mio. kr. stigende til 400 mio. kr. årligt i 2030 og frem til erhvervsuddannelserne, herunder SOSU, med henblik på at løfte kvaliteten på uddannelserne”.

I eller inden uddannelsesåret 2023-2024 lanceredes yderligere en række politiske udspil på uddannelsesområdet, som her skal nævnes. Det drejer sig om de tidligere omtalte udspil, der på forskellige måder retter sig mod de ovenfor nævnte udfordringer, og mod forandringer i forskellige niveauer af uddannelsessystemet:

- 2. marts 2023: *Forberedt på fremtiden I. En sammenhængende reformkurs. Nye fleksible universitetsveje*
- 27. juni 2023: Aftale om rammerne for Reform af universitetsuddannelserne i Danmark, Forlig mellem Regeringen, SF, Danmarksdemokraterne, Liberal Alliance og Det Konservative Folkeparti.
- 11. oktober 2023: *Forberedt på fremtiden II. Frihed og fordybelse – et kvalitetsprogram for folkeskolen*
- 9. januar 2024: *Forberedt på fremtiden III. Flere faglærte til vores sundhedsvæsen og ældrepleje. Det næste skridt mod stærkere erhvervsuddannelser*
- Maj 2024: *Forberedt på fremtiden IV. Flere faglærte til den grønne omstilling. Endnu et skridt mod stærkere erhvervsuddannelser*

Alt i alt blev der i folketingsåret 2023-2024 fulgt op på mange politiske initiativer og reformer, som har været i støbeskeen eller undervejs de foregående år, og som adresserer en række af de udfordringer, der er nævnt i denne oversigts indledning. Detaljer og fokuspunkter i de nævnte udspil beskrives i det følgende.

Forberedt på fremtiden I, II, III og IV

Det politiske udspil med titlen *Forberedt på fremtiden I* formulerede linjerne i regeringens uddannelsespolitiske initiativer på alle niveauer i uddannelsessystemet omfattende folkeskole, erhvervsuddannelser, professionsuddannelser og universitetsuddannelser (Figur 1).¹⁴

¹⁴ Kapitlet beskæftiger sig med folketingsåret 2023-2024, og derfor kun de fire udspil under 'Forberedt på fremtiden', som

I forbindelse med lanceringen 2. marts 2023 skrev regeringen, at

“Forberedt på fremtiden I er det første udspil i en ny sammenhængende reformkurs på uddannelsesområdet, hvor regeringen vil se på hele uddannelsessystemet. Fra folkeskole til universiteter. På det videregående område skal de professions- og erhvervsrettede uddannelser styrkes, uddannelsessystemet skal forandres, så det giver flere muligheder, nedbryder barrierer og skaber reel sammenhæng, og så skal der laves en samlet langsigtet plan for det videregående uddannelsesområde.”¹⁵

Børne- og undervisningsminister Mattias Tesfaye (S) udtalte: “I dag fremlægger regeringen første udspil af flere, der skal sikre mere kvalitet for elever og studerende. Senere vil vi fremlægge politik, der skal hjælpe de 42.000 unge uden uddannelse eller arbejde. Ligesom vi vil investere i en mere praktisk folkeskole til gavn for alle børn og styrke erhvervsuddannelserne”. For Socialdemokratiet har der længe været et ønske om at få en mere praktisk betonet folkeskole, som i højere grad leder børn frem mod en erhvervsuddannelse, og ikke så meget en boglig skole, der peger frem mod stx-gymnasiet. Et andet fokusområde er de mange unge, som ikke fuldfører en uddannelse eller kommer i arbejde.

Økonomiminister Troels Lund Poulsen (V) forholdt sig særligt til universitetsuddannelsernes og deres samspil med arbejdsmarkedet, og pointerede ved fremsættelsen, at ønsket er at “gøre dem endnu mere relevante for arbejdsmarkedet og erhvervslivet”.

Forberedt på fremtiden II. Frihed og fordybelse, der blev offentliggjort i efteråret 2023, havde særligt fokus på folkeskoleområdet, og formulerede politiske initiativer under overskrifterne: Frihed under ansvar, Mere praktisk undervisning og valgfrihed for de ældste elever,

er lanceret i den periode. Tidligt i det nye folketingsår (2024-2025) blev yderligere to udspil lanceret, hhv. ‘Forberedt på fremtiden’ V og VI. ‘Forberedt på fremtiden V: Flere i gymnasiet’ var regeringens forslag til et nyt ungdomsuddannelseslandskab med udvikling af, som det beskrives af UVM, ‘en attraktiv gymnasial uddannelse med et godt ungdomsmiljø’, mens udspil nr. VI, ‘Forberedt på fremtiden VI: Professions- og erhvervsrettede videregående uddannelser til fremtiden’ var særligt rettet mod disse uddannelsesområders kvalitet og, som det beskrives: “mere fleksibilitet og bedre muligheder for efter- og videreuddannelse”.

15 Indlæg på UFM's hjemmeside 2. marts 2023 med titlen: “Nye fleksible universitetsveje er første udspil i ny sammenhængende reformkurs på uddannelsesområdet”.

Mere indflydelse til skolebestyrelserne, Stærkere fællesskab i klassen og Et styrket lærerværelse (Figur 2).

Initiativerne rettede sig mod at mindske betydningen af social arv, styrke elevernes faglige udbytte af skolen bl.a. med henblik på læsning og matematik, styrke det pædagogiske miljø, skabe bedre trivsel og bedre sammenhæng mellem skole og arbejdsmarked. Desuden, som noget væsentligt, blev også formuleret målsætninger om en mere lokal styring af skolen som led i regeringens strategiske mål om at frisætte velfærdsstatens institutioner og ikke mindst dens frontmedarbejdere.

I begyndelsen af 2024 kom så *Forberedt på fremtiden III*, med et udspil rettet mod erhvervsuddannelserne primært, især med fokus på uddannelserne inden for SOSU-området, dvs. social- og sundhedsassistenter og social- og sundhedshjælpere (Figur 3). I maj 2024 kom *Forberedt på fremtiden IV*, hvor fokus også her var på EUD og uddannelse af flere faglærte særligt med henblik på den grønne omstilling (Figur 4). Aftalen, der fulgte udspillet, var støttet af regeringen og alle Folketingets partier (Danmarksdemokraterne, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti, Enhedslisten, Radikale Venstre, Dansk Folkeparti og Alternativet).¹⁶ Tesfaye udtalte i forbindelse med lanceringen af udspillet: "Regeringen har afsat et historisk højt beløb til at hæve kvaliteten på erhvervsuddannelserne. De skal bruges klogt. I januar tog vi første skridt ved at styrke social- og sundhedsuddannelserne. I dag tager vi næste skridt og kommer med et samlet bud på, hvordan vi kan understøtte flere faglærte med de rette kompetencer til den grønne omstilling. [...] Det er fuldstændig afgørende, hvis vi skal nå i mål med vores ambitiøse klimamål".¹⁷

Såvel fra Dansk Industri og Dansk Arbejdsgiverforening (DA) som fra Danske Erhvervsskoler og Gymnasier (DEG) var der positive tilkendegivelser i forlængelse af udspillet. Konstitueret formand for DEG-Bestyrelserne, Bo Sejer Frand-

16 BUV, 7. juni 2024: "Aftale mellem regeringen (Socialdemokratiet, Venstre og Moderaterne) og Danmarksdemokraterne, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti, Enhedslisten, Radikale Venstre, Dansk Folkeparti og Alternativet om flere faglærte til den grønne omstilling".

17 Indlæg på BUVs hjemmeside 26. maj 2024 med titlen: "Regeringen vil sikre flere faglærte til den grønne omstilling med nyt udspil".

sen, udtalte: "Det er positivt, at regeringen arbejder videre med den grønne omstilling og giver erhvervsuddannelserne et tiltrængt rygstød. Samtidig er vi enormt glade for, at der er blevet lyttet til vores anbefalinger om, at den bedste måde at sikre, at pengene går direkte til uddannelserne, er ved at lade midlerne komme ud til skolerne via taksterne. Det vil uden tvivl komme uddannelserne bedst muligt til gavn".¹⁸

Praksisfaglighed

Selvom *Forberedt på Fremtiden* I-IV kommer virkelig langt omkring i forhold til løsning af aktuelle udfordringer, bemærkes det, at en af de større satsninger de senere år i form af styrket praksisfaglighed i skolen ikke nævnes eksplicit i nogen af udspillene. Danmarks Evalueringsinstitut konkluderede imidlertid i sommeren 2023 på baggrund af rapporten *Kortlægning af folkeskolars arbejde med praksisfaglighed*, at "Lærere oplever, at praksisfaglig undervisning motiverer elever".¹⁹ I folketingsåret 2023-2024 har emnet dog spillet en mindre fremtrædende rolle i de forskellige udspil, men det blev adresseret indirekte i det skolebrev, som undervisningsministeren sendte til alle landets elevråd, lærere, pædagoger, skoleledere og skolebestyrelser 18. juni 2023. Heri skriver Tesfaye, at "Vi ønsker en undervisning, der finder en bedre balance mellem fagenes praktiske, kreative og teoretiske sider. Alt for mange elever mister motivationen, særligt i de ældste klasser. Den nye måling af elevernes trivsel viser, at mere end hver fjerde af de ældste elever ikke mener, at skolen giver dem lyst til at lære mere. De kan måske have svært ved at koble undervisningen med deres eget liv og lokalsamfund – og så forsvinder meningen for nogle elever".²⁰

Netop denne balance mellem fagenes praktiske, kreative og teoretiske sider blev fremført som en vigtig målsætning, da begrebet blev lanceret i 2018 og i efterfølgende initiativer (se *Uddannelseshistorie* 2019 s. 178-180). Også under Sorø-mødet i august 2023, blev der med det overordnede tema "Fagenes Fest" rettet opmærksomhed mod det tema og den problematik, som praksisfaglighedsbegrebet adresserer. Selvom 'praksisfaglighed' ikke synes så direkte og eksplicit fremtrædende i de forskellige udspil, spiller det tilsyneladende en indirekte rolle i flere sammenhænge og er jo under alle omstændigheder via lovgivningen blevet en del af skolens faglighed.

---

18 Ibid.

19 Publikation udarbejdet af Danmarks Evalueringsinstitut 2023 med titlen: "Kortlægning af folkeskolars arbejde med praksisfaglighed" (s. 7).

20 Mathias Tesfaye 18. juni 2023: "Skoleafslutningsbrev 2023", sendt til skoler og publiceret på BUVMs hjemmeside.

4. FINANSLOVEN FOR 2024 OG UDDANNELSESOMRÅDET

Uddannelsesudspillene *Forberedt på fremtiden* I, II og III blev understøttet i form af finansloven for 2024, der blev vedtaget 27. november 2023 med et bredt flertal. Således fremgik på Folketinges hjemmeside: "For stemte 106 (S, V, SF, M, DD, LA, KF, RV, DF, ALT, NB og Jon Stephensen (UFG), imod stemte 6 (EL og Lars Boje Mathiesen (UFG), hverken for eller imod stemte 0".²¹ Finansloven fastlagde rammerne for finansieringen af de planlagte initiativer på uddannelses- og undervisningsområdet, som regeringen fremlagde.²²

Folkeskoleområdet blev prioriteret i form af "35 millioner kroner i 2024, 110 millioner kroner i 2025, 210 millioner kroner i 2026, 310 millioner kroner i 2027 og 500 millioner kroner årligt fra 2028". Det var penge afsat bl.a. til intensive undervisningsforløb i små hold. På folkeskoleområdet var også udvikling og vedligehold af de fysiske undervisningsmidler tilgodeset "gennem annullering af en planlagt besparelse ved CFUerne. Der afsættes 41,8 mio. kr. i 2024". *Pædagogisk Psykologisk Rådgivning (PPR)* blev støttet med en pulje beregnet til at "understøtte det pædagogiske personale i det forebyggende arbejde og skabe øget tilstedeværelse i dagtilbud og grundskole. Midlerne udmøntes til de ca. 10 pct. af kommunerne, der har det største behov for flere hænder. Der afsættes 50 mio. kr. i 2024 og 80 mio. kr. årligt i 2025-2027 til formålet".

Erhvervsuddannelsesområdet var prioriteret økonomisk i form af beløb svarende til et løft på ca. 10 procent i 2030 i forhold til 2022, der bl.a. skulle anvendes til tidssvarende udstyr og efteruddannelse af lærere (i 2024 afsættes der cirka 300 mio. kr. stigende til cirka 900 mio. kr. i 2030). Der blev yderligere afsat "7 millioner kroner årligt i 2024 og 2025 til en ny 2-årig forsøgsrunde, hvor unge i udskolingen får mulighed for at tage udvalgte valgfag på en erhvervsuddannelse". Og tilskud til Skills Danmark blev øget i form af en ekstra bevilling på 5 mio. kr. årligt, "som skal sikre, at kommuner og regioner, der ønsker at afholde DM i Skills, får mulighed for at søge om at være værter", som det blev formuleret.

Uddannelsesinstitutioner i yderområderne blev prioriteret med beløb, der omfattede 30 mio. kr. til særtilskud til små erhvervsskoler, 13,4 mio. jr. til videreførelse af tilskud til lukningstruede VUC-afdelinger og 30,6 mio. kr. til udkantstilskud til almene gymnasier, så alle gymnasier, der opfylder kriterierne, kunne få udkantstilskud.

Hertil kom tilskud beregnet til at sikre troværdigheden af prøveresultater i en digital tidsalder i folkeskolen og på ungdomsuddannelserne (6,5 mio. kr. i 2024,

21 FT 14. december 2024: "L1 Forslag til finanslov for finansåret 2024".

22 Indlæg på BUVMS hjemmeside 28. december 2023 med titlen: "Finanslov for 2024: Bredt flertal enige om at styrke Pædagogisk Psykologisk Rådgivning".

1,4 mio. jr. i 2025 og 1 mio. kr. årligt fra 2026); kortlægning af omfanget og graden af selvcensur blandt lærere og undervisere i grundskoler og på ungdomsuddannelser (3,2 mio. kr. i 2024); styrkelse af undervisningen for ordblinde (30 mio. kr. årligt i 2024-2027 og 15 mio. kr. årligt), samt FGU-initiativer bl.a. i form af et rejsehold og kompetenceudvikling for lærerne (3,9 mio. kr.). Det nævnte 'rejsehold' var nedsat i forrige folketingsår med det formål at "indsamle viden om den forbedrende grunduddannelse (FGU) og skabe lokal dialog på området".²³ I foråret 2024 kunne dette rejsehold berette, at de havde besøgt fem FGU'er såvel som også en række samarbejdskommuner rundt i landet; nogle resultater af deres arbejde blev fremlagt på KL's Ungetræf 2024.²⁴

Finansloven blev kritiseret for at svigte og forringe vilkårene for de små skoler og VUC'erne og derved tilbuddene om uddannelse i udkantsområderne.²⁵ Formanden for Danmarks Lærerforening (DLF), Gordon Ørskov Madsen, så dog visse gode elementer i loven og sagde om dette: "Jeg er først og fremmest glad for, at det er lykkedes at få trukket de planlagte besparelser på CFU'erne tilbage. At spare på undervisningsmaterialer i en tid, hvor regeringen og skolens parter har ambitioner om at skabe en mere praksisnær folkeskole, det var helt skævt".²⁶ Der blev også med finansloven lagt op til markante besparelser på Center for Undervisningsmidler (CFU), men denne besparelse blev efter kritik trukket tilbage, ligesom også små gymnasier fik lov at beholde deres udkantstilskud, og VUC'erne undgik en større besparelse.²⁷

5. DE POLITISKE UDSPIL OG VISIONER OMSAT I PRAKSIS

En ting er de politiske visioner og udspil som beskrevet i f.eks. *Forberedt på fremtiden* I-III, men hvordan er disse blevet søgt realiseret?

5.1 Folkeskoleområdet

I oktober 2023 lancerede regeringen et 'Kvalitetsprogram for folkeskolen'. Initiativerne i dette var tematiseret under overskrifterne: 'Frihed under ansvar', 'Mere praktisk undervisning og valgfrihed til de ældste elever', 'Mere indflydelse til sko-

---

23 Indlæg på BUVMs hjemmeside 16. juni 2023 med titlen: "Nyt rejsehold skal indsamle viden om FGU".

24 Indlæg af KL på deres hjemmeside 6. maj 2024 med titlen: "FGU-rejseholdet besøger FGU'er og kommuner".

25 Indlæg i 'Gymnasieskolen' 18. september 2023 med titlen: "VUC tvinges til at forringe tilbud: HF-elever skal køre over 50 kilometer for at møde en lærer".

26 Pressemeddelelse fra Danmarks Lærerforening 27. november 2023 med titlen: "Lærerforening om Finansloven: Små, men gode skridt for folkeskolen".

27 Indlæg i 'Gymnasieskolen' 27. november 2023 med titlen: "Små gymnasier beholder udkantstilskud".

lebestyrelserne', 'Et styrket lærerværelse', samt 'Stærkere fællesskab i klassen'. Samlet set rummede programmet 35 specifikke punkter, der alle kan ses i lyset af de tidligere udmeldte politiske ambitioner f.eks. om at skabe mere frihed i ledelse, støtte elevtrivsel, øge optaget til EUD, styrke lærerfagligheden og lærernes trivsel. Nogle af kravene i den foregående skolereform blev også rullet tilbage, f.eks. kravet om 45 minutters bevægelse i skolen hver dag. Tiltagene kan siges i nogen grad at samle sig omkring at skabe større ledelsesmæssig frihed på skolerne, at styrke faglighed og indsats over for elever med særlige behov og udfordringer, styrke trivsel, støtte at flere elever søger mod EUD samt ændre visse af skolens fag og prøver.

Af tiltag, der – af forskellige årsager – har påkaldt sig særlig interesse kan bl.a. nævnes 'fornyelse og slankning af folkeskolens læreplaner', introduktionen af nye fag hhv. 'Teknologiforståelse' og 'Uddannelse og job' samt obligatorisk erhvervspraktik, juniormesterlæren, etablering af en trivselskommission samt ændring af prøver. Slankningen af læreplanerne omfattede en stærk reduktion i antallet af læringsmål. Antallet af læringsmål har gennem mange år været et emne for debat og stærk kritiseret, så en reduktion heri blev positivt modtaget. Det samme gjaldt i nogen grad det nye fag 'Teknologiforståelse', der dog også blev kritiseret. Forslaget om juniormesterlære og obligatorisk erhvervspraktisk blev hilst velkommen af Dansk Industri (DI). Underdirektør i DI, Mikkel Harder, udtalte herom bl.a., at "Det er vigtigt, at juniormesterlæren ikke bare bliver den lette udvej for en elev, der er kørt lidt træt i skolen. For et tilvalg af juniormesterlæren betyder også et fravalg af nogle andre muligheder. Det er man nødt til at være bevidst om, og det kræver en god, faglig vejledning af både elev og forældre".²⁸

Trivselskommission

Nedsættelse af den nye *Trivselskommission* skete i august 2023 med en tidsramme på afslutningen af sit arbejde ultimo 2024.²⁹ Kommissionens målgruppe var børn mellem 0 og 25 år, og den skulle forholde sig til fire overordnede temaer: Fællesskaber og relationer, Tidlig indsats og forebyggelse, Livsmod og robusthed samt Det gode digitale liv, herunder også den stigende mistrivsel. Offentligheden blev inviteret til at tage del i kommissions arbejde ved en 'folkehøring' der blev afsluttet 30. april 2024.

Formand for kommissionen blev Rasmus Meyer, der har en universitetsuddannelse inden for sociologi, er forstander på Krogerup Højskole og tidligere har væ-

---

28 Pressemeldelse fra Dansk Industri på deres hjemmeside 19. marts 2024 med titlen: "DI: Ny aftale bygger bro mellem folkeskole og erhvervsliv".

29 Indlæg på Trivselskommissionens hjemmeside 11. august 2023 med titlen: "Kommissorium for Trivselskommissionen".

ret bl.a. sekretariatschef og direktør i Dansk Socialrådgiverforening. Han udtalte i et indlæg i Altinget 18. december 2023 om kommissionen: "Trivselskommissionens opgave er kort fortalt at blive klogere på børn og unges trivsel i Danmark og at filtrere faktorerne ud, så vi som samfund kan formulere svar på spørgsmålet om, hvordan vi sikrer, at det store flertal af vores børn og unge lever virksomme, muntre og meningsfulde liv".³⁰ Eftersom netop trivsel gennem en del år har tegnet sig som et stadig mere påtrængende problem, særligt blandt børn og unge, må resultatet af kommissionens arbejde imødeses med en vis forventning.

Farvel til den obligatoriske projektopgave i 9. klasse

Projektopgaven i 9. klasse blev gjort obligatorisk som en del af beslutningerne om en ny folkeskolelov under Ole Vig Jensen i folketingsåret 1992-1993. Nu, ca. 30 år senere, ændres dens status, og den er fremover ikke længere obligatorisk. I deres udspil foreslog regeringen, "at kravet om, at alle elever i 9. klasse skal udarbejde en projektopgave, afskaffes. Eleverne vil ligesom i dag fortsat have mulighed for at udføre en fri selvvalgt opgave, som efter elevens valg kan blive bedømt med en udtalelse og/eller en karakter". Når projektopgaven i 2023, 30 år efter den blev introduceret, ændrer status til at være en mulighed for en fri selvvalgt opgave, der kan bedømmes med udtalelse og/eller karakter, begrundes det i aftaleteksten med, at "Det skal give skolerne mere frihed til at tilrettelægge undervisningen ud fra elevernes behov. Skolerne kan fremover lokalt beslutte, at eleverne på 9. klassetrin skal udarbejde en projektopgave".³¹ Beslutningen kan derved muligvis ses i lyset af styrkelsen af skolernes frihed og elevers muligheder for selv at vælge. Begrundelserne for beslutningen fremkommer ikke så klart.

Afskaffelse af uddannelsesparathedsvurderingen

Også den meget udskældte uddannelsesparathedsvurdering af elever i udskolingen er nu afskaffet i sin gamle form. Dette skete allerede i afslutningen af forrige folketingsår (se *Uddannelseshistorie* 2023 s. 167). I forliget indgår, at den skal erstattes af en ny praksis, der er under udvikling, og som skal træde i kraft fra skoleåret 2024/2025. I forligsteksten står der: "Aftalepartierne ønsker, at ændringerne skal træde i kraft med virkning for skoleåret 2024/2025. Afskaffelsen af uddannelsesparathedsvurderingen skal evalueres, herunder skal omfanget af in-

30 Indlæg på Trivselskommissionens hjemmeside af Rasmus Meyer 18. december 2023 med titlen: "Formand for Trivselskommissionen: Samfundet må lytte til børn og unge for at forstå, hvorfor flere stadig har det svært".

31 Jf. aftaleteksten "Aftale mellem regeringen (Socialdemokratiet, Venstre og Moderaterne) og Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti, Radikale Venstre og Dansk Folkeparti om folkeskolens kvalitetsprogram – frihed og fordybelse", BUVN, 19. marts 2024.

dividuel vejledning samt betydningen af den ændrede vejledningsindsats fra et elev- og forældreperspektiv belyses. Evalueringen gennemføres i 2028, så de nye bestemmelser har haft mulighed for at virke i tre skoleår”.³²

Anbefalinger for brugen af skærme i skolen

Blandt andet fokus på elevtrivsel har ført til opmærksomhed rettet mod ‘brugen af skærme’, dvs. aktiviteter, der finder sted med brug af digitale hjælpemidler, som involverer forskellige former for skærme. BUVM udsendte i 2024 en publikation med anbefalinger rettet mod folkeskolen, *Anbefalinger om begrænsning af digital distraktion og balanceret brug af skærme*. Allerede i december 2023 var sådanne udsendt for gymnasier, erhvervsuddannelser og FGU, hvor Styrelsen for Undervisning og Kvalitet fremsatte deres anbefalinger.³³ Forslagene retter sig mod praksis i forhold til begrænsning af skærmbugen og anbefaler, at ledelsen involverer sig i dette, og at det finder sted i en dialogisk proces mellem ledelse, lærere og elever. Der har dog været en engageret debat om skærmbugen, hvor nogle mener, at kritikken heraf er meget overdreven, mens andre påpeger de problematiske sider ved en sådan praksis, ikke mindst hvad angår trivselsmæssige forhold.

Indførelsen af nationale overgangstest

På folkeskoleområdet blev 2023-2024 også året, hvor alle elever skulle gennemføre Folkeskolens Nationale Overgangstest første gang. De nationale test, der blev implementeret 2006, var fra begyndelsen udsat for en del kritik fra såvel forskere, som af politikere og praktikere inden for skoleområdet. Kritikken har rettet sig mod både testen måleegenskaber, anvendelighed i forhold til at støtte elevers faglige udvikling, deres mulige (problematiske) indflydelse på folkeskolens pædagogik og undervisning og elevers forståelser af sig selv og udvikling af tillid til egne evner og muligheder.³⁴

Gennem årene har været en meget udfoldet, og også i nogen grad polariseret, debat. Den berettigede kritik førte i 2021 til aftale om udvikling af nye test, ‘Folkeskolens Nationale Færdighedstest’, der skal implementeres skoleåret 2026/2027. I perioden, frem til disse nye test er færdige, anvendes nationale overgangstest, der implementeres skoleåret 2022/2023 (se *Uddannelseshistorie* 2022 s. 231).

---

32 Indlæg på BUVMs hjemmeside, 21. april 2023 med titlen: “Bred politisk aftale om at afskaffe uddannelsesparathedsvurderingen”.

33 Indlæg på BUVMs hjemmeside 11. december 2023 med titlen: “Nye anbefalinger for skærmbug på gymnasier, erhvervsuddannelser og FGU skal understøtte udfordringer med skærme i undervisningen”.

34 Notat fra BUVM om de nationale test september 2016 med titlen: “De nationale tests måleegenskaber”; Review udarbejdet af VIVE, 2020 med titlen: “Review af evalueringen af de statistiske aspekter ved de nationale test”.

Overgangstestene er på nogle punkter søgt tilpasset kritikken af de oprindelige nationale test og beskrives således på Børne- og Undervisningsministeriets hjemmeside: "Folkeskolens Nationale Overgangstest er en lineært tilpasset udgave af de nationale test i dansk (læsning) og matematik, som gennemføres i et simpelt, midlertidigt it-system. Testene er digitale og selvrettende. Resultaterne fra testene kan ikke stå alene. Testene er et supplement til de øvrige evalueringsværktøjer, der i dag anvendes til evaluering af elever i folkeskolen. Testene er obligatoriske at gennemføre i læsning og matematik".³⁵ De gennemføres på 2., 3. 4., 6. og 8. klassetrin (læsning), og på 2. 4., 6., 7. og 8. klassetrin (matematik).

Selvom overgangstestene til dels er tilpasset de foregående års kritik af nationale test, blev også overgangstestene mødt med kritik.³⁶ F.eks. gav en række skoleledere udtryk for, at resultaterne er vanskelige at anvende og fortolke.³⁷ Også det at overgangstestene ikke, som de oprindelige nationale test, er adaptive, synes at kunne skabe vanskeligheder, f.eks. hvis elever tidligt i testen får en opgave, der giver udfordringer i et omfang, der evt. kommer til at påvirke elevens besvarelse af opgaverne i resten af testen negativt.³⁸

Test anvendes pædagogisk, og desuden også i accountability praksis, dvs. i forbindelse med myndighedernes kontrol af skoler. Denne kombination af anvendelser i forbindelse med prøver og test, må generelt siges at rumme modsætninger, der kan komme til udtryk som problemer.

FGU, brobygning og unge uden uddannelse og arbejde

En af de virkelig store udfordringer for denne og tidligere regeringer knytter sig til gruppen af unge, der efter folkeskolen ikke opnår yderligere uddannelse eller kommer i beskæftigelse. Denne gruppe viste en årrække tendens til at blive mindre, men har siden 2021 atter været stigende.³⁹ Mange af de unge i denne gruppe afslutter ikke folkeskolen eller består ikke de afsluttende prøver, og andelen af unge, for hvem det er tilfældet, har været voksende gennem flere år.⁴⁰ At mini-

---

35 Indlæg på BUVMs hjemmeside 2. maj 2024 med titlen: "Folkeskolens Nationale Overgangstest".

36 Indlæg i Skolemonitor 14. december 2021 med titlen: "7 eksperter kritiserer ny aftale om nationale test: De nye test bliver ikke mere præcise og vil skabe mere konkurrence og mistrivsel".

37 Indlæg i Folkeskolen 23. august 2024 med titlen "Spild af tid? Nu skal 300.000 elever til nationale test".

38 Ibid.

39 Indlæg på FGU Danmarks hjemmeside 21. juni 2024 med titlen: "Antallet af unge uden uddannelse eller job er steget i 2023"; Indlæg på BUVMs hjemmeside 20. juni 2024 med titlen: "Antallet af unge uden job eller uddannelse er steget".

40 Analyse fra AE 6. maj 2024 med titlen: "Flere unger får under 02 i dansk og matematik i alle landsdele".

mere gruppen af unge, der ikke afslutter folkeskolen, samt andelen af unge, der ikke får yderligere uddannelse efter skolen eller kommer i beskæftigelser, er vigtige indsatsområder. Heri må initiativerne for at bedre elevers trivsel ventes at kunne få vigtig betydning, så længe de unge stadig går i skolen.

Forskellige aktiviteter, der kan bygge bro mellem skole og uddannelse, bidrager i perioden, hvor de unge er i færd med at forlade skolen; her spiller brobygningsaktiviteter en vigtig rolle. For de elever, der har forladt grundskolen, er den forbedrende grunduddannelse (FGU) et vigtigt bidrag for unge, der endnu ikke ved, hvilken retning de skal tage uddannelsesmæssigt, og måske har vejledningsbehov eller behov for forskellige former for støtte i den videre proces. Undervisningsministeren udtalte herom i 2023:

“Da Reformkommissionen for nyligt kom med sine anbefalinger til forbedring af ungdomsuddannelserne, blev FGU fremhævet som nøgleaktør i den vigtige opgave det er, at skabe en vej gennem uddannelsessystemet, for de unge der hverken er i gang med en ungdomsuddannelse eller i arbejde. Både de unge, der har stødt hovedet mod muren i skolen, de unge der har brug for mere tid, og de unge, der har brug for at forbedre deres eksamensresultater, for at blive klar til en ungdomsuddannelse. Jeg vil derfor inden længe mødes med aftalekredsen bag FGU, så vi sammen kan drøfte de fremtidige rammer for FGU. Ikke for at gennemføre en stor reform, men for at give FGU lidt mere opmærksomhed, respekt og kærlighed, så endnu flere unge kan lykkes derude bag skiltene”.⁴¹

Hertil kommer, at mulighed for brobygning, der tidligere udelukkende har været en del af skolen, fremover også skal være en mulighed på FGU, en beslutning, der blev truffet i maj 2024 i tilknytning til et lovforslag, der omhandlede “Mere fleksible rammer til at tilrettelægge forberedende grunduddannelse og smidigere overgang til den forberedende grunduddannelse m.v.”, og som træder i kraft 1. august 2024. Forslaget blev vedtaget med 109 stemmer for (S, V, DD, SF, LA, M, KF, EL, RV, DF, ALT og UFG), imod stemte 0, hverken for eller imod stemte 1 (Theresa Scavennius (UFG)).⁴² Yderligere blev der indgået en aftale i november 2023 om et økonomisk løft til området, men FGU Danmark påpegede, at bl.a. efterslæb hvad angår

41 Indlæg af undervisningsminister Mattias Tesfaye på BUVMs hjemmeside 11. juni 2023 med titlen: “Danmark har fået en ny uddannelse. Hvad er opgaven, hvad kan forbedres?”.

42 Lovforslag fremsat i FT 14. maj 2024 med titlen: “L 140 Forslag til lov om ændring af lov om forberedende grunduddannelse, lov om institutioner for forberedende grunduddannelse, lov om kommunal indsats for unge under 25 år og forskellige andre love. (Mere fleksible

bygningsvedligeholdelser, som også gør sig gældende på mange andre områder, betyder, at midlerne ikke tager højde for dette.⁴³ Reformkommissionen formulerede i denne sammenhæng i sit udspil fra foråret 2023, *Nye reformveje 2*, en anbefaling om en ny ungdomsuddannelse kaldet hpx (Højere Praktisk Eksamen), som de beskrev således: "Anbefaling 2.1.a: Der etableres en ny toårig praksisorienteret almindelig ungdomsuddannelse – hpx, Højere Praktisk Eksamen. Uddannelsen erstatter 10. klasse og grundforløbets 1. del på erhvervsuddannelserne. Med skabelsen af denne uddannelse vil unges uddannelseslandskab få to hovedveje videre fra grundskolen: Den praksisorienterede vej (hpx) og den mere abstrakte og teoretiske (gymnasiale) vej".⁴⁴ Se også *Uddannelseshistorie 2023* s. 169-170.

I løbet af 2024 har børne- og undervisningsministeren givet udtryk for, at det er et forslag og en retning, der arbejdes videre med.⁴⁵ Forslaget har blandt nogle fået en god modtagelse (f.eks. Dansk Arbejdsgiverforening), mens andre har været mere kritiske og forbeholdne, bl.a. da forslaget indebærer lukning af 10. klasserne, herunder efterskolerne, for hvilke netop disse elever udgør en stor del af kundedraget.

Forsøgs- og udviklingsarbejder i folkeskolen

I folkeskoleregi blev flere forsøgs- og udviklingsarbejder sat i værk i tilknytning til de politiske udspil, bl.a. i relation til erhvervsuddannelserne og overgangen mellem folkeskole og EUD, der blev således gennemført forsøg med, at folkeskoleelever kunne tage udvalgte fag på en erhvervsuddannelse. Erfaringerne herfra var positive, og ordningen blev derfor foreslået udbredt til hele landet. Initiativet er tænkt at skulle støtte elevers trivsel i skolen, men vil også kunne bidrage positivt i forhold til at øge søgningen mod erhvervsuddannelserne, som er en af regeringens mærkesager.⁴⁶ Også med den nævnte hpx er der iværksat forsøg; i Aarhus Kommune vil man således afprøve "en hpx-lignende model, som skal tilbyde unge mere attraktive veje til at blive faglært".⁴⁷

---

rammer til at tilrettelægge forberedende grunduddannelse og smidigere overgang til den forberedende grunduddannelse m.v.)".

43 Indlæg på FGU Danmarks hjemmeside 21. november 2023 med titlen: "Ny politisk aftale om FGU: Vigtige tiltag, men ikke det nødvendige økonomiske løft".

44 Publikation fra Reformkommissionen maj 2023 med titlen: "Nye reformveje 2. En attraktiv vej for alle unge".

45 Indlæg i A4 Uddannelse 6. februar 2024 med titlen: "Teskfaye arbejder videre på HPX: "Vi skal i den retning – det kommer i 2024"".

46 Pressemeldelse fra BUVM 10. marts 2023 med titlen: "Forsøg gav skoletrætte motivation igen: Nu skal det bredes ud over hele landet".

47 Indlæg på Aarhus Kommunes hjemmeside 30. april 2024 med titlen: "HPX – attraktive og praksisfaglige ungdomsuddannelsesstilbud".

Skolens prøver har gennem mange år været et tema for ønsker om forbedringer, og en række forsøg med nye prøveformer blev også afviklet i dette skoleår.⁴⁸ Ved folketingsårets afslutning udkom en rapport fra Rådet for Børns Læring, hvori det bl.a. blev foreslået, at "Antallet af prøver i folkeskolen skal reduceres, så der kun er prøver i dansk og matematik og prøvekaraktererne skal spille en mindre rolle i adgangen til ungdomsuddannelserne". Formand for Rådet, Else Sommer, udtalte herom, at politikerne skal "turde at reducere væsentligt mere i antallet af afgangsprøver, end de gør med Folkeskolens Kvalitetsprogram, og samtidig skal de få tilbageværende prøver naturligvis udvikles i takt med den fagfornyelse som Børne- og undervisningsministeren har igangsat. Afgangsprøver og eksamensfokuseret undervisning bør erstattes af øget fordybelse, praksisfaglighed, feedback og vejledning. Det skal sikre, at flere elever i udskolingen oplever faglig trivsel og anerkendelse samt får mod på og hjælp til at søge mod en ungdomsuddannelse".⁴⁹

5.2 UNGDOMSUDDANNELSERNE

Ungdomsuddannelserne har været blandt de højt prioriterede områder i det forløbne folketingsår. Dette kom også til udtryk ved Sorø-mødet 2024, der netop havde dette som tema. Prioriteringen afspejlede sig også i finansloven og blev i overgangen til det nye folketingsår bl.a. konkret udmøntet i, at regeringen i august 2024 foreslog at permanentgøre takstløft på cirka 360 mio. kr. til gymnasier, erhvervsuddannelser og almene voksenuddannelser, der eller stod til at ville bortfalde efter 2024.⁵⁰ Børne- og undervisningsminister Mattias Tesfaye begrundende det med følgende: "Hvis vi skal sikre stærke ungdomsuddannelser til unge i hele landet, er det afgørende, at økonomien følger med. Derfor er jeg også meget glad for, at vi i regeringen har besluttet at prioritere et stort beløb til at gøre midlertidige investeringer til ungdoms- og voksenuddannelserne permanent, så der fra år til år skabes ro om institutionernes økonomi, så de får bedre muligheder for at drive gode uddannelsestilbud af høj kvalitet".

I det følgende belyses initiativer i løbet af folketingsåret på hhv. erhvervsuddannelses- og det gymnasiale område.

---

48 Indlæg på BUVMs hjemmeside, dateret, set 18. juli 2024 med titlen: "Prøveformer og forsøg".

49 Indlæg på hjemmesiden for Rådet for Børns Læring 29. august 2024, med titlen: "Formandskabet vil gøre op med eksamen som styrende for udskolingen".

50 Indlæg på BUVMs hjemmeside 24. august 2024 med titlen "Regeringen vil videreføre ekstraordinært takstløft til gymnasier, erhvervsuddannelser og voksen- og efteruddannelser"

Erhvervsuddannelserne

Som det fremgik af såvel de politiske udspil som af finansloven for 2024, var EUD et område med høj politisk prioritet. Til området blev afsat beløb stigende frem til 2030. Beløb, der skal anvendes bl.a. til "tidssvarende udstyr og efteruddannelse af lærere", som det angives. En andel skal desuden anvendes til, at den såkaldte kvalitetsudviklingspulje, der blev introduceret i finanslovsforslaget i 2014, og som har til formål at sikre udvikling og kvalitet på området, gøres permanent.⁵¹

Aftalen rummede også en række initiativer, der på forskellige måder involverede folkeskolen, f.eks. at⁵²: Kommunerne får mulighed for at udbyde valgfag for elever i folkeskolens 7.-9. klasse på erhvervsskolerne; Obligatorisk prøve i praktiske/musiske valgfag i 8. klasse; Etablering af et nationalt program, som bliver retningsgivende for indsatser relateret til valg af ungdomsuddannelser; Nedsættelse af en ekspertgruppe, der dels skal komme med anbefalinger til, hvordan introduktionen til ungdomsuddannelserne kan styrkes og kvalificere elevernes valg af ungdomsuddannelse, dels anbefale en ny model for rammerne for vurdering af elevernes uddannelsesparathed; Nedsættelse af ekspertudvalg, der skal komme med anbefalinger til, hvordan 10. klasse indholdsmæssigt kan rettes imod erhvervsuddannelserne og i større omfang end i dag placeres på erhvervsskolernes lokationer – samt en række andre initiativer.⁵³

Social- og sundhedsuddannelserne var et af de EUD-områder, der fik særlig opmærksomhed. Dette kom til udtryk i udspillet *Forberedt på fremtiden III*, hvis formål var at sikre tilstrækkeligt uddannede til at kunne imødegå stigende efterspørgsel efter medarbejdere på social- og sundhedsområdet i årene fremover (jf. ovenfor). Initiativet understøtter, at der kan uddannes endnu flere social- og sundhedsassistenter og social- og sundhedshjælpere, samt at kvaliteten af disse uddannelser er så god, at der uddannes flere og bedre kvalificerede medarbejdere.⁵⁴

Hertil kommer også, at man gennem udviklingsarbejder og forsøg vil styrke udviklingen af uddannelserne og afprøve nye retninger. F.eks. kan nævnes: Pulje til understøttelse af rammeforsøg med udskolingslinje eud 8/9 (skoleåret

---

51 Publikation med orientering om Finanslovsforslaget for Finansåret 2015 fra Undervisningsministeriet, udarbejdet af Økonomi og Koncernafdelingen 26. august 2014 med titlen: "Institutioner, der udbyder erhvervsrettede ungdomsuddannelser".

52 Pressemeldelse fra BUVM 22. november 2018 med titlen: "Ny aftale baner vejen fra folkeskole til faglært".

53 Alle initiativer fremgår i pressemeldelsen fra BUVM 22. november 2018 med titlen: "Ny aftale baner vejen fra folkeskole til faglært".

54 Publikation fra Regeringen januar 2024 med titlen: "Forberedt på fremtiden III. Flere faglærte til vores sundhedsvæsen og ældrepleje. Det næste skridt mod stærkere erhvervsuddannelser".

2024/2025), Forsøg med prøve i matematik F, samt Rammeforsøg med udskolingslinje eud 8/9.

De gymnasiale uddannelser

Initiativerne inden for erhvervsuddannelser spillede en rolle i forhold til de gymnasiale uddannelser, idet man ønsker at flere søger mod EUD, hvorved færre vil søge de gymnasiale uddannelser. Tendensen blandt en del unge til at foretrække gymnasiet var også et tema, der blev adresseret i *Forberedt på fremtiden I* i bl.a. følgende formuleringer, hvor denne tendens beskrives som en slags 'automatpilot', der skal udfordres for at ændre udviklingen:

"Hovedvejen i vores uddannelsessystem er blevet, at de fleste tager en gymnasial uddannelse og derefter en videregående uddannelse. I dag ventes eksempelvis hver fjerde at gennemføre en universitetsuddannelse. Kandidatuddannelserne var engang for de få, der ønskede klassiske akademikerjobs eller en forskerkarriere. I dag er det blevet hovedvejen til arbejdsmarkedet for en langt større gruppe. Det er grundlæggende positivt for både den enkelte og samfundet, at flere end tidligere i dag har mulighed for at tage en uddannelse på universitetet. Men dét, at så mange går samme vej, passer ikke nødvendigvis til det arbejdsmarked, de skal ud på bagefter".⁵⁵

Ønsket om et brud med den tendens foreslås sat i værk gennem indsats, der begynder i folkeskolen, idet, som det formuleres: "Der er behov for en folkeskole, der i højere grad giver eleverne indsigt i forskellige fagligheder og brancher, og som styrker deres fundament for at træffe kvalificerede valg af uddannelse efter folkeskolen. Eleverne må ikke per automatik vælge det almene gymnasium, idet dette medfører et mere ensporet uddannelsessystem, som ikke altid gavner hverken den enkelte eller samfundet".

En skærpelse af karakterkravet i forbindelse med optag til gymnasiet, som blev varslet i regeringsgrundlaget 2022, er under overvejelse, hvilket kan ses i sammenhæng med dette. En sådan skærpelse er dog forbundet med problemer, og den er efterfølgende fra flere sider blevet gjort til genstand for undersøgelser og analyser. Det er således blevet påpeget, at en skærpelse vil diskriminere elever, der kommer fra såkaldte gymnasiefremmede baggrunde og altså være socialt skæv, men også kønsmæssigt skæv. Hæves karakterkravet til f.eks. 6, vil det ude-

---

⁵⁵ Publikation fra Regeringen marts 2023 med titlen: "Forberedt på fremtiden I. En sammenhængende reformkurs".

lukke ca. 20 % af eleverne.⁵⁶ Forskere fra Rockwool Fonden konstaterede således i juni 2024 på baggrund af deres analyser: "Hvis adgangskravene til gymnasiet strammes, så det bliver et bindende krav, at 9. klasse afsluttes med et karaktergennemsnit på mindst 5 eller 6, vil det primært afskære unge med forældre uden en gymnasial uddannelse, unge indvandrere og efterkommere, og unge drenge fra at påbegynde gymnasiet".⁵⁷ Andre påpeger, at det vil kunne få indflydelse på søgningen til professionsuddannelser såsom lærer, pædagog og sygeplejerske – uddannelser som man netop ønsker styrket søgning til.⁵⁸

5.3 PROFESSIONSUDDANNELSERNE, UNIVERSITETS- UDDANNELSERNE OG EFTER-VIDEREUDDANNELSESOMRÅDET

Professionsuddannelserne

Uddannelsen til lærer og en fornyelse af denne uddannelse har gennem mange år været et politisk emne. Der blev i regeringsåret 2022 indgået aftale for en reform af læreruddannelsen under overskriften "En ambitiøs læreruddannelse tæt på folkeskolen og til gavn for folkeskolen".⁵⁹ Se også *Uddannelseshistorie* 2023 s. 185. Den nye uddannelse skulle træde i kraft, sådan at de første nye studerende kunne optages august 2023. Vigtige punkter var mere praktik samt mindre grad af detailstyring af uddannelsen. Desuden var muligheden for at kunne uddanne sig i alle egne af landet et punkt, man politisk var optaget af i bestræbelserne for at sikre sammenhæng på tværs af by og land og for at modvirke en centralisering af uddannelser i de store byer. UFM formulerede initiativer rettet mod styrkelse af sammenhængskraften i foråret 2023, hvoraf udflytning af uddannelser var et af disse (se *Uddannelseshistorie* 2023 s. 184-185).⁶⁰

I det tidligere nævnte reformforlig fra august 2023 indgik også planer om en ny pædagoguddannelse. Planer, der dog endnu ikke er realiserede, men som presser sig yderligere på efter man også i sommeren 2024 kunne se en nedgang i optaget til uddannelsen som pædagog.⁶¹ På finansloven blev desuden afsat cirka 100 mio. kr. i 2023 og cirka 200 mio. kr. årligt fra 2024-2030 til en opkvalificeringspulje,

56 Indlæg på DEAs hjemmeside 1. maj 2024 med titlen: "Et karakterkrav på seks til gymnasiet vil afskære ca. 20 pct. af eleverne".

57 Rockwool Fonden juni 2024.

58 Indlæg i 'Gymnasieskolen' 2. maj 2024 med titlen: "En tredjedel af gymnasielærerne vil have højere adgangskrav til gymnasiet".

59 Indlæg på UFM's hjemmeside 13. september 2022 med titlen: "En ambitiøs læreruddannelse tæt på folkeskolen og til gavn for folkeskolen".

60 Indlæg på UFM's hjemmeside 4. maj 2023 med titlen: "Bedre muligheder for uddannelse i hele Danmark".

61 Indlæg fra BUPL 25. juli 2024, med titlen: "Katastrofe-optag kalder på omfattende reform af pædagoguddannelsen".

således at "Flere erfarne pædagogmedhjælpere i daginstitutioner skal have bedre mulighed for at uddanne sig til pædagogisk assistent eller meritpædagog, så fagligheden bliver styrket i dagtilbuddene".⁶² BUPL påpegede i den forbindelse også de vanskelige vilkår for pædagogerne og det behov, der er, for udvikling af en ny uddannelse.⁶³

Frafald fra professionsuddannelser var et blandt mange forhold, der havde spillet en rolle for reformen på f.eks. også læreruddannelsen. Frafaldet gav sig til kende på tværs af flere professionsuddannelser, og det havde gennem nogle år givet anledning til bekymring.⁶⁴ Uddannelses- og forskningsminister Christina Egelund kunne i foråret 2024 pege på, at frafaldet på første studieår på de fire store professionsuddannelser (sygeplejerske, lærer, pædagog eller socialrådgiver) er steget inden for de seneste år, og hun varslede derfor i den forbindelse reformer i foråret 2024, hvorom der dog ikke er indgået aftale endnu.⁶⁵

Universitetsuddannelserne

På universiteterne er en større reform ved at blive gennemført i forlængelse af "Aftale om rammerne for reform af universitetsuddannelserne i Danmark" (se *Uddannelseshistorie* 2023 s. 183-184). Denne rummer bl.a. planer for reduktion i antallet af studerende på universiteterne, kortere kandidatuddannelser samt udvikling af såkaldte erhvervskandidatuddannelser. Der blev i forbindelse med lanceringen af reformen nedsat et kandidatudvalg, hvis rapportering, knyttet til første del af arbejdet, forelå 19. juni 2024.⁶⁶ I udvalgets rapport fremlægges "et oplæg til rammerne for de nye kandidatuddannelser på 75 ECTS og de fleksible erhvervskandidatuddannelser". Desuden har udvalget drøftet "mulige modeller for en erhvervsrettet kandidatuddannelse med virksomhedsforløb". Der redegøres for dette samt "tre veje til bedre muligheder for videreuddannelser for dimittender fra kandidatuddannelser på 75 ECTS, herunder muligheden for efterfølgende virksomhedsforløb". Udvalget havde også beskæftiget sig med, hvordan reformen koordineres på tværs af universiteterne, samt med den såkaldte tidligere nævnte

---

62 Indlæg på BUVMs hjemmeside 28. februar 2023 med titlen: "Regeringen vil afsætte millioner til at uddanne flere pædagoger".

63 Indlæg på BUPLs hjemmeside 6. februar 2024 med titlen: "Får gigabeløb af Folketinget: Men kommune vil ikke bruge alle pengene på normeringer".

64 Indlæg på UFM's hjemmeside 15. marts 2024 med titlen: "Stigning i frafald på professionsuddannelserne bekymrer minister".

65 Ibid.

66 Indlæg på UFM's hjemmeside, 19. juni 2024 med titlen: "Kandidatudvalget offentliggør sin delafrapportering".

sektordimensionering, dvs. rammer for optag på uddannelser på de enkelte uddannelsesinstitutioner inden for bestemte sektorer.⁶⁷

Reformen og dens initiativer blev *mødt med megen kritik*, herunder også fra fagforeninger og forskere, både for at ville forringe uddannelsen på universiteterne og for at mangle saglig begrundelse. Feks. formulerede repræsentanter for Finanssektorens Arbejdsgiverforening og Finansforbundet, at de er "langt fra overbeviste om, at en halvering af kandidatuddannelser er den rigtige vej at gå", og at det potentielt vil kunne skade "viden og vækst".⁶⁸

Efter-videreuddannelse

Også mulighederne for efter- og videreuddannelse inden for de forskellige faggrupper og uddannelsesområder er et emne, som har været berørt af politiske tiltag. Videreuddannelsesmuligheder for lærere er blevet kortlagt og fremlagt i en publikation i april 2024.⁶⁹ Videreuddannelse støttes også økonomisk, f.eks. af Omstillingsfonden. I finansåret 2024 er der afsat midler til to puljer:⁷⁰ Pulje 1 retter sig mod ufaglærte og faglærte (personer uden en videregående uddannelse), hvortil der ifølge aftalen afsættes 71,1 mio. kr. på finansloven for finansåret 2024. Pulje 2 er for personer med en videregående uddannelse til og med professionsbachelorniveau, hvortil der afsættes 15. mio. kr.. Kursister omfattet af fondens to målgrupper kan søge om tilskud til en række uddannelsesaktiviteter på professionshøjskoler, Danmarks Medie- og Journalisthøjskole, erhvervsakademier og maritime uddannelsesinstitutioner.

6. EU-POLITIKKER OG -INITIATIVER PÅ UDDANNELSESOMRÅDET⁷¹

De danske initiativer og den førte politik skal på nogle områder ses i lyset af politikker og målsætninger på uddannelsesområdet, der er formulerede i regi af EU. For nu mere end to årtier siden, i marts 2002, godkendte Det Europæiske Råd "Arbejdsprogrammet for Uddannelse 2010" (ET 2010). Senere fulgte en strategiramme for dette samarbejde og Rådets og Kommissionens fælles rapport om gennemførelse heraf, som er udarbejdet med det formål at støtte forbedringen af de

---

67 Indlæg på UFM's hjemmeside 19. april 2024 med titlen: "Udmøntning af sektordimensionering på universiteterne"

68 Indlæg i 'Finans', 28. marts 2023 med titlen: "Bekymring i finanssektoren: Universitetsreform kan skade viden og vækst".

69 Indlæg på UFM's hjemmeside 19. juni 2024 med titlen: "Kandidatudvalget offentliggør sin delafrapportering".

70 Indlæg på UFM's hjemmeside 24. juni 2024 med titlen: "Omstillingsfonden".

71 Information på EUR Lex, set 18. juli 2024 med titlen: "Education, training, youth, sport". Europa-Parlamentets 'Faktablade', set 18. juli 2024, med titlen: "Uddannelse og erhvervsuddannelse. Faktablade om Den Europæiske Union".

nationale uddannelsessystemer samt gensidig læring og udveksling af god praksis.⁷²

I nævnte strategiramme er formuleret syv målsætninger for uddannelsesområdet. Disse omhandler dels 'livslang læring' og voksnes videreuddannelse (mål, der skal være indfriet 2025), dels målsætninger for grundskole og videregående uddannelse (mål, der skal være indfriet 2030). Med frist i hhv. 2025 og 2030 ligger forventningerne om indfrielse således i meget nær fremtid:

Inden 2025

- skal 60 % af de nyuddannede fra de erhvervsrettede uddannelser have haft adgang til arbejdsbaseret læring under deres uddannelse,
- skal mindst 47 % af alle voksne i alderen 25-64 år have deltaget i et læringsforløb inden for de seneste 12 måneder.

Inden 2030

- skal antallet af 15-årige, som er dårlige til læsning, matematik eller naturfag, ned under 15 %,
- skal antallet af ottendeklasses elever med ringe færdigheder i IT-fag ned under 15 %,
- skal mindst 96 % af alle børn i alderen mellem 3 år og alderen for obligatorisk skolestart deltage i førskoleundervisning og børnepasning,
- skal mindre end 9 % af alle elever forlade uddannelsessystemet tidligt,
- skal mindst 45 % af de 25-34-årige have færdiggjort en videregående uddannelse.

Med baggrund i strategirammen er der i EU-regi fokus på unges udvikling af færdigheder i skolen samt også på trivsel og frafald. I EU-publikationen *Pathways to School Success* fremhæves således, blandt andet med inddragelse af resultater fra PISA-undersøgelserne, en række udfordringer inden for uddannelsesområdet, som i den forbindelse – af EU – vurderes vigtige at forholde sig til. Disse omhandler tidligt skolefrafald, utilstrækkelige kompetencer inden for matematik og for nogles vedkommende også inden for læsning og naturvidenskab, samt oplevelsen af sikkerhed i skolen og en relativt høj andel, der giver udtryk for, at de er blevet mobbet mindst nogle gange om måneden.⁷³ Hertil kommer, som det påpeges, at

---

72 Rådet for den Europæiske Union, 26. februar 2021: "Rådets resolution om en strategiramme for det europæiske uddannelsessamarbejde på og uden for det europæiske uddannelsesområde (2021-2030)". Den Europæiske Unions Tidende, s. 1.

73 Indlæg fra EU-Kommissionen på EU's hjemmeside set 15. august 2024 med titlen: "Veje til succes i skolen".

elevers socioøkonomiske og kulturelle baggrunde stadig påvirker elevers faglige udvikling og præstationer, og elevtrivslen er en udfordring.

I en europæisk sammenligning er Danmark ikke så langt fra disse mål, men der er udfordringer. En undersøgelse, publiceret 2024, viser f.eks., at "På landsplan er andelen af folkeskoleelever, der ikke får 02 i både dansk og matematik, steget fra 8,6 pct. i 2016-2019 til 11,5 i 2023".⁷⁴ Undersøgelser peger som noget positivt i retning af, at den sociale mobilitet er bedret. Således konkluderer en analyse fra 2023, at "Siden 2000 er det gået fremad med den sociale mobilitet i den almene sektor. I dag er det 55 pct. af de unge med ufaglærte forældre fra den almene sektor, der har fået en ungdomsuddannelse eller en videregående uddannelse som 25-årig. Det er 2,4 procentpoint færre end blandt unge med ufaglærte forældre, der er vokset op i andre boligformer. Forskellen er indsnævret markant siden 2000, hvor den lå på mere end 20 procentpoint".⁷⁵ Det tilføjes uddybende, at "Andelen af mønsterbrydere er steget siden midten af 00'erne, og skyldes, at flere børn af ufaglærte med ikke-vestlig baggrund har fået en uddannelse".⁷⁶ En sådan udvikling er værd at bemærke, og man kan håbe, at det fortsætter i positiv retning på dette område, der repræsenterer en stor og betydningsfuld uddannelsesmæssig udfordring.

Som et led i unges kvalificering og mobilitet og en styrket kvalitet af uddannelser generelt retter EU også opmærksomheden mod studerendes udveksling på tværs af landegrænser under uddannelsen. I maj 2024 offentliggjorde EU's ministerråd således en henstilling fra rådet, der beskæftiger sig med uddannelse, ungdom, kultur og sport, om, at "12 procent af eleverne på erhvervsuddannelser skal på udveksling i et andet land som led i deres uddannelse. I dag er den målsætning på otte procent".⁷⁷ Ønsket om mobilitet omfatter også andre uddannelser og sigter mod at styrke kvaliteten af såvel erhvervsuddannelserne som videregående uddannelser.

Medlemskabet af EU bidrager således til at sætte ramme og mål for uddannelsesinitiativer og politikker på det nationale niveau, som nationale udviklinger holdes op imod. Det bidrager desuden til at støtte samarbejde ved at formulere begrundede målsætninger herfor, som alle EU-lande orienterer sig efter, omend det sker på forskellige måder og under forskellige vilkår.

---

74 Analyse ved Troels Lund Jensen og Anton Lykketoft, AE, publiceret på AEs hjemmeside 6. maj 2024 med titlen: "Flere unge får under 02 i dansk og matematik i alle landsdele".

75 Analyse ved Troels Lund Jensen og Mette Weber, AE, publiceret på AEs hjemmeside 16. maj 2023. med titlen: "Mønsterbryderes veje i den almene sektor".

76 Ibid.

77 Indlæg på BUVMs hjemmeside 13. maj 2024 med titlen: "Ny EU-målsætning om, at 12 procent af eleverne på erhvervsuddannelserne skal på udveksling i udlandet".

7. OPSAMLLENDE OG FREMADRETTEDE OVERVEJELSER

Samlet set har folketingsåret 2023-2024 på uddannelsesområdet været domineret af reformpakkerne lanceret i forbindelse med *Forberedt på fremtiden* og de drøftelser og initiativer, dette har afstedkommet. Hertil kom som noget uventet nye udviklinger inden for AI og chatbots i form af teknologier og redskaber, der blev tilgængeliggjort for alle, og som kan få store konsekvenser på netop uddannelsesområdet. Brugen af dette i forbindelse med skole og uddannelse vil fremadrettet blive underkastet en yderligere undersøgelse i forhold til potentialer, udfordringer og praksisudvikling. De nye værktøjer og muligheder må på nogle områder ventes at kræve nytænkning, ikke mindst hvad angår prøvesystemet. Det skal blive interessant at se, hvad fremtiden byder på, hvad det angår.

Reformerne på universitetsområdet er i processen; også her er der tale om forandringer, der må ventes at blive gennemgribende på mange planer. Dette ikke blot i forhold til de uddannelser, der forkortes eller forandres på andre måder, men også hvad angår universitetsansattes arbejds- og forskningsvilkår. Også andre initiativer er i processen, dette gælder f.eks. forandringer rettet mod at styrke unges søgning mod erhvervsuddannelserne og professionsuddannelserne. Det skal blive interessant at se, hvad der følger i den videre udvikling, og om resultaterne af initiativet bliver som ønskede af politikerne. Reformbestræbelserne inden for uddannelse af pædagogerne i form af en ny pædagoguddannelse er ikke nået til vejs ende, og også dette er et tema, hvis proces og resultat bliver spændende at følge.

At flere unge ikke afslutter folkeskolen eller efter skolen ikke tager yderligere uddannelse eller kommer i beskæftigelse, er et stort samfundsmæssigt problem. Dette er ikke en udfordring, hvor enkle løsninger bringer os fremad, men der er fokus på problemstillingen bl.a. i form af initiativerne inden for FGU-området, og i form af fremadrettede planer på området, som det kom til udtryk i august 2024 på det årlige Sorø-møde. Her var reformer inden for ungdomsuddannelserne et vigtigt tema. Ved folketingets åbning 1. oktober 2024, gav undervisningsministeren yderligere indblik i den påtænkte nye ungdomsuddannelse, epX, en erhvervs- og professionsrettet uddannelse, som skal erstatte hf, og hvis udvikling det kommende år vil give os yderligere viden om.⁷⁸ Holdninger til denne gav, sig hurtigt til kende, og vi kommer til at høre mere om dette i det kommende år.

Den 30. august 2024 blev regeringens finanslovsforslag for 2025 fremlagt af finansminister Nicolai Wammen (S), På Børne- og Undervisningsministeriets område lægges i den kommende finanslov – som varslet – op til investeringer i de

---

⁷⁸ Indlæg i AvisenDanmark 1. oktober 2024 ed titlen: "Regeringen afsætter to milliarder kroner til ny gymnasial uddannelse: HF sløjfes".

gymnasiale uddannelser og erhvervsuddannelserne, og der er også lagt op til en række besparelser. Herunder i form af reduktion i antallet af Børne- og Undervisningsministeriets læringskonsulenter, nedlæggelse af Dansk Center for Undervisningsmiljø (med delvis overførsel af opgaver til Styrelsen for Undervisning og Kvalitet), og afskaffelse af en række statslige tilsyn på grundskoleområdet, Sidstnævnte vil bla. ramme Styrelsen for Undervisning og Kvalitet (STUK), f.eks. foreslås afskaffelse af både årlig udpegning af folkeskoler med bekymrende kvalitet og af det statslige tilsynsrejsehold. Også Rådet for børns læring foreslås nedlagt. På Uddannelses- og Forskningsministeriets område foreslås bla. enklere akkreditering af uddannelsesinstitutionernes kvalitetssikring og ændret frekvens i akkrediteringerne der nedsættes fra hvert 6. til hvert 8. år.⁷⁹ Der var en del reaktioner på finanslovsforslaget, og på skoleområdet blev ikke mindst afskaffelsen af tilsynet mødt med glæde af nogle, men stor kritik af andre.⁸⁰ Finansloven spiller naturligvis en central rolle i uddannelsespolitikken ved at sætte de økonomiske rammer for løsningen af udfordringer som de tidligere nævnte. I den kommende tid forestår forhandlingerne om finansloven, og det må vise sig, hvordan den vil komme til at se ud i sin endelige form.

Ved ministerrokaden 29. august 2024 fortsatte Mattias Tesfaye (S) som børne- og undervisningsminister og Christina Egelund (M) som uddannelses- og forskningsminister, og de vil derfor stadig stå i spidsen for initiativer og forhandlinger som disse og andre inden for uddannelsesområdet i det kommende folketingsår.

Tak til Christian Larsen, Rigsarkivet, og Henriette Duch, VIA University College, for sparring i forbindelse med udarbejdelse af kapitlet, samt også en særlig tak til Signe Holm-Larsen

---

79 Regeringen (30. august 2024). "Faktaark. Regeringens oplæg til politisk prioriteret opgavebortfald på FFL25".

80 Indlæg i Skolemonitor 30. august 2024 med titlen "Regeringen vil afskaffe Stuks årlige kvalitetstilsyn: »Vi er meget tilfredse«"; Indlæg i Folkeskolen 2. september 2024 med titlen: "Vil lukke undervisningsmiljø-center og alt tilsyn med skolerne"; Indlæg i Altinget den 4. september 2024 med titlen: "Lærere begræder nedlæggelse af statsligt tilsyn: Regeringen går fra den ene yderlighed til den anden".

Bilag 1. Udvalgssammensætning 2023-2024 pr. maj 2024

Børne- og Undervisningsudvalget (BUU)		Uddannelses- og Forskningsudvalget (UFU)	
Astrid Krag	S	Karin Gaardsted	S
Frederik Vad	S	Frederik Vad	S
Jesper Petersen	S	Jesper Petersen	S
Kim Aas	S	Tanja Larsson	S
Kris Jensen Skriver	S	Matilde Powers	S
Matilde Powers	S	Mette Reissmann	S
Sara Emil Baaring	S	Per Husted	S
Thomas Skriver Jensen	S	Rasmus Stoklund	S
Trine Bramsen	S	Sara Emil Baaring	S
Anni Matthiesen	V	Peter Juel-Jensen	V
Hans Christian Schmidt	V	Heidi Bank	V
Linea Søgaard-Lidell	V	Linea Søgaard-Lidell	V
Peter Juel-Jensen	V	Hans Andersen	V
Rosa Eriksen	M	Karin Liltorp	M
Rasmus Lund-Nielsen	M	Rasmus Lund-Nielsen	M
Karina Adsbøl	DD	Marlene Harpsøe	DD
Marlene Harpsøe	DD		
Helena Artmann Andresen	LA		
Henrik Dahl	LA		
Lise Bertelsen	KF		
Mette Abildgaard	KF		
Mette Thiesen	DF		
Alex Ahrendtsen	DF		
Sigurd Agersnap	SF		
Mads Olsen	SF		
Claus Jørgensen	SF		
Anne Hegelund	EL		
Lotte Rod	RV		
Helene Liliendahl Brydensholt	ALT		

DANSK UDDANNELSESHISTORISK ÅRSBIBLIOGRAFI 2023

VED AMALIE OLGA LYGSTED & CHRISTIAN LARSEN

BØRN OG UNGE

Flere perioder

Brinkgaard, Lea & Bjerre, Cecilie: Når velfærd bliver til straf. Socialpolitik i nyere dansk velfærdshistorie. I: Eftertryk. 2023 (online).

Perioden 1850-1949

Bjerre, Cecilie: Børneloven 1905. Aarhus Universitetsforlag 2023. 100 s.

Pædagogisk arbejde

Bertelsen, John, Lars Bang Jensen & Karen E. Andreasen: Red Barnet og roe-børnestuerne for roearbejderes børn på Lolland og Falster i 1950-1963 – når civilsamfundets organisationer drager omsorg. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 103-124.

Bjerre, Cecilie: "Man skal ikke være barnepige". Familievejledningen i Odense, ca. 1965-1976. I: Odensebogen. 2023, s. 129-139.

Christensen, John: En udstrakt Haand fra Stenbroens til Muldens Børn. Foreningen til Provinsbørns Ferieophold i København 1895-1968. I:

Historiske Meddelelser om København. 2023, s. 25-67.

Mikkelsen, Lis: Lad de små børn komme til mig. Om Nordslesvigsk Asyl. Haderslev 2023. 176 s.

Rosengaard, Sofie: Nationens naturlighed i daginstitutionen. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 141-157.

Socialpædagogisk arbejde

Bondesen, Viktor B.: Børnehjemmet Granbakken. I: Årbog for Museum Østjylland. 2023, s. 166-173.

Hamre, Bjørn F. & Cecilie Bjerre: Forsorg og omsorg som praksis og viljen. Optegnelser af et pædagogisk felt. I: Uddannelseshistorie. 58 (2023), s. 7-19.

Lyngsted, Amalie Olga: Når nat bliver til morgen – en undersøgelse af det anbragte barns iscenesættelse. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 42-63.

Lyngsted, Amalie Olga: To brødre fra en kælder på Østerbro i København. I: TEMP. 27 (2023), s. 182-186.

Prang, Erling: På opdragelsesanstalt. Livet på Bøgildgaard for 50 år siden. I: Blicheregnen. 44 (2023), 93-103.

Wichmann Rasmussen, Jeppe (red.): Anbragt. Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag. Svendborg 2023. 224 s.

Øvig Knudsen, Peter: Dem, der ikke tier – når ofre bliver helte. Seksuelle overgreb på danske børnehjem. Kbh. 2023. 331 s.

Spejderbevægelsen

KFUM-Spejderne

Hansen, Bente Julie: Historien om De grønne spejdere i Brædstrup. En buket af grønne spejderminder. I: Årsskrift for Brædstruppegnens Hjemstavnsforening. 2023, s. 22-39.

Hessel, Anders: Spejdere i krig. Silkeborg 2023. 40 s.

Kongerslev, John: 50 år med Spejderstadion og Spejderhuset. I: Fra egens fortid. 2023, s. 61-68. [Hirts-hals]

Det Danske Spejderkorps

Kong Volmer Søtrop – siden 1946. Jubilæumsskrift til 75 års dagen 22. august 2021. 2. udg. 2023. 126 s.

Tolstrup Jensen, Christian m.fl.: Blåt – et korps. 1973-2023. 2023. 111 s.

UDDANNELSESSYSTEMET

I almindelighed

Buchardt, Mette: Church, Religion, and Morality. I: D. Tröhler (red.): A Cultural History of Education in the

Age of Enlightenment. London 2023, s. 529-554.

Buchardt, Mette: Forms of confession versus forms of governing: An appraisal of a double analytical concept as a precondition for educational nationalism research and beyond. I: S. Fox & L. Boser (red.): National literacies in education: Historical Reflections on the Nexus of Nations, National Identity, and Education. Cham 2023, s. 31-39.

Coninck-Smith, Ning de & Charlotte Appel: 500 years of Danish school history: methodologies, agencies, and connecting narratives. I Paedagogica Historica. 59:5 (2023), s. 847-866.

Egedal Andreasen, Karen: Education and Information Activities in the Danish Refugee Camps after World War II: Reform Pedagogy and Adapted Democracy Illuminated with Examples from the Camps. I: B. Hamre & L. Villadsen (red.): Islands of Extreme Exclusion: Studies on Global Practices of Isolation, Punishment, and Education of the Unwanted. Brill 2023, s. 178-199.

Elfert, Maren & Ydesen, Christian: Global Governance of Education: The Historical and Contemporary Entanglements of UNESCO, the OECD and the World Bank. Cham 2023. 239 s

Hamre, Bjørn F. & Lisa S. Villadsen: Islands of Extreme Exclusion: Studies on Global Practices of Isolation, Punishment, and Education of the Unwanted. Leiden 2023. 288 s.

Martin, Cathie Jo: *Education for All? Literature, Culture and Education Development in Britain and Denmark*. Cambridge 2023. 286 s.

Thomsen, Jens-Peter & Stefan Bastholm Andrade: *Uddannelse og ulighed i Danmark 1991-2020*. I: *Samfundsøkonomen* [online]. 2023, nr. 2.

Skolepsykologi

Hamre, Bjørn F.: *Medfølelse, normalitet og intervention i skolepsykiatrien*. I: T. Øland (red.): *Velfærdsarbejdets paradokser*. Odense 2023, s. 111-126.

Undervisningsmidler

Appel, Charlotte & Ninna Christensen: *På sporet af børn og bøger: Læsekultur og medier 1750-1850*. Kbh. 2023. 352 s.

Appel, Charlotte, Ninna Christensen & M.O. Grenby (red.): *Transnational Books for Children 1750-1900: Producers, consumers, encounters*. Amsterdam 2023. 388 s.

Appel, Charlotte: *Catechism Primers in Denmark (and Norway until 1814)*. I: B. Juska-Bacher, W. Sorka, T. Laine & M. Grenby (red.): *Children's Literature, Culture, and Cognition: Catechism Primers in Europe from the sixteenth to the nineteenth centuries*. Amsterdam 2023, s. 96-113.

Appel, Charlotte: *Morten Hallager og hans forsøg til en læse-øvelse-bog for danske børn: En pædagogisk og typografisk intervention anno 1791*.

I: H. Hansen (red.): *Boghistorie i Skandinavien*. Aarhus 2023, s. 71-107.

Appel, Charlotte: *Translating, transforming, and targeting books for children: Author and publisher Morten Hallager as a transnational agent in Late Enlightenment Denmark*. I: C. Appel, N. Christensen & M.O. Grenby (red.): *Transnational Books for Children 1750-1900: Producers, consumers, encounters*. Amsterdam 2023, s. 251-272.

Kirstein, Jette, Jens Bennedsen & Signe Holm-Larsen: *En fascinerende billedverden. Om anskuelsesundervisningen og dens tavler*. Jonstrup 2023. 136 s.

Petersen, Ellen Louise: *Den tysksprogede læsebog*. I: *Årsskrift for Sønderjysk Skolemuseum*. 2023, s. 34-36.

Poulsen, Jens Aage: *1864 – hvad lærte eleverne? Om nederlaget og historiebrug i skiftende tiders skolebøger*. Odense 2023. 287 s.

Skolebygninger, skoleinventar m.v.

Larsen, Christian: *The pedagogical school garden and the educationalisation of social problems in Denmark*. I: *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*. 43:1 (2023), s. 42-63.

Søelund, Lise: *Tavle, tanker og talenter*. I: *Fynbogen*. 2023, s. 96-107 [rytterskoler]

Tønnesen, Allan: *Frederik den Fjerdes rytterskoler*. Odense 2023. 343 s.

GRUNDSKOLEN (FOLKESKOLEN OG ANDRE BØRNESKOLER)

I almindelighed

Hogstad, Eyvind: Hug og slag i skolen – et essay. 2023. 88 s. [straf og disciplin i folkeskolen]

1814-1958

Nørr, Erik: Markering af kongeskiftet og andre begivenheder i kongehuset 1839-1912. Kirkebøn, klokke-ringring, hofsorg og skolefridag. I: Konge og kirke. Festskrift i anledning af Michael Bregnsbos 60-års dag, red. Rasmus Glenthøj, Jørgen Mikkelsen, Stella Borne Mikkelsen, Sebastian Olden-Jørgensen. Odense 2022; s. 277-296.

1958-2023

Enemark, Nanna Ramsing & Buchardt, Mette: Educational knowledge and politics of receiving migrant pupils: A contribution to Danish welfare history during the late twentieth century. I: *Paedagogica Historica*. 60:6 (2023), s. 1027-1046.

Enemark, Nanna Ramsing: Handling dilemmas in reception approaches for newly arrived migrant pupils in the Danish welfare state. Ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet, 2023. 176 s.

Li, Jin Hui & Buchardt, Mette: "Feeling strange" – oral histories of newly arrived migrant children's experi-

ences of schooling in Denmark from the 1970s. I: *Paedagogica Historica*. 59:6 (2023), s. 1054-1072.

Li, Jin Hui & Yang, Ahrong: Forhandlinger af tilhørsforhold på tværs af tid. Racialt minoriserende kvinders erindringer og erfaringer med at høre til i den danske folkeskole. I: *Kvinder, køn & forskning*. 2023:2, s. 80-95.

ENKELTE LOKALITETERS SKOLEHISTORIER. ENKELTE FOLKE- OG FRISKOLERS HISTORIER

Københavns Amt

København, Peder Lykke Skolen

Hansen, Jens Peter (red.): Peder Lykke Skolen 50 år. 1973-2023. Peder Lykke Skolens jubilæumsskrift september 2023. Kbh. 2023. 47 s.

København, Skt. Petri Skole

Halvas Bjerre, Jacob: Den tyske skole og besættelsen. Kbh. 2023. 392 s.

Albertslund, Teglmoseskolen

Kruuse, Emil & Thorkild Gregersen: Teglmoseskolen – en omstillingsparat skole. Albertslund 2023. 232 s.

Vestsjællands Amt

Gyrstinge Skole

Daetz Beck, Eskild: Gyrstinge Skole. I: Ringsted bogen. 2023, s. 79-93

Haraldsted Skole

Sol Andersen, Annemari: Haraldsted Skole. I: Ringsted bogen. 2023, s. 94-102.

STORSTRØMS AMT

Holeby Skole

Buhl, Bent: Holeby skole 1912 1987 – om skolens tilblivelse og indvielse. I: Lokalhistorisk årsskrift. 44 (2023), s. 17-20.

Fyns Amt

Larsen, Christian: Da lærerinderne indtog Fyn. I: Fynske Årbøger. 2023, s. 7-27.

Odense, Vestre Skole

Aksel Knudsen, Birte: Vestre Skole. 125 år. 1897-2022. Odense 2023. 124 s.

Sønderjylland

Nørr, Erik: Grænsegendarmernes betydning for den danske skole i grænsesognene efter 1920. I: Årsskrift for Sønderjysk Skolemuseum. 2023, s. 14-20.

Diernæs Skole

Kirkmand, Johan: Diernæs skole gennem 166 år. Elbæk 2023. 39 s.

Sr. Vilstrup

Jacobsen, Helge C.: Deutsche Privatschule Süderwilstrup – den tyske skole i Sdr. Vilstrup. I: Langs fjord og dam. 2023, s. 41-50.

Ribe Amt

Varde, Brorsonskolen

Brorsonskolen 1967-2021 – en særlig skole med masser af magi. Varde 2023. 168 s.

Viborg Amt

Pedersen, Henning: En gammeldaws skole. I: Årbog fra Viborg-egnen. 88 (2022-2024), 145-154.

Nordjyllands Amt

Løgstør Skole

Villumsen, Gunnar: Løgstør Skole – 200-års jubilæum. 1823-2023. Løgstør 2023. 20 s.

Tolstrup Skole

Hyllested, Knud: Tolstrup Skole. I: Vesthimmerlands lokalhistorie. 17 (2023), s. 21-33.

Torsted Skole

Nørgaard Nielsen, Niels: Torsted Skole. Gregers Krabbe tur-retur ad snoet vej. I: Hanen (Lokalhistorisk Arkiv for den tidligere Støvring Kommune). 95 (2023), s. 3-11.

EFTERSKOLEN.

UNGDOMSSKOLEN

Bjerget Efterskole

Vase, Kirsten Johanne: Hvordan Bjerget Efterskole blev til? Et historisk ride med små anekdoter undervejs. I: Han Herred bogen. 2023, s. 167-173.

Gribskov Efterskole

Pedersen, Max: Gribskov Efterskole 40 år. 1983-2023. Vejby 2023. 74 s.

ENKELTE GYMNASIER, STUDENTER- OG HF-KURSER

Borupgaard Gymnasium

Faurholdt, Karsten m.fl. (red.): Borupgaard Gymnasium 40 år. Ballerup. Ca. 2023. 60 s.

Herning Gymnasium

Mailund, Momme (red.): Herning Gymnasium – 100 år med faglighed og fællesskab. Herning 2023. 61 s.

Ikast-Brande Gymnasium

Holdgaard Ottosen, Line (red.): 50. Ikast-Brande Gymnasium. 1973-2023. Seriøsitet og sammenhold gennem 50 år. Ikast 2023. 51 s.

Ordrup Gymnasium

Holst, Ninna & Kjeld Mazanti Sørensen: Det vigtigste i skolens liv. Ordrup gymnasium 1873-2023. Kbh. 2023. 358 s.

Slagelse Gymnasium

Riis Larsen, Børge: Ave og Ast... – eller nogle bemærkninger om Slagelse Gymnasiums motto. I: Jul i Slagelse. 2023, s. 45-47.

Riis Larsen, Børge: Årets Jesper 2023: Vibeke Hvidtfeldt. I: Jul i Slagelse. 2023, s. 6-7 [med liste over modtagere 1979-2023]

SPECIALUNDERVISNING.

FORSORG FOR BØRN OG UNGE MED FUNKTIONSNEDSÆTTELSE (HANDICAPS)

Borregaard, Annemarie: "I hvilket omfang skal vi internere dem?" – undervisning for børn i særfor sorgen i perioden 1933-1980. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 85-102.

Duedahl, Poul: Gnistens blik – Livø Anstalten betragtet af en anbragt. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 64-84.

Kirkebak, Birgit: De u-underviselige asylister og deres skolegang. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 125-140.

Kleve Kiertzner, Aslaug (red.): Dagbehandling – sådan! En faglig fejring af Behandlingsskolernes 20-års jubilæum. 2023. 252 s.

Vaczy Kragh, Jesper & Bjørn F. Hamre: Den danske forsorgshistories historiografi. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 20-41.

PÆDAGOGISK UDDANNELSE

Læreruddannelse og lærere som stand

Bøje, Jakob Ditlev & Lars Frode Frederiksen: Læreres og pædagogers professionsviden 1990-2020 – professionspaternalisme, professionsrealisme og professionsinstrumentalisme. I: Dansk pædagogisk tidsskrift [online]. 2023, nr. 3.

ERHVERVSUDDANNELSE

Teknisk uddannelse

Stegsted Rasmussen, Lars: Hvad hånden former er åndens spor – om Randers Teknisk Skole og Randers Specialarbejderskole m.m. I: Historisk aarbog fra Randers Amt. 117 (2023), s. 69-79.

Husholdningsuddannelse

Torm, Helge: Hvorfor hedder det "Ankerhus". I: Årbog for Historisk Forening for Vestsjælland. 110 (2023), s. 152-157.

Ulf-Møller, Jens: Den Praktiske Husholdningsskole 1934-1959, Christiansvej 3, Lyngby. I Lyngby-bogen. 2023, s. 24-51.

Veterinæruddannelse

Houe, Hans, Bojesen, Miki & Nørrung, Birgit: Sygdomsbekæmpelse gennem 250 år. I: Dansk veterinærtidskrift. 106:4 (2023), s. 18-23.

Normann, Annika: Veterinærskolen. Et indblik i 250 års historie. København 2023. 408 s.

Tandlægeuddannelse

Sewerin, Ib P.: Tandlægeskolen i København 1888-2000. Liv og historie. Kbh. 2023. 336 s.

KUNSTNERISKE UDDANNELSER. MUSIK. IDRÆT

Bøje, Claus & Riiskjær, Søren: Dansk idrætspolitik. Idrætten i Kulturmi-

nisteriet gennem 50 år. Kbh. 2023. 312 s.

Kjærsgaard Jensen, Per: FOF's kunstskele Bifrost I: Historisk aarbog fra Randers Amt. 117 (2023), s. 80-85.

Linvald, Just: Rødovre Musikskoles første 30 år: 1974-2004. Rødovre 2023. 174 s.

Strunk, Espen: Hvis du siger missetand... Historien om dansk børnemusik. Aarhus 2023. 248 s.

UNIVERSITETSUDDANNELSE. STUDENTERFORHOLD

Generelt. Enkelte universiteter

Coninck-Smith, Ning de. Telling stories differently: Travelling female academics and the circulation of knowledge across continents, 1928-1967. I: Johan Östling m.fl. (red.): Knowledge actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge. Lund 2023, s. 179-200.

Coninck-Smith, Ning de: Ideerne om et universitet. I: S. Hermann & C. Holm (red.): Festskrift til en idéhistorisk opdrager – og opdager. Til Jens Erik Kristensen efter 40 år i universitetets tjeneste. Emdrup/Aarhus 2023, s. 111-126.

Simonsen, Maria S.: Between Tradition and Experiment: The Idea of a new University. I: Nordic Journal of Educational History. 10:2 (2023), s. 45-58.

Kollegier

H.C. Ørstedsskollegiet

Bach Andersen, Nanna: 55 års kollegieliv. H.C. Ørstedsskollegiet. Kbh. 2023. 203 s.

Regensen

Tamm, Ditlev: Byen, kollegierne og studenterne – 400 års studenterliv i København. Kbh. 2023. 303 s.

FOLKEOPLYSENDE

VIRKSOMHED.

VOKSENUNDERVISNING

Bau-Madsen, Jeanne: Dannelse og uddannelse går hånd i hånd. Historiske hovedtræk i folkeoplysningen. I: Folkevirke. 78:4 (2023), s. 11-13.

BIOGRAFISKE BIDRAG OM ENKELTE LÆRERE, PÆDAGOGER OG SKOLEFOLK M.V.

Rolighed, Jens (1893-1974)

Rolighed, Bent: Jens Rolighed, lærer og lokalhistoriker – samt foredragsholder, forfatter og botaniker. I: Han Herred bogen. 2023, s. 154-166 (lærer i Fjerritslev)

ERINDRINGER OM SKOLE OG UDDANNELSE

Andersen, A.H.

Andersen, A.H.: Min barndoms skole. I: Årsskrift for Sønderjysk Skolemuseum. 2023, s. 39-42 [fortsat fra årsskrift 2022]

Bor Christensen, Erling (f. 1940)

Bor Christensen, Erling: Den første skoledag. I: Vesthimmerlands lokalhistorie. 16 (2023), s. 11-15 [skolegang i Thorup]

Ruff, Marius (1899-1967)

Hagelsø, Margit: Historien om Marius Ruff, elev i Over Lerte Skole 1905-1914. I: Årsskrift for Sønderjysk Skolemuseum. 2023, s. 24-33.

Schultz, Knud

Schultz, Knud: Skoledage i 1930'erne i Simmersted. I: Årsskrift / Sønderjysk Skolemuseum. 2023, s. 12-13. [skolegang 1932-1939]

GRØNLAND

Holleufer, Simon & Ydesen, Christian: Exploring Education Policy Transformations and Agency in Postcolonial Context: The Case of Launching the Preparation Scheme in Greenland in 1961. I: T. Prøitz, W. Wermke & P. Aasen: From Education Policy to Education Practice: Unpacking the Nexus. Cham 2023, s. 109-127.

Sørensen, Eleonora: Nolles dagbog – en ung dansk lærerinde i Umának 1925-1927. 2023. 375 s.

SKOLEMUSEER

Hagelsø, Margit: Sønderjysk Skolemuseums første 20 år! I: Årsskrift for Sønderjysk Skolemuseum. 2023, s. 10-11.

Nørr, Erik: Arkivmateriale fra det tidligere Dansk Skolemuseum fordelt på en lang række lokalarkiver. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 158-159.

ÅRSOVERSIGTER

Holm-Larsen, Signe: Fra ideologisk rød til pragmatisk lilla – uddannelserne

i folketingsåret 2022-2023. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 160-189.

Larsen, Christian: Dansk uddannelseshistorisk årsbibliografi 2022. I: Uddannelseshistorie. 57 (2023), s. 190-197.

ANMELDELSER

BØRN OG UNGE

Stine Grønbæk Jensen: Livtag med fortiden. Når børnehjemsbørn erindrers. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2022. 372 s. 299,95 kr.

Af Amalie Olga Lyngsted, ph.d.-stipendiat, Rigsarkivet og Københavns Universitet

“Det er vigtigt at få åbnet skuffen”. (s. 9) Sådan lyder den første sætning i antropolog Stine Grønbæk Jensens fremragende bog om nogle af de mænd og kvinder, der i årtierne efter Anden Verdenskrig havde været anbragt på danske børnehjem. Bogens forfatter peger på, at selvom tidligere børnehjemsbørn bærer på mange forskellige erfaringer, går en fortælling igen: At mange har følt sig historieløse, både i ungdomsårene og i store dele af voksenlivet. Både fordi de tidligere børnehjemsbørn kun har haft få oplysninger om deres egen historie, og fordi de har forsøgt at glemme erindringerne. Metaforen om “at åbne skuffen” stammer fra Grønbæk Jensens møde med Erna og Vipse, to kvinder, der begge havde boet på børnehjemmet Erritsøhus i løbet af deres barndom. At åbne skuffen var Vipses måde at formulere de bevidste og aktive handlinger, der for hende knyttede sig til arbejdet med sin fortid. Handlinger, som forfatteren pe-

ger på, konfronterer fortiden og giver indgange til at forsøge at kontrollere nogle af de erindringer, der ellers havde kontrolleret de tidligere anbragte. Handlinger, der også blev en måde at komme i kontakt med følelser, der ellers har været pakket langt væk. Disse handlinger kalder Grønbæk Jensen for et *erindringsarbejde*, og dette arbejde samt den effekt arbejdet kunne have, både for den politiske dagsorden og for enkelte individer, er omdrejningspunktet for bogen.

Vipse og Ernas fortællinger er to af de knap 50 interviews med tidligere børnehjemsbørn, som danner kildegrundlag for bogen. Interviewsne er indsamlet gennem et omfattende antropologisk feltarbejde forankret på Danmarks Forsorgsmuseum i Svendborg. Disse interviews samt processerne i erindringsarbejdet skaber strukturen i bogen. Genne tre dele giver Grønbæk Jensen indblik i processerne i erindringsarbejdet, fra skuffen åbnes, til mødet med fortidens minder og frem til den transformerede proces, hvor erindringerne er blevet bearbejdet og formet på ny. Løbende gennem bogens kapitler er der indflettet brudstykker af de mange interviewes samt forfatterens egne refleksioner fra samtalerne. De tidligere børnehjemsbørns fortællinger fremstår i en form, hvor

det fysiske rum, hvori fortællingen fandt sted, samt kropslige og følelsesmæssige reaktioner er blevet en del af gengivelsen. Denne form for fremstilling, sammen med de mange billeder, der knytter sig til de enkelte historier, gør læsningen af bogen til en rå og gripende oplevelse.

At tage livtag med fortiden bliver en historie om, hvordan erindringer bliver skabt, formet og omformet i mødet med andre. I samtalen med Grønbæk Jensen satte Poul ord på erindringen om, at han som barn have haft en visshed om ikke at være elsket af nogen, og om at skulle være den, der slår først, for at overleve i en verden præget af vold. I rummet på Forsorgsmuseet blev Pouls fortælling om et minde om en leg på børnehjemmet, gennem forfatterens analyse, til "en fortælling om drengen, der forsøger at fange de dalende blade, mens den voksne mands fortsatte sorg undertrykkes i gråden, som ikke kan holdes tilbage." (s. 73) Vipses storesøster Asta protesterede, da hun blev kaldt en af de store piger, men fortalte også om at være de to veninders vigtigste omsorgsperson og en mor for de mindre børn på børnehjemmet på trods af, at hun selv kun var få år ældre. Ole var en dreng, der kom fra et hjem med vold, og der som børnehjemsbarn blev udsat for overgreb, havde levet et voksenliv med misbrug og blev dømt for selv at have krænket børn. Eksempler på processen i erindringsarbejdet og samspillet mellem erindring og selvforståelse.

Et af de gennemgående temaer i bogen er drengehjemmet Godhavn. Hjemmet har i bogen en række betydninger, både som et erindringssted med stærke billeder, der viser en barndom med vold, savn, ensomhed og svigt, og som en historie, der har kunnet skubbe til den politiske dagsorden og den offentlige opfattelse af den danske velfærdsstat. Ligeledes viser forfatteren også, hvordan Godhavnssagen og Godhavnsdrengenes kamp for nogle tidligere børnehjemsbørn har bidraget med et sprog til deres egne fortælling. Men for andre er sagen også blevet en målstok i forhold til egne erfaringer, på både godt og ondt. Forfatteren peger selv på, at arbejdet med erindringerne har fundet sted i en periode, hvor børneforsorgens historie er stærkt politiseret og genstand for en omfattende offentlig debat. Grønbæk Jensen peger på, at fokuset på Godhavn har åbnet nye døre, men også har været medvirkende til, at nogle tidligere børnehjemsbørn har haft svært ved at åbne op. Godhavn som erindringssted er gennemgående i bogen, og forfatteren belyser med dette et vigtigt element i den forsorgshistoriske forskning, som man kan ønske bliver udforsket endnu mere, netop refleksioner om, hvordan faktorer som politiseringen, den offentlige debat og social stigma kan have haft effekt på, hvem det er, som har valgt at fortælle deres historie, og dermed også hvilke stilheder der kan være i forskningen.

I bogens indledning peger Grønbæk Jensen på det kor af forskellige stem-

mer fra tidligere børnehjemsbørn, der de seneste år har lydt i offentligheden. At nogle stemmer "har sunget højt", mens andre har været sagte. Mange har berettet om overgreb og svigt, men andre har også har haft en oplevelse af gode børnehjem. Foruden bogens metodiske bidrag, indblikket i processerne omkring erindringsarbejdet og den viden, bogens analyser giver om barndommen på danske børnehjem efter 1945, er et af bogens væsentligste bidrag indblikket i de sameksisterende og komplekse fortællinger. Selvom der er en stor overvægt af de negative historier i bogen, indgår både mere positive erindringer, samt eksempler, hvor de negative erindringer forblev i fortiden. Sammensætningen af interviewene, den måde, de er blevet gengivet, og dialogen med en lang række teoretiske begreber gør, at fortællingerne ikke kun bliver til en vurdering om, hvorvidt barndommen havde været god eller dårlig, men en analytisk fremstilling, der også indeholder kompleksiteten og nuancerne i de individuelle erindringer og deres foranderlige karakter. Grønbæk Jensen skriver sig med bogen ind i et voksende felt af forsorgshistorisk forskning i Danmark. I fortællingerne træder journalsagen og institutionen i baggrunden og åbner et rum, hvor de tidligere børnehjemsbørns egne historier og perspektiver kan træde frem. Det bliver den individuelle erfaring af at tage livtag med sin egen historie, et perspektiv på den danske forsorgshistorie, som åbner op

for nye spørgsmål om erfaringen og erindringen om at vokse op i en anbringelse i Danmark, som jeg glæder mig til at læse mere om i fremtiden.

Jeppe Wichmann Dam Rasmussen (red.): Anbragt. Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag. Aarhus: Turbine 2023. 224 s. 299,95 kr.

Af Niels Rosendal Jensen, lektor, Aarhus Universitet-DPU

Denne udgivelse er et fælles værk i en kombination "af faglig og personlig viden og erfaring samt et ønske om at give læseren et indblik i børnenes historier" (s. 14). Den er inddelt i tre tidsperioder: Første del omfatter årene 1900-1920 skrevet af redaktøren, der i kraft af sin stilling som museumschef ved Danmarks Forsorgsmuseum er en særdeles kyndig formidler af historier om børneforsorgen; anden del dækker årene 1944-1980, skrevet af Jacob Knage Rasmussen, der er historiker ved museet, mens tredje del omhandler årene 1981-2023, indledt af Fransiska Mannerup, tidligere anbragt og nu bestyrelsesmedlem i De Anbragtes Vilkår. Bogen er forsynet med et forord af redaktøren, en prolog af Poul Duedahl, som selv har bidraget til feltet med flere udgivelser, og et efterskrift plus det kildemateriale, der er anvendt i bogen.

Perioderne kildebelægges forskelligt som en følge af tilgængeligt materiale. Det betyder, at første del bygger

på det skriftlige materiale, de udvalgte institutioner har bevaret. Hovedsageligt består fortællingen af personlige breve og gengivelser af samtaler mellem børn og ansatte (siderne 17-103). Derimod trækker anden del på små mundtlige erindringsglimt, som er fortalt og indsamlet år efter anbringelsen (siderne 104-171). Endelig bygger tredje del 11 unge og voksnes egne tekster (siderne 172-215).

Det samlede billede må formodes at virke som et granatchok for ubefæstede sjæle, der gik rundt og troede, at en human praksis var hverdagskost i kongeriget. Det er aldeles langt fra tilfældet, når læseren stifter nærmere bekendtskab med de temmelig mange hårrejsende historier. Netop fordi der er tale om stærk tobak, er det vigtigt at huske på, at selv dags dato kan og skal der gøres meget for at sikre en trykbar barndom for anbragte børn. Nok er nogle af beretningerne fra en tid, hvor såvel ansatte som jævne mennesker så anderledes på f.eks. vold og overgreb, men dermed kan vi ikke afskrive dem som "noget fra dengang", der heldigvis ikke findes længere. Tværtimod dukker der med jævne mellemrum eksempler på omsorgssvigt op i massemedierne – både fra anbringelser af børn og unge og fra handicappede menneskers bosteder.

Ærindet er at bringe børnenes stemmer ind i forståelsen af, hvad børneforsorg har som mål og gøres til i de tre perioder. Det ville overstige denne anmeldelses ramme at yde retfærdighed

til alt det, der burde nævnes. I stedet vil jeg fremdrage almene forhold med udgangspunkt i beretningerne.

Det er tydeligt, at de anbragte har vanskeligt ved at bevare deres sociale status quo. Naturligvis vil der altid findes børn, der anbringes fra et såkaldt "skodhjem", og som oplever anbringelsen uden for eget hjem som en mulighed for forandring og forbedring af levevilkårene. Gennemgående står vi vel her med tilfælde af manglende ressourcer – det være sig i form af klingende mønt, sociale netværk og anerkendelse. I særdeleshed peger forsoreshistorie på, at individets evne til at kontrollere adgang til, bevillinger og udnyttelse af ressourcer og materielle goder er særdeles restriktive. Ligeledes er det vanskeligt som anbragt i de tidlige år (1900-1920) og senere at opnå kontrol over andre aktører. Dvs. at de anbragte børn før i tiden hverken havde adgang til mange ressourcer eller besad en stærk position i den sociale hakkeorden på anbringelsesstedet. Ulige fordeling og asymmetriske relationer synes at gå hånd i hånd. Det, vi kunne kalde strategiske goder, dvs. materiel velstand, symbolsk viden, position i hierarkiske organisationer (som i dette tilfælde er anbringelsesstederne) og deltagelse i eller medlemskab af en 'selektiv' forening (familier, vennekreds, bekendtskaber og klubber), kom disse børn heller ikke i nærheden af. Det medfører en hverdag, hvor den relationelle ulighed kom til udtryk i et 'oppe' og 'nede'. Med andre

ord: Det var børn, som blev ramt af den ulige fordeling af livschancer.

Anderledes sagt har de fleste af børnene i denne udgivelse et meget mindre manøvrerum end deres jævnaldrende, der ikke er anbragt. Et manøvrerum handler ikke alene om fordelingen af goder eller ressourcer, men også og især om, hvad den enkelte eller gruppen af ligestillede har mulighed for at gøre med de eventuelle ressourcer. Her er der både tale om individuelle egenskaber og kompetencer og om de betingelser, som ligger uden for den enkelte. Evnen til at benytte ressourcer, mange eller få, knytter sig til noget, som også omtales i bogen, nemlig personlige konverteringsfaktorer, sociale konverteringsfaktorer (bl.a. socialpolitik, sociale normer, diskriminerende praksisser eller kønsroller) og miljøets konverteringsfaktorer (f.eks. anbringelsesstedets geografiske placering og denne placering særlige forhold). Skåret til benet drejer det sig om en værdi, vi værdsætter: frihed. Hvilke politiske og demokratiske friheder har anbragte børn adgang til f.eks. at henlede opmærksomheden på deres behov? Hvilke økonomiske friheder i form af adgang til økonomiske muligheder? Hvilke institutioner garanterer deres velvære og velbefindende – det være sig uddannelse, fritid eller sundhed? Hvilken transparens findes, når man taler

om anbragte børn – de ansatte har muligheder for at tilkendegive deres syn, men har de anbragte børn (jf. også den løbende diskussion om barnets reform og børns rettigheder)?

Bogen dokumenterer megen ulykke og elendighed, hvilket dog ikke skal skygge for, at der trods alt har fundet betydningsfulde forandringer sted i henhold til at lytte til og måske endda tage børnenes stemmer alvorligt.

Giver denne bog så ny viden inden for et felt, hvor bl.a. Birgit Kirkebæk har markeret sig stærkt med flere udgivelser (mændene på Livø og pigerne på Sprogø)? Jo, det skal jeg hilse og sige, at den gør. Vi har savnet anbragte børns egne stemmer, fordi de på den ene side kan berette om overgreb og tørre tæve, om ensomhed og anderledeshed og på den anden side også glimt af venskab, sammenhold og modstand fra de indsatte.

Samlet set er det en relevant udgivelse, der må siges at påkalde sig en vis portion social indignation og anspore til social retfærdighed. Det er en lækker udgivelse, som forlaget ser ud til at have kælet for. En pris på lige under 300 kr. burde ikke skræmme kommende læsere for at anskaffe sig bogen. Den er velegnet til brug i pædagoguddannelsen, men også blandt de mange ansatte på institutioner for døgnanbragte.

GRUNDSKOLEN

Allan Tønnesen: Frederik den Fjerdes rytterskoler. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2022. 343 s. 348 kr.

Af Christian Larsen, seniorforsker, Rigsarkivet

I 1721 besluttede Frederik 4. at lade opføre 240 skoler på de kongelige ryttergodser, og de i følgende år blev der bygget i alt 242 skoler, som med deres murede vægge og tegltag skilte sig markant ud fra landsbyens gårde og husmandssteders klinede vægge og stråtag. Skolerne blev i samtiden kaldt for de kongelige skoler, men er i eftertiden blev kendt som rytterskolerne. I anledning af 300 års jubilæet har historiker Allan Tønnesen udgivet den foreliggende jubilæumsbog. Hans forfædre og formødre har fået undervisning i en rytterskole, og selv er han ejer af den tidligere rytterskole i Gedesby på Falster.

Bogen består af to dele: først en indledning og dernæst en beskrivelse af rytterskolerne. I indledningen (s. 13-61) skildrer forfatteren forløbet fra, at Christian Carl Bircherod og Ole Pedersen, kommissærer for de tre nordsjællandske rytterdistrikter, fremsatte forslaget om rytterskoler i Nordsjælland tidligt i 1720, over kongens godkendelse og til biskop Christian Worms implementeringsplan fra oktober 1720. I begyndelsen af 1721 blev det

nordsjællandske projekt udvidet til alle rytterdistrikter og omfattet af et sæt af instrukser, dateret 28. marts 1721, som er rytterskolernes indstiftelsesdato. I årene 1722-27 blev der opført 123 skoler på Sjælland (Nordsjælland og Sydøstsjælland), 28 lolland-falsterske skoler, 20 skoler på Fyn og 59 i Østjylland, i princippet alle sammen efter samme tegning: grundmuret bygning med tegltag, fordelt på to fag til lærerens bolig og to fag til skolestuen. Over indgangsdøren blev der opsat en indskriftstavle til ihukommelse af stifteren.

Forfatteren ser rytterskolerne som led i en lineær udvikling af en "folkeskole" fra Christian 2.s skoleordinans 1522 frem mod nyere tiders skolevæsen. En mere konsekvent inddragelse af nyere forskning, herunder bind 1 og 2 af *Dansk Skolehistorie* (2013), ville have vist, at udviklingsforløbet var mere sammensat, at rytterskolerne alene repræsenterede en af flere skoleformer i samtiden, hvor også byernes danske skoler, latinskolerne, omgangslærere og privatlærere udgjorde de undervisningstilbud, der blev båret af, og at 1739-skoleloven forsøgte at samle disse undervisningstilbud under en fælles hat. Derfor var 1814-lovene ikke blot én samlet lov, men udgjordes af fem forskellige skoleanordninger i bestræbelserne for at regulere et skolevæsen, der i høj grad afhæng af lokale økonomiske, sociale og administrative forhold. Inddragelse af nyere litteratur ville også have nuanceret forfatterens

udsagn om, at der mange steder slet ingen skole var (s. 17), og landbefolkningen og deres børn var analfabeter (s. 18). Litteraturlisten er opdelt i "Litteratur, generelt" (kronologisk opstillet) og "Litteratur, specielt" (om de enkelte skoler, opstillingskriterier ukendt). Nyere litteratur ses opført, men synes som nævnt reelt ikke inddraget.¹

Hovedparten af bogen handler om rytterskolernes bygningshistorie, der udgør anden del (s. 83-327), og som er bogens væsentlige bidrag til grundskolens bygningshistorie, idet vi her får dokumenteret hver enkelt af de 242 rytterskolars historie. Ud over forfatterens egne, mangeårige optegnelser bygger beskrivelserne på Jan Simmelhags og Finn Thorshøjs omfattende samlinger til rytterskolernes historie. Beskrivelserne er inddelt efter de datidige rytterdistrikter og rummer for hver skole: skolens navn og adresse, lærer Thøger Jensens 1919-bemærkninger, bygningens historie på cirka 10-12 linjer, herunder aktuel brug og indskriftstavlens placering, samt et nutidigt foto af skolen; for nedrevne bygninger bringes et ældre fotos. Fem af de 242 rytterskoler er i dag fredet: Lille Heddinge, Hvidovre, Vedbysønder, Overby og Snesere. De øvrige skoler er enten brændt, revet ned til fordel for nyere skolebygninger eller kraftigt ombygget. Af de således 27 ryttersko-

ler på Falster er 14 revet ned, mens de 13 tilbageværende i dag benyttes som privatbolig; andre steder i landet bruges rytterskolebygning som kirkekon-tor eller menighedshus, købmandsbu-tik eller kulturhus. Flere steder præger ejerens manglende ressourcer til ved-ligeholdelse bygningens nuværende tilstand. Blandt de skolebygninger, som fremtræder mest originalt, er Spentrup i Dronningborg Rytterdi-strikt. Her dannede bygningen ramme om børns skolegang frem til 1969. Det viser holdbarheden af de bygninger, som Frederik 4. lod bygge "de fattige til Gavn".

Jacob Halvas Bjerre: Den tyske skole og besættelsen, Gads Forlag: Køben-havn 2023, 392 sider, 299,95 kr.

Den tyske Sankt Petri Skole i hjertet af København har intet mindre end en 450-årig historie bag sig. Fra begyn-delsen virkede den under privilegier givet af den danske konge og fra 1616 med en kongeligt udpeget patron som tilsynsførende og i en form for beskyt-terrolle. Fra sin begyndelse fungerede skolen i tæt forbindelse med den tyske Sankt Petri Kirke, hvis præst havde be-tydelig indflydelse på skolen og i nyere tid har været formand for skolekom-missionen.

Før treårskrigen 1848-50/51 var det fortrinsvis de mange tyske em-bedsfolk i den danske stat, der leverede børn til skolen. Herefter – og for-stærket af krigen i 1864 – blev dette

1 Jf. Charlotte Appel i *Historisk Tidsskrift* 2024/1, s. 238-240

klientel betragteligt mindre, hvorfor skolen presset af anti-tyske sentiment-ter i den danske befolkning i højere grad tilpassede sin virksomhed i retning af det danske skolevæsen og den dertilhørende lovgivning. Trods bortfaldet af den tyske embedsstand var der stadig grundlag for at drive tysk skole i København på grundlag af den betragtelige tyske koloni i København og de danske statsborgere, som ønskede deres børn (ud)dannet i en tysk skoletradition. Tyske skoler fandtes og findes den dag i dag overalt i verden og drives med støtte fra den tyske stat. Og i kraft af støtten også med tysk statslig indflydelse.

Som andre institutioner med kulturel karakter har skolen haft en betydelig opmærksomhed på sin egen historie. Efter det store nationale syndefald, som Det Tredje Rige udgjorde for tysk national identitet efter 1945, har denne opmærksomhed ikke været mindre for Sankt Petri Skolen i kraft af at være hjemmehørende i et tidligere tysk besat land som Danmark. I skolens 400-års jubilæumsskrift fra 1975 forfattet af en af skolens tidligere lærere var konklusionen, at Sankt Petri Skolen – modsat de fleste andre tyske udlandsskoler – formåede at holde sig fri af nazistisk indflydelse. Da denne konklusion blev gentaget i 2016 i forbindelse med markeringen af 400-året for det danske kongehus' patronat, blev den kraftigt imødegået af den danske historiker Ole Brandenburg Jensen, der havde forsket i det tyske nazistpartis afde-

ling i Danmark. Det førte til, at skolens ledelse nedsatte en forskerkommission med henblik på at få skrevet en bog på solid forskningsmæssig basis, der kunne afdække skolens historie i årene 1930-1950. Kommissionen formulerede et detaljeret kommissorium for en sådan bog og hyrede historikeren Jacob Halvas Bjerre til at skrive den.

Gennem solid og kritisk arkivbaseret forskning afdækker Halvas Bjerre en helt anden historie end jubilæumsskriftet fra 1975. Det sker i spændingsfeltet mellem det tyske udenrigsministerium, Auswärtiges Amt, det tyske nazistpartis afdeling i Danmark, skolens ledelse, dens personale, Sankt Petri Kirken og dansk lovgivning.

I en spændende analyse af skolens virke fremgår det nemlig, at allerede før Adolf Hitlers magtovertagelse i 1933 var skolelederen ud fra et nationalkonservativt standpunkt stærke modstandere af den demokratiske Weimarrepublik. Dele af lærerkorpsset nærede også nationalkonservative og senere nazistiske sympatier. Kort efter Hitlers magtovertagelse kom skolen tilmed under et betydeligt pres fra Auswärtiges Amt for at "modernisere" skolens virksomhed, altså med henblik på at nazificere profilen ved blandt andet at mindske kirkens indflydelse på skolens ledelse. Presset havde betydelig virkning, fordi skolen var afhængig af økonomisk støtte fra den tyske stat. Et yderligere pres fandt sted over for skolekommissionen, hvor medlemmer, der ikke ønskede at bevæge skolen i

nazistisk retning, blev truet med at blive frataget deres tyske statsborgerskab. Samtidig vandt det tyske nazistparti i København indflydelse gennem dele af forældreskaren. Det førte til ansættelsen af en ny skoleleder, der var indstillet på at foretage den af udenrigsministeriet ønskede "modernisering". Udover nazificering indebar moderniseringen også oprettelsen af en gymnasielinje i 1938.

Snart bevægede skolen sig i regulær indoktrinerende retning. Således var de fleste tyske lærere ansat i perioden 1934-1945 medlemmer af nazistpartiet. Det tyske udenrigsministeriums indflydelse på skolen gennem det tyske gesandtskab i København voksede kontinuerligt og blev fra besættelsen 9. april 1940 frem til befrielsen i maj 1945 helt afgørende for skolens virke og dens bevægelse mod en stadigt stærkere nazistisk profil.

Selv om nazistiske mærkedage blev fejret officielt på skolen, skulle den nazistiske indoktrinerings før besættelsen dog foretages delvist skjult, da skolen virkede under dansk skolelovgivning. Den mest markante indoktrinerende indsats fandt derfor sted i de til skolen tilknyttede fritidsaktiviteter. Således blev der i 1934 oprettet en Hitler Jugend-afdeling på skolen.

Efter 9. april 1940 foregik den fremadskridende radikaliserings af skolen dog mere åbent, fordi den danske stat og dens tilsynsførende myndigheder ikke havde samme mulighed for at lægge begrænsninger på de politiske ex-

cesser. Den nazistiske indoktrinerings sneg sig således direkte ind i undervisningen. Skolens ambitionsniveau på det politiske område viste sig også ved, at det i 1940 blev besluttet af bygge en ny "propagandaskole" i Emdrup, som skulle være et synligt tegn – også over for den danske befolkning – på det nye Tysklands storhed. Byggeriet blev næsten færdiggjort inden befrielsen, men skolen nåede ikke at flytte dertil, for efter krigen blev bygningerne beslaglagt af den danske stat og kom i stedet til at huse Danmarks Lærerhøjskole, fra 2000/2007 Danmarks Pædagogiske Universitet, Aarhus Universitet.

Med en så tæt binding til det nazistiske Tyskland kom skolen naturligvis i store vanskeligheder efter Det Tredje Riges fald. Det var naturligvis ikke kun i kraft af bortfaldet af den tyske stat i mæcenrollen og det danske samfunds generelle modvilje mod alt tysk efter befrielsen, men også i kraft af det afgrundsdybe moralske nederlag for nazismen. Skolen lod sig afnazificere ved egen kraft og overlevede blandt andet i kraft af fortsat velvilje fra skolens patron, kongehusets kabinetssekretær Gustav Bardenfleth, som gjorde en intens lobbyindsats over for danske myndigheder, særlig Undervisningsministeriet, som i 1949 anerkendte skolens loyalitet over for den danske stat. Med oprettelsen af Forbundsrepublikken i 1949 genoptog den vesttyske stat også den økonomiske understøttelse af skolen.

Bogen repræsenterer den indtil nu eneste kritiske afdækning af de 140 tyske udlandsskolars virke, mens de var støttet af Det Tredje Rige. Den kan med fordel bruges som eksempel for eventuelt fremtidige undersøgelser af disse skoler. For det er et fornemt og grundigt arbejde Halvas Bjerre har leveret, som effektivt og uden berøringsangst går bag om de myter, skolen selv har fabrikeret af grunde, man måske nok kan forstå, men som i det større perspektiv har dækket over en vigtig historie. Det tjener Sankt Petri Skolen til stor ære, at den på eget initiativ har sat dette væsentlige arbejde i værk for at få sin egen historie kritisk belyst. Det er også en afspejling af, at skolen i dag fungerer som en moderne skole med respekt for danske demokratiske skoletraditioner. Men netop viljen til at undersøge sin egen institutionshistorie i skyggen af Det Tredje Rige er nok først og fremmest udtryk for den fornemme, moderne *tyske* tradition for på demokratisk grundlag at være selvkritisk over for egen fortid. Fordi: aldrig igen.

Halvas Bjerre har behandlet emnet med indsigt og forståelse for skolens lange 400-årige historie og dens ledelsesformer til forskellige tider. Han har tydeligvis viden om Det Tredje Riges labyrinthiske beslutningsprocesser i fellet mellem det klassiske forvaltningsapparat i ministerierne og de politiske påvirkningskanaler i det nazistiske partiapparat. Og så viser han også sik-

ker forståelse af den danske samarbejdspolitik, om end det er en dimension, der er lidt underbelyst i bogen. Dette skyldes, at corona-epidemien forhindrede ham i inden for projektets fastsatte tidsramme at gøre studier i det danske Undervisningsministeriums arkiver. Det havde ellers været spændende at få det perspektiv med, for det gøres klart i bogen, at skolen hele tiden var uhyre opmærksom på, at dansk lovgivning og myndighedernes tilsyn satte begrænsninger for, hvor langt den i det åbne kunne gå i nazistisk retning. Derfor blev der gjort betydelige krumspring for at holde den nazistiske indoktrinering skjult.

Bogen er skrevet i et klart og læseværdigt sprog, men dispositionen forekommer ofte lidt rodet med ret voldsomme spring i kronologien. Sine steder får man den fornemmelse, at det er fordi, forskerkommissionens kommissorium også har været styrende for ikke bare de spørgsmål, der søges besvaret, men også bogens disposition.

Bogen kan læses ud fra flere perspektiver. Det er en bog om tysk kultur og den tyske minoritet i Danmark. Det er en bog om Det Tredje Riges kulturhistorie. Det er en bog om dansk mellemkrigstid og besættelsestid. Og det er en bog om et upåagtet hjørne af dansk skolehistorie. Men den kan også kvalificere en forståelse af, hvordan vor tids friskoler, der ligger på kanten af mainstream, fungerer i og interagerer med det bredere samfund og myndighederne.

Thomas Aastrup Rømer: Skolens formål – dannelse, splittelse og uniformivering. Aarhus: Klim 2022. 564 s. 349,95 kr. + Thomas Aastrup Rømer: I skolereformens kølvand. Fjordager 2023. 384 s. 279 kr.

Af Stefan Herman, adm. direktør i LIFE Fonden og tidligere rektor på Københavns Professionshøjskole

Thomas Aastrup Rømer er en særegen skikkelse i dansk pædagogisk tænkning, hvor han ofte med kritisk og nysgerrigt forlæg huserer navnlig med skolepolitiske studier, skolehistoriske udredninger med pædagogisk filosofiske tråde samt med en lind strøm af dagsaktuelle kommentarer på hans blog eller Facebook. Når han er bedst, får man originale analyser, komplekse sammenhænge analyseret med prægnans, og det hele serveret i et ofte metaforrigt og virkelystent sprog, der sætter tankerne i gang. Når han er værst, diverteres der med krasbørstige domfældelser af fjenderne og lobhudlende fejringer af vennerne. Det gælder særligt hans opslag på Facebook, men også i mange af hans værker. Det kunne undgås, hvis redaktørerne havde givet Rømer et (stærkere) modspil. Herudover bør det nævnes, at Rømer i tillæg hertil i mange af sine arbejder indfletter egentlig teoriudviklende ambitioner, dvs. pædagogisk filosofiske overvejelser af helt fundamental og grundlagsteoretisk karakter. Det præger ikke alene indledningen til *Skolens*

formål, men løber tillige som en strøm gennem bogen, nogle gange indforstået og lettere gedulgt. Mine egne tekster og bøger har Rømer hyppigt kommenteret, både anerkendende og kritisk. Det samme gælder ikke mindst de roller, jeg har spillet i dansk skole og uddannelse i et par årtier. Hermed oplyst for en god ordens skyld.

Skolens formål er en kritisk analyse af forholdet mellem skolens formål og forskellige pædagogiske og uddannelsespolitiske begrebsudviklinger fra 1990 til skolereformen i 2013. Jeg har selv ganske grundigt analyseret det meste af samme periode og beskrevet det i *Magt & oplysning. Folkeskolen 1950-2006* (2007) og en række andre steder. Rømers dramaturgi er enkel: Skolens formål er som regel helten, som de færreste har fattet eller tager alvorligt i tanke og handling, i politik og pædagogik. Skurken er begrebs- og teoriudviklingerne og deres medfølgende policy. Historien er en forfaldshistorie, en tragedie, der hviler i splittelse og ensretning, tomme tal og erhvervsrelevans. Formålet, og Rømer tager udgangspunkt i skolens formålsparagraf fra 2006, bringes i modstilling til de begreber, som formuleres og indsættes, som sættes i værk. Det er splittelsen, hvor dannelse demonteres eller forfalder. Uniformiveringen betegner det konkrete forfald, nemlig at dannelse gøres skematisk og standardiseret, i dag typisk i lærings- og kompetencetermer. Den bliver uniform. Performativitet betegner en art gold

handlingsnytte, som erstatter dannelse i skole og pædagogik. Det er altså "uniform" og "performativitet", der bliver til uniformivering.

Bogen er bygget op i fire dele. Første del om skolens formål og tiden før 1993. Anden del om perioden 1993-2006. Tredje del omhandler tiden fra 2006 til skolereformen i 2013. I fjerde del, der beskriver den pædagogiske videnskab og forskning samt læreruddannelsen fra 2000, er Rømer lige dele dansk pædagogiks Frede Farmand, der opsporer de skyldiges komplot og oligarki, og det tæskehold, der straffer dem med ord. Men tag ikke fejl. Rømers bog er ikke en vanskelig skovtur af abstrakte begreber og indforståede filosofiske brydetag, men en kommenterende fortælling om politikere og tænkere, nøgledokumenter og lovgivning, som er værd at læse og som man på mange stræk bliver klogere af. Også hvis man selv har arkivstøv på næsen eller ikke kan genkende sig selv i Rømers analyser.

Bogens DEL 1 er noget af det mest interessante, der er skrevet om skolens formål de sidste 30 år. Ikke fordi alt står lysende klart og alle slutninger begrundes i bund, men fordi Rømers undersøgelse er forankret i et grundigt arbejde, peger nye steder hen og har fat i de rigtige tekster og dokumenter. F.eks. i hans forfægtelse af J.F. Herbarts indflydelse på dansk skole og didaktik, hvor der tegnes linjer til Ernst Kaper, K. Grue-Sørensen, Dietrich Benner og Alexander von Oettingen. Analyserne i

DEL 2 og DEL 3 er ligeledes gennemarbejdede, stofrige og detaljemættede og et godt udgangspunkt for at diskutere og kaste sig ud i supplerende eller korrigerende analyser. DEL 4 er et opkog af meget, som Rømer tidligere har offentliggjort, og skæmmes desværre af, at han har vanskeligt ved at holde en nøgtern distance til begivenheder og problemer, han selv har engageret sig i på sin egen (nu tidligere) arbejdsplads. Det er ærgerligt, fordi meget få engagerer sig kritisk og sammenhængende i udviklingen af pædagogisk videnskab og dens politiske ramme.

I videre forstand er Rømers problem i bogen, at den egensindige bestemmelse af skolens formål og virke og hans ledsagende hårdtslående normativitet efterlader læseren i tvivl om hans omgang med empirien, særligt når han efterstræbelsesværdigt vil så meget og analysere så mange aktører. I sin beskrivelse af Bertel Haarders virke som undervisningsminister 1982-93 og 2005-10 gør Rømer f.eks. et nummer ud af, at Haarder med tiden lader sin højskoleånd og grundtvigianisme trumfe af nyliberalisme og New Public Management, som han med stor stil lader præge styringstiltag på Undervisningsministeriets ressort med. Men Rømer overser, at netop sammenhængen er Haarders afsæt. Haarder er ganske tidligt en del af det nye højres kritik af velfærdsstaten med sine bøger om *Statskollektivismen og spildproduktion* fra 1973 og *Institutionernes tyranni* fra 1974. Det er ikke kun en kulturkritik,

men statskritik og professionskritik, der følgelig snører kultur og skole sammen med markedet, dets frie valg og kunder. Som det også sås i dele af høj-skolebevægelsen ganske tidligt.

Bogen må klart anbefales. Rømer skriver uden cykelhjelm og knæbeskyttere. Nogle gange også med svigtende lys og sidespejl, men altid med et anliggende og en klar holdning til aktørerne på arenaen. Min største undren er, hvordan han overser eller nærmest ikke behandler trivsels-agendaen, der bliver manifest i skolen og alle andre uddannelsesområders reformarkitektur efter skolereformen i 2013. Man kunne driste sig til i Rømers ånd at sige, at truslen mod dannelse ikke længere kommer fra læring og læringsmål, men fra en forhippelse på trivsel og mistrivsel, der udgrænser en dannelse, der vil være karakterudviklende for i stedet at bekymre sig om (målinger af), hvordan eleverne har det og hvad de føler.

I *Skolereformens kølvand. Kritik, justering og forstærkning* fra 2023 analyserer Rømer mindre skolereformen, dens rødder, tilblivelse og virkning end en række af de krydspunkter, han selv spillede en rolle i de sidste 10 år. Hans analyse af reformen og dens baggrund er bemærkelsesværdig tynd, når man påtænker det store arbejde med "Folkeskolens formål" fra året før. Ud over et fuldtonet defensorat af Merete Risagers periode som undervisningsminister og noteagtige kapitler om forskellige forløb efter 2014 er DEL 1 mest af

værdi som en opsamling på kronologien med summariske beskrivelser af nøgleaktørernes positioner og tiltag. Rømer bruger det meste af sit krudt på debatten, der fulgte med Keld Skovmands dagsordensættende bøger om læringsmålsstyringen og hans efterfølgende indberetning af VIAs forskningschef Andreas Rasch-Christensen og professor Jens Rasmussen for videnskabelig uredelighed (DEL 2); en anklage, som Rømer i øvrigt går i rette med uden han af den grund undlader at holde de indklagede i strakt arm. Hertil kommer den såkaldte Erik Schmidt-sag, hvor lærer (og Rømers forlægger) Erik Schmidt fra Agedrup Skole uberettiget fik en tjenstlig advarsel i forbindelse med opfølgningerne på lockouten af lærerne og de ændrede arbejdstidsvilkår (DEL 3). DEL 4 handler ikke overraskende om DPU og OECD og virker næsten som en ufiltreret og uredigeret gennemgang af Rømers opslag på Facebook, der ofte er en art noter og betragtninger med konklusioner som øksehug.

Rømer jagter i *Skolereformens kølvand* sine sandheder, men markerer aldrig sin fallibilitet, aldrig alternative udlægninger. Hans temporlige analyser af professionshøjskolerne er en halvkvæden vise. Han er tæt på at svigte sin egen originalitet, sin intellektuelle sporsans og analytiske formåen til fordel for aktivisme og korstog. Der er bestemt stærke pointer og vigtige nedslag i både det begivenhedsrige politiske og pædagogiske farvand, men frem

for alt krasse angreb i en beretning, hvor Rømer både spiller med, hepper og håner. Og er kampreferent, dommer og appellinstans. Der stimuleres hyp-pigt en art pædagogisk tribalisme snarere end oprigtig nysgerrighed efter at komme til bunds og forstå. Lade analyse og indsamling af empiri gå forud for domfældelse snarere end at lade domfældelsen diktere metode og analyse. Det er en skam, fordi Rømers pensum er stort og hans akademisk ter-rængående strategier interessante og vigtige idet han kombinerer filosofi, historie, sociologi, pædagogik, politologi og meget mere. Alligevel morede jeg mig under læsningen, og bogen er bestemt rig på udkast til analyser og på problemstillinger, som ikke er til at komme udenom.

Carsten Hjorth Pedersen: En almindelig skole – bare helt anderledes. Et personligt blik på de kristne friskolers historie. Fredericia: Lohse 2023. 560 s. 349,95 kr.

Af Hans Henrik Hjerimitslev, lektor, UC SYD

Inden for den skolehistoriske forskning er der skrevet en del om friskolernes og privatskolernes historie, mens de kristne friskoler er gået under radaren. Det rådes der nu bod på med Carsten Hjorth Pedersens meget grundige redegørelse for de kristne friskolers historie fra de første skolers oprettelse i 1972 til i dag. Hjorth Pedersen lægger

ikke skjul på, at han ikke er professionel historiker, men en del af bevægelsen og derfor skriver historien indefra. Han er solidt placeret på den kirkelige højrefløj hos Luthersk Mission og har gennem hele sit arbejdsliv været engageret i de kristne friskoler som lærer, som leder af Kristent Pædagogisk Institut og som pædagogisk konsulent hos Foreningen af Kristne Friskoler, der varetager de kristne friskolers interesser på linje med de noget større foreninger for friskoler og privatskoler. Hjorth Pedersen skriver således i høj grad sin egen historie. Det er både godt og skidt. På den ene side er der næppe nogen, der ved mere om de kristne friskoler end ham. På den anden side er det vanskeligt at holde en videnskabelig distance til emnet. Imidlertid lykkes Hjorth Pedersen ganske godt med at skrive nøgternt. Han kommer løbende med personlige vurderinger af den historiske udvikling og de konflikter, der ofte opstod mellem de forskellige personer og religiøse grupper inden for bevægelsen, men han er i stand til at fælde nuancerede historiske domme, og skjuler det ikke, når han fremsætter personlige holdninger.

Med sine 560 sider er bogen også uhyre detaljeret og kommer ind på såvel mange af de i alt 48 kristne friskolers individuelle historier som fælles ideer og praksis, mediestorme og landsforeningens konfliktfyldte historie. Gnidninger mellem folkekirkelige aktører inden for Indre Mission og Luthersk Mission på den ene side og frikirkelige

aktører med evangelisk og karismatisk baggrund på den anden og mellem idealister og realister fejles heller ikke ind under gulvtæppet. Som et meget nyttigt supplement indeholder bogen også en række bilag med bl.a. lister over samtlige 48 kristne friskoler og 16 daginstitutioner, der er eller har været medlem af foreningen, alle landsforeningens publikationer og årsmøder (der ofte havde besøg af kristne skolefolk fra Norge, som var til stor inspiration i 1970'erne og 1980'erne) samt elevudviklingen fra 1972 til 2023. Desuden indeholder bogen også afsnit om de kristne gymnasier i Ringkøbing (1979) og København (2018) og om det kuldsejlede forsøg på at oprette et kristent lærerseminarium, der var mere teologisk konservativt end de oprindeligt indremissionske i Hæslev, Nr. Nissum, Aarhus, Frederiksberg og Hellerup, hvis kristne profil særligt med hensyn til bibelsyn blev opfattet som udvandet. De kristne efterskoler, hvis historie rækker længere tilbage end de kristne friskoler, behandles til gengæld ikke.

Det mest spændende i bogen er kapitlerne om baggrunden for oprettelsen, den offentlige polemik om de kristne friskoler og de deraf følgende politiske stramninger samt friskolernes udvikling fra at være skoler for børn af bekendende kristne til at være for alle, inklusive børn med muslimsk baggrund. Jeg vil i det følgende komme ind på disse aspekter, men lad mig først placere de kristne friskoler i grundskolelandskabet.

Mens de grundtvig-koldske friskoler og real- og privatskolerne allerede fra etableringen af folkeskolen i 1800-tallet var et alternativ til den offentlige skole, dukkede lilleskolerne først op som en del af reformpædagogikken i 1940'erne og de kristne friskoler i 1970'erne som et modsvar til indførelsen af seksualvejledning og afskaffelsen af det forkyndende element i folkeskolen. I dag er de frie grundskoler inddelt i en række foreninger, hvoraf de største er Friskolerne med 280 skoler, Danmarks Private Skoler med 157 skoler, Lilleskolernes Sammenslutning med 53 skoler og Foreningen af Kristne Friskoler med 35 skoler. De er alle underlagt loven om frie grundskoler, hvor hovedkravet er, at undervisningen skal stå mål med undervisningen i folkeskolen, mens skolerne har ret til at farve undervisningen i deres egne ideologiske nuancer, dog fra 2002 inden for de demokratiske principper, der kendetegner det danske samfund. Den danske friskoletradition baserer sig på forældreretten; nemlig forældrenes ret til at bestemme, hvilken opdragelse og skolegang deres børn skal have. Det er denne ret, der er det fælles udgangspunkt, som de frie skoler sammen kæmper for at værne om på tværs af deres forskellige ideologiske og pædagogiske ståsteder.

Landsforeningen til Oprettelse af Kristne Friskoler (fra 1993 Foreningen af Kristne Friskoler) blev stiftet i 1971 i protest mod den nye antiautoritære pædagogik, den nye seksualmoral og

sekulariseringen af folkeskolen, der vandt frem i ungdomsoprørets epoke omkring 1970. Det var dog hovedsageligt lokale forældre med frikirkelig eller luthersk missionsk baggrund, og ikke landsforeningen, der oprettede de første friskoler i 1970'erne. Trods teologiske uenigheder kunne forældrene ofte samles om en bibeltro holdning, der anså Biblen for at være Guds ufejlbarlige ord til menneskene. Det betød, at formålet med skolerne var at nære og værne om børnenes personlige tro på Biblens ord som vejen til frelse. Det kristne livssyn kom til udtryk gennem bl.a. daglige andagter med lovsang og fri bøn og en opprioritering af en forkyndende kristendomsundervisning, der ikke stillede spørgsmålstejn ved Biblens bogstavelige sandhed. Pædagogisk lagde de kristne friskoler afstand til de grundtvig-koldske friskoler og lilleskolerne ved at omfavne en traditionel pædagogik, hvor lærernes autoritet var uantastet, og der blev lagt vægt på disciplin og faglighed. Etisk blev der lagt vægt på traditionelle familieværdier, og lærerne skulle være bekendende kristne.

Den første kristne friskole – bortset fra de gamle skoler for de stærke jyder på Hedenstedegnen – blev oprettet i Hillerød i 1972, og den store vækstperiode var de første 10 år, hvor der blev oprettet yderligere 26 skoler. Senere har antallet af skoler stabiliseret sig omkring 35, mens antallet af elever de seneste år har ligget på ca. 7.500. I alt har der eksisteret 48 kristne friskoler,

hvoraf 30 er jyske, 14 sjællandske og 3 bornholmske, mens der kun er én kristen friskole på det grundtvigske Fyn.

I de første år rådede en stærk pionerånd; mange følte, at det var et kald fra Gud at oprette en kristen friskole, og ud over pengeindsamlinger i de menigheder, der støttede op om de lokale skoler, blev der mange steder oprettet bedegrupper, hvor mennesker med sympati for skolerne kunne gå i forbøn for at få Gud til at se nådigt til skolerne. I første omgang så Indre Mission kritisk på oprettelsen af kristne friskoler, da den store missionsforening ønskede at påvirke folkeskolen i kristelig og bibeltro retning indefra, på samme måde som den gjorde med folkekirken. Derfor var det hovedsageligt folk fra de mindre og mere teologisk konservative missionsforeninger Luthersk Mission og Evangelisk Luthersk Mission samt forskellige frikirker, der bar de første friskoler. Indre Mission kom dog efterhånden med på vognen, og de fleste skoler er nu støttet af såvel folkekirkelige som frikirkelige aktører. Efter en splid mellem frikirkefolk og missionsfolk om, hvorvidt det pædagogiske grundlag skulle være luthersk eller blot bibeltro, var landsforeningen ind delt i to fra 1995 til 2009. Skoleforeningen tog sig i denne periode af det administrative og skolepolitiske, mens Pædagogisk Forening udviklede en pædagogik på evangelisk-luthersk grundlag. I 2009 blev de forenet i en forening, der hviler på et fælleskirke ligt grundlag og fortsat arbejder med

at vejlede de kristne friskoler såvel administrativt som pædagogisk samt varetage deres politiske interesser.

I takt med at skolerne efterhånden fik flere og flere elever, der ikke kom fra hjem forankret i missionen eller frikirkerne, blev den kristne profil imidlertid mindre skarp. Det har givet gnidninger mellem strammere og slappere, og Hjorth Pedersen hører i dag til blandt dem, der mener, at den kristne profil nogle steder er blevet for utydelig. Til gengæld hilser han det velkomment, at seksualforstrækkelsen fra 1970'erne nu er blevet mindre.

En del af grunden til den mindre markante profilering af de kristne friskolers konservative bibel- og kristendomssyn i de senere år var den megen negative presseomtale af religiøse friskoler i kølvandet på terrorangrebet 11. september 2001. Såvel muslimske som kristne friskoler kom i søgelyset på grund af deres fundamentalistiske tolkning af de hellige skrifter, der betød en afvisende holdning til blandt andet homoseksualitet, evolutionsteori og abort. Det betød en voldsom kritik i pressen og blandt særligt venstreorienterede politikere, der ønskede at stramme lovgivningen for at indskrænke muligheden for at sprede disse holdninger på skolerne. Den statslige kontrol med de frie skoler blev gradvist strammet i 2000'erne, og forældreretten kom under pres. Flere skoler kom under skærpet tilsyn og en enkelt mistede også sit statstilskud og måtte

lukke. De kristne friskolers bagland, bestyrelser, ledere og lærere kom derudover i defensiven og dukkede nakken (for dybt ifølge Hjorth Pedersen) for at undgå flere problemer. Samtidig blev det mere normalt at ansætte lærere, der ikke var fra det missionske eller frikirkelige miljø, men blot almindelige folkekirkekristne. Fokus på skolerne blev i højere grad pædagogisk og i mindre grad ideologisk. Det er i dag vigtigere, at læreren er en dygtig pædagog, end at hans eller hendes personlige tro er forbilledlig, og at han eller hun har de rigtige holdninger. I pionerfasen var det omvendt. For Hjorth Pedersen er det afgørende at finde den rette balance mellem det åndelige og det faglige, men det er en stadig balancegang, der ifølge Hjorth Pedersen ikke kan afklares én gang for alle, da en kristen friskole er i spændingsfeltet mellem at være en helt almindelig skole og at være helt anderledes. Hjorth Pedersen konkluderer ikke overraskende, at de kristne friskoler alt i alt har været en succes trods interne stridigheder og ydre pres. De viste sig at være levedygtige, fordi de kunne indfri et dybtfølt ønske hos mange forældre, der følte sig kaldet af Gud til at benytte den frisdannede skolelovgivning i Danmark, som er enestående i international sammenhæng, til at oprette kristne friskoler. Succesen var ifølge Hjorth Pedersen dog næppe blevet så stor, hvis det ikke var for de mange fra den enkelte skoles kirkelige bagland, der bad for skolen.

Bogen anbefales hermed til alle med interesse for de danske grundskolers historie.

SKOLENS FAG OG LÆREMIDLER

Charlotte Appel og Nina Christensen: På sporet af børn og bøger – Læsekultur og medier 1750-1850. Kbh.: Gad 2023. 352 s. 399,95 kr.

Af Janicke Stensvaag Kaasa, førsteamanuensis i litteraturformidling, Universitetet i Oslo

Bøker synes å spille en stadig mindre viktig rolle i barn og unges liv, skal vi tro de nasjonale og internasjonale rapportene som legges frem med jevne mellomrom. I vår tids voksende og digitaliserte medielandskap, ser vi en gradvis marginalisering av boken der den taper terreng til fordel for andre formater og andre typer mediebruk. I Charlotte Appel og Nina Christensens bok, med tittelen *På sporet af børn og bøger: Læsekultur og medier 1750-1850*, får vi innblikk i en ganske annen lese- og mediekultur der bøker lenge var en dyr og ettertraktet vare, en luksus forbeholdt de få. Noe er imidlertid også likt: Barns møter med bøker og medier var, da som nå, langt mer varierte og komplekse enn det man kanskje først skulle tro.

Appel og Christensen tar for seg barns møter med bøker fra omtrent midten av 1700-tallet frem til midten av 1800-tallet. Et avgjørende forarbeid

til denne utgivelsen har vært identifisering av til sammen 3100 utgivelser med barn som målgruppe, fordelt på omtrent 2300 ulike titler, bevart i Det Kongelige Bibliotek i København. Forfatterne har vært ekstensive i sin tilnærming og har hatt som mål å fange opp det som har falt utenfor kanon og dermed utenfor bok- og lesehistoriske studier: De har innlemmet alle sporbare opplag og utgaver, og har supplert med informasjon fra bokhandlerkataloger og annonser for å synliggjøre bredden og omfanget i utgivelser for barn i denne perioden. Det er med andre ord et enormt arbeid som ligger til grunn for *På sporet af børn og bøger*. Resultatet er en unik utgivelse om danske barns lese- og mediekultur på 1700- og 1800-tallet.

Gjennom elleve rikt illustrerte kapitler får vi utfyllende nedslag i barns lesestoff og lesepraksiser. Undersøkelsene spenner fra barns fritidslesing av skjønnlitteratur og faglitteratur til lesebøker og katekismer, fra deres omgang med innbundne bøker (såkalte kodekser) via bildebøker, tidsskrifter og småtrykk til brev og papirteater. Boken gir oss kunnskap om påvirkningen fra enkelte aktører, blant dem forlegger Morten Hallager og hans rolle som "bogtilrettelegger" på slutten av 1700-tallet, så vel som fra transnasjonale nettverk og prosesser på tilgjengeliggjøringen av bøker til barn og unge. Vi følger utviklingen fra et nokså begrenset utvalg utgivelser beregnet på barn og unge på midten av 1700-tal-

let, frem til den enorme veksten i antall årlige utgivelser drøyt hundre år senere, da barn og unge i større grad hadde befestet seg som en egen målgruppe. Forfatterne tegner opp de overordnede linjene i denne perioden, men ikke med det formål å presentere en fullstendig og lineær utviklingshistorie. I stedet har siktemålet vært å tegne “et bilde av nye og overraskende kronologier” (s. 300), slik de skriver avslutningsvis i boken.

Appel og Christensen legger en mikrohistorisk tilnærming til grunn. Slik tittelen understreker, er forfatterne nettopp på sporet av barn og bøker, og da mer spesifikt på sporet av barns møter med bøker. Med utgangspunkt i individuelle barnelesere og sporene de har etterlatt seg, enten det er i trykksaker de leste som barn eller i nedtegnelser de skrev som eldre, leter forfatterne seg frem til bestemte bøker og personlige leseerfaringer. Disse biografierne over enkelte barns møter med bøker og medier er interessante i sin egen rett og de er medrivende lesing. Dette kildematerialet danner også grunnlag for å forstå de mer generelle tendensene i danske barns lese- og mediekultur i den aktuelle perioden. Som forfatterne selv skriver: “Det var sjældent et enkelt fund, der plutselig ændrede billedet for os, men snarere det at finde mange små spor og med tiden kunne se forbindelser og forklaringer” (s. 285). Disse mange små sporene gir et sjeldent innsyn i hva barn faktisk leste og hvordan de interager

med tekst og bilder. Her kommer bokens mange illustrasjoner – så vel som bokens store format og gode papirkvalitet – til sin rett: Bildene av barns skriblerier i trykksakene de hadde tilgang til, gir en intim og særegen forbindelse til kildematerialet så vel som til barneleseren.

Vektleggingen av det individuelle hos Appel og Christensen utgjør en viktig del av synliggjøringen av de mange kretsløpene barns bøker og lesing inngikk i. Både hver for seg og samlet, viser nedslagene i de enkelte leseerfaringene hvor varierte og mangfoldige barns møter med bøker og annet lesestoff var i praksis. Vi får for eksempel innblikk i hvordan elleve år gamle Thomas Overskau, en fattig bygutt som senere skal bli skuespiller, forfatter og teaterhistoriker, er på letting etter teaterplakater i København “så han ud fra rollelisterne kunne skaffe sine egne historier” (s. 9). Eksempellet illustrerer hvordan litteraturen sirkulerte i mange former og på mange steder, fra lesebøker i skolen til teaterplakater i byrommet, og på siden av mer etablerte kretsløp. Thomas’ individuelle leseerfaringer, slik han skildrer dem som voksen i *Af mit Liv og min Tid* (1868), kaster dermed lys på former for litterær produksjon, distribusjon og resepsjon som ofte er vanskelige å identifisere for forskere som arbeider med bok- og lesehistoriske spørsmål. Teaterplakatene som Thomas oppsøkte som ung gutt er desuten kun tilgjengelige for oss gjen-

nom hans nedtegnelser som, i motsetning til plakatene, er bevart. På denne måten vier Appel og Christensen betydning ikke bare til det som rent fysisk befinner seg i Det Kongelige Biblioteks samlinger, men også til det som ikke er bevart og som vi kun har tilgang til gjennom annenhåndskilder.

Thomas' historiefortelling ut ifra teaterplakatenes rollelister peker også på et annet trekk som vektlegges i *På sporet af børn og bøger*, nemlig barn som aktører i de litterære kretsløpene. Slik forfatterne viser, var barn ikke bare mottagere, men produsenter av tekst, enten det var ved å dikte videre på allerede eksisterende tekster, gjennom brevskrivning og collagebøker eller ved å etterlate seg spor i bøker og trykksaker. I dette ligger en forståelse av bøker som et sosialt fenomen, og Appel og Christensen understreker, både i sine biografier over Thomas og andre barnelesere, de materielle og økonomiske betingelsene for barns møter med bøker, så vel som betydningen av kjønn og klasse. Dette er aspekter ved barns lese- og mediekultur som ikke er mindre aktuelle i dag. Appel og Christensens *På sporet af børn og bøger* er et kunnskapsrikt og grundig bidrag til forskningen på danske barns lese- og mediehistorie i den aktuelle perioden. Den er vel så viktig som et bidrag til det bok- og lesehistoriske feltet, som en metodisk påminnelse om nytten og gleden ved å følge sporene etter det singulære og det som befinner seg i margene.

Carsten Bach-Nielsen: Kirkehistorie – folkesag og skolefag. Ti kapitler om erindring og historiebrug. Frederiksberg: Eksistensen 2023. 220 s. 249,95 kr.

Af Anette Faye Jacobsen, seniorforsker, DIIS

Måske er der ikke meget, der har sat sig fast fra undervisningen i folkeskolen, men de fleste vil sikkert kunne huske fortællingen om, hvordan kong Harald Blåtand rejste den store Jellingsten for at fejre, at han havde samlet og gjort danerne kristne. Mange har selvfølgelig også besøgt 'Oplevelsescentret' siden hen. Det er om noget blevet et moderne 'erindringssted', hvor tidlig dansk kirkehistorie forener sig med nationsopbygning i et fascinerende, monumentalt udtryk, som mange af os har et selvoplevet forhold til. Carsten Bach-Nielsens bog *Kirkehistorie – folkesag og skolefag. Ti kapitler om erindring og historiebrug* benytter sig af et dobbeltblik på kirkehistorien, der kan minde om Oplevelsescentret i Jelling. Uden for universiteterne er kirkehistorien blevet båret frem igennem aktive fortællinger, der har haft et særligt budskab til sit publikum, om det var skoleelever, kirkegængere eller besøgende på byernes kirkepladser. Et budskab om bestemte værdier, tros- og identitets-, ja omverdensopfattelser, som er blevet formidlet i tekster og sange, men tillige i fysiske udtryk, i malerier, statuer og kirkeudsmykning.

Bach-Nielsen ser nærmere på kirkehistorien, som den er blevet udviklet og anvendt i Danmark. Hovedvægten er på det 19. århundrede – med udblik og perspektiver tilbage til reformationen og frem til slutningen af 1960'erne. Hans afsæt er, at kirkehistorien altid vil sin modtager noget, og ikke først og fremmest som enkeltindivid, men ved at udvikle et tilhørsforhold gennem en fælles erindring. Det gælder såvel for kirkehistorien i skolernes lærebøger som i de billeder og statuer, der udsmykker de kirkelige bygninger. Gennem tolkning af kirkehistoriske tekster og sange samt afkodning af udsmykning på pladser og i kirker giver Bach-Nielsen et bud på, hvad der har skullet formidles af kristendomssyn, værdier, opdragelsesmæssige og politiske mål.

Historiebrug og erindringsfællesskab er et spændende forskningsspor, som er opdyrket både internationalt og nationalt gennem de seneste årtier; Bach-Nielsen har selv tidligere skrevet om fejringerne af Reformationen. Det åbner for et stort felt af teoretiske overvejelser med tilhørende epistemologiske og ontologiske problematikker. De antydes kun hos Carsten Bach Nielsen i hans første kapitel, hvor vi får et hurtigt blik ud over forskningen. Herfra går det videre i de følgende kapitler med en række empirisk baserede fortællinger.

Der er et vist kronologisk skelet bag de udvalgte tematikker. Først et tilbageblik til de tidlige lutherske kirkehistorier, som havde kampskriftets ka-

rakter om den rette læres triumf og vranglærens forsmædelige fallit. De følgende kapitler i bogen gennemgår en række af de centrale bidrag til udviklingen af kirkehistorien. Nogle af værkerne (og deres forfattere) får vi et ret detaljeret indblik i. F.eks. Christian Bastholm, der i oplysningstidens ånd giver et kritisk historisk blik på kristendommen, og N.F.S. Grundtvig, der i sin *liden Bibelkrønike for Børn og Menigmand* får sammentænkt den hellige skrift, hvor menigheden grundlægges i den apostolske tid, og videre frem med kirkefædre og -kampe til hans egen tid, hvor den historiske fortælling kommer til at understøtte hans kritiske syn på kirken som institution. Med Jeppe Tang blev kirkehistorien formidlet bredt ud til undervisningsbrug. Han folkeliggjorde for alvor bibel- og kirkehistorien, hvor Antonius blev til Anton og de klassiske latinske c'er omskrevet med k eller s. Hans mange bøger kommer da også i oplag, man kun kan drømme om, i de sidste årtier af 1800-tallet.

Fra litteraturen følger vi nu kirkehistorien ud i det offentlige rum, inden i kirker og udenom. Et fyldigt empirisk nedslag handler om udsmykningen af Marmorkirken i København. Her blev ikke sparet på noget. C.F. Tietgen var den økonomiske bagmand, men han ville også have snor i dekorationsprogrammet og hyrede nogle af tidens topnavne, som arkitekt F. Meldahl, kirkehistoriker og Vartov-præst C.J. Brandt. Der blev desuden søgt rådgivning fra biskoppen i Aarhus. Hvem

skulle man vælge at portrættere i de to rækker af statuer, der skulle udsmykke kirkens ydre? Skulle Paulus med som en af de udvalgte apostle. Afgjort nej, det ville være et knæfald for moderne bibelkritik, mente Aarhus-bispen. Men med kom han nu (desværre hører vi ikke mere om hvorfor). Bach-Nielsen tolker Tietgens program for Marmorkirken som en storladen markør for den moderne finansfyrste, der skulle forene den universelle verdenskirke med nordisk kristendom. Ironisk nok kom der smalhals selv for Tietgen, så det blev en jøde i skikkelse af nationalbankdirektør Moritz Levy, der sikrede de sidste penge ved at foranstalte en indsamling i sit netværk af velstående forretningsfolk.

Fra kampene om kirkehistoriens fysiske udtryk tager Bach-Nielsen os videre til de lige så frodige stridigheder om skolernes religionsundervisning. Som i de foregående kapitler er også disse et langt stykke ad vejen en gennemgang af tidens udgivelser. Der er enkelte nedslag i den større kontekst, med en gennemgang af bestemmelserne i det Sthyrskes cirkulære, der var den første egentlige undervisningsvejledning for grundskolen, som kom i år 1900. En mere systematisk kronologi fortøner sig dog, når vi derefter får et kapitel om sangens samspil med kirkehistorien, for så i det følgende at blive præsenteret for det næste store politiske udspil om undervisningens indhold, der kom med skolebogsbetænkningen i 1933.

Som historiker kunne man godt ønske sig mere analyse og mindre anmeldelse af stoffet, det være sig kirkehistoriske fremstillinger eller lærebøger. Der gives hyppigt karakterer efter, hvor moderne tilgangen er i de gamle udgivelser. Således finder Bach-Nielsen det 'bekymrende', at kirke- og undervisningsminister H.V. Sthyrskes cirkulære fra år 1900 vil lade det kirkehistoriske stof gennemgå i form af opbyggelige levnedsbeskrivelser af kristendommens helteskikkelser. Det skuffer ham, at religionsfaget i et og alt synes at støtte en ret konservativ kristendom (s. 122). Bach-Nielsen har i øvrigt næppe ret, når han fremhæver, at der nu blev tale om krav til undervisningen, som lærerne var direkte forpligtede på. I hvert fald ønskede ministeriet "udtrykkeligt at fremhæve", at Sthyrskes cirkulære var en vejledning, og ikke bestemmelser, "der ufravigeligt skulle følges" (*Ministerialtidende* 1900, nr. 13, s. 52). I stedet for de uvægerligt anakronistiske vurderinger ville man (jeg) hellere have haft et bud på, hvorfor det præcist blev denne position, der blev dominerende i cirkulæret, og ikke den bibelkritiske, som var begyndt at gøre sig gældende på universitetet. De kritiske bemærkninger skal dog ikke overskygge, at man føler sig i godt og dannet selskab med Bach-Nielsen. Sproget er uformelt og nærmest muntert. Samtidig forventes en vis baggrundviden: Tridentinerkoncilet, killiast, ultramontanisme mm. forudsættes bekendte og en del historiske personer ligeså. Det

er formentlig ikke noget problem, hvis vi tænker os bogens målgruppe som religionslærere i folkeskoler, gymnasier og seminarier, eller præster, der forbereder konfirmandundervisningen. Med en smule kulturel kapital i håndtasken får man mange gode historier og tankevækkende sammenstillinger i Carsten Bach-Nielsens *Kirkehistorie – folkesag og skolefag*. Den er hermed meget anbefalet.

VIDEREGÅENDE UDDANNELSER

Maria Simonsen og Mogens Rüdiger: At bygge et universitet. Kbh.: Nord Academic 2024. 304 s. 249,95 kr.

Af Thomas Clausen, seniorforsker, Rigsarkivet

Med denne jubilæumsudgivelse får Aalborg Universitet (AAU), som et af de sidste universiteter i rækken, sin egen officielle institutionshistorie publiceret. Dermed lægges der endnu en brik til forskningsfeltet om de højere læreanstalter i Danmark. Sammenlignet med de fleste andre universitetshistoriske værker henvender *At bygge et universitet* sig til en bredere offentlighed gennem et format med mange illustrationer og et letflydende sprog. De to forfattere forsøger løbende at gøre historien relevant gennem perspektivering til nutidens syn på eksempelvis uddannelseslængde, kommunikation og studenterpolitik.

Bogen består af tre hoveddele, som hver indeholder seks kapitler. Bogens første del gennemgår kronologisk AAU's historie fra grundlæggelsen i 1974 og frem til i dag. Institutionen blev oprettet som et universitetscenter, hvor lange og mellemlange videregående uddannelser skulle integreres i tråd med tidens uddannelsestanker. AAU, dengang AUC (Aalborg Universitetscenter), var i flere henseender et produkt af den region, universitetet blev skabt i, med hensyn til demografi, erhvervsstruktur og uddannelsestraditioner. De studerende blev overvejende rekrutteret fra Aalborg og opland. Af særlig interesse er sammenligningen med det samtidige Roskilde Universitetscenter (RUC) (s. 38f), idet de to institutioner, trods resultater af samme planlægningsparadigme, i nogen udstrækning tog forskellige veje i deres udviklingsforløb. Med tiden fik AAU karakter af et mere traditionelt universitet med bibeholdelse af særlige islæt som projektarbejdsformen og problembaseret læring.

Kapitlerne i bogens to øvrige hoveddele er vanskelige at rubricere, da de emnemæssigt spænder vidt. Med et groft snit, som følger bogens overskrifter, handler del 2 om universitetets indre liv, f.eks. undervisning, forskning og administration, mens del 3 behandler en række ydre omstændigheder, eksempelvis samarbejdsrelationer, reformer og forskningsfinansiering. Der er generelt tale om veldisponerede og informationsrige tekster, om end et

par af kapitlerne er så korte (knap en sides tekst), at deres berettigelse kan diskuteres. For læsere, som i forvejen er bekendt med hovedlinjerne i den universitetshistoriske udvikling, bringer fremstillingen ikke meget nyt. Dens væsentligste styrke ligger i den sikre formidling og de mange lokale eksempler på landspolitiske tendenser inden for sektoren. Bogen indeholder ikke en egentlig konklusion, men der reflekteres på de afsluttende sider over de store linjer i AAU's 50 år lange historie, hvor især krydsfeltet mellem klassiske og moderne universitetsidealer tages op.

Det empiriske grundlag for bogen er interviews, e-mailkorrespondancer og noget, forfatterne kalder "vidnesbyrd". Til ulempe for fremstillingens videnskabelige relevans præsenteres ingen af disse metodiske greb nærmere. Derudover baserer studiet sig på trykte kilder og sekundærlitteratur. Kildekritik er ikke noget, bogen beskæftiger sig med. Forfatterne har talt med en række fremtrædende personer fra AAU's historie: rektorer, universitetsdirektører, professorer og studenterpolitikere; men hvordan påvirker det helhedsbilledet, når det samtidig konstateres, at "de stille studerende har ikke efterladt mange spor i arkivet" (s. 144)? Billedsiden, som udgør op mod en tredjedel af værket, er imponerende med en velvalgt balance mellem illustrationer af den tidlige og den sene del af perioden. En konsekvens ved den valgte tilgang til dokumentation, disposition og

formidling er, at fremstillingen ikke for alvor kommer i dybden med de mange forskellige emner. Som læser sidder man ofte med en fornemmelse af, at der gemmer sig mange ufortalte nuancer lige under overfladen, som kunne have været udfoldet med inddragelse af en smule supplerende (arkiv)materiale. Her vil det være et ærinde med fremtidige studier at nærmere indholdsudfylde de enkelte emner og problemstillinger, som optegnes i bogen. Et eksempel på det er kapitlet om Aalborg Universitetsbibliotek (s. 202-211). Med grundlæggelsen af AAU fulgte også etableringen af et forskningsbibliotek, som på flere områder skulle bygges op mere eller mindre fra bunden. I bogen forklares det, med henvisning til en trykt årsrapport udgivet af universitetsbiblioteket i 1975, at opbygningen af fagopdelte, videnskabelige bogsamlinger tidligt blev hæmmet af besparelser og administrative udfordringer med katalogisering. Hvad der ikke nævnes, er, at der samtidig var væsentlig uenighed om bibliotekets organisatoriske tilhørsforhold og andre spørgsmål i den planlægningsgruppe, som var nedsat til at koordinere opbygningen af universitetet.

Bogen formår i nogen grad, men ikke helt, at leve op til prædikatet fra forlaget som "ikke en typisk jubilæumsbog, men en kritisk og analyserende historie". Alt i alt er *At bygge et universitet* dog særdeles læseværdig og udfylder et hul i den eksisterende forskningslitteratur. Der bliver taget

mange interessante vinkler og problemstillinger op gennem bogens kapitler, men skal indholdet anvendes faghistorisk, er de manglende metodeovervejelser og fraværet af kildekritik en barriere.

Johan Östling: Kunskapens stora hus. Huvudlinjer i universitetes historia. Göteborg: Makadam 2024. 140 s. 195 SEK

Af Ning de Coninck-Smith, professor, Aarhus Universitet, DPU

Det var vel i Søren Pinds tid som uddannelses- og forskningsminister omkring 2016, at tanken om at (gen)indføre et *studium generale* på universiteterne, altså en slags filosofikum, fik medvind for blot at falde til jorden i kampen om de studerendes tid, taxameterordninger og ECTS. Var det blevet til noget, ville Johan Östlings lille bog have været et godt bud på en grundbog. I den indføres man i universitetets lange historie – måske mere præcist den videregående læringshistorie. For universitet er et vestligt fænomen, som kan henføres til 1100-tallet. Inden det kom dertil, blev højmiddelalderens læreranstalter benævnt *studium generale*. Både før og efter eksisterede der mange forskellige læringsformer, fra de muslimske madrasa, mellemøstlige haver og observatorier til de kinesiske templer.

Det er noget af en bedrift at få alt dette ned på 139 små sider – når der

også skal blive plads til at vise, hvordan universiteterne indgik i kolonialiseringen, hvordan ideen om et universitet med dets fem fakulteter gradvist tog form for siden at rejse ud i verden – og hvordan der efterhånden udkrystaliseredes sig tre forskellige modeller, den tyske, den franske og den anglo-amerikanske. Tilmed masseuniversitetets fremvækst efter 2. Verdenskrig og studentermobiliteten på tværs af kloden er kommet med. Hvor det i 1800-tallet var de tyske universiteter, som trak, er det i dag de australske, som ligefrem lever af udenlandske studerende i en grad, så corona kostede dem dyrt.

Östling har en særlig indsigt i Wilhelm von Humboldt og universitetet i Berlin, og det mærker man. Et ganske stort afsnit er helliget historien om, hvordan universitetet i Berlin, som frem til 1949 hed Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin, kom til verden – og hvordan Humboldt ikke stod alene med sine tanker om forsknings- og undervisningsfrihed. Mange andre mente som ham, og det var først i slutningen af det 19. århundrede, at han blev tillagt æren som fadder til det moderne, videnskabsbaserede universitet. Östling er også en central figur inden for den relative nye videnskabelige disciplin, *circulation of knowledge*. Også det kommer til udtryk i bogen, hvor der trækkes flere eksempler frem på, hvordan viden om tilrettelæggelse af højere uddannelse rejste fra land til land – og hvordan mange forskellige aktører bidrog til universiteternes historie: fra

rigmænd (der ville sætte et mindesmærke over dem selv), paver, konger og kejsere til det 20. århundredes velfærdsstater, som ville mobilisere intelligensreserverne, modernisere deres samfund og skabe lighed gennem uddannelse.

Måske fylder den tyske historie for meget på bekostning af de to andre modeller, hvor ikke mindst udviklingen i den fransktalende verden får relativt mindst omtale. Omvendt kan det tyske eksempel, som også rummer en beskrivelse af forholdene under nazismen, tjene som en god illustration af

nogle af de centrale temaer, der knytter sig til universitetshistorien, hvor myter og forherligelse har det med at få overtaget.

Sproget flyder, illustrationerne er yderst velvalgte – ikke mindst det herlige maleri af den japanske Iwakuramission, som drog afsted i 1871 for at studere universiteter i USA og Europa. Bogen rummer også et afsluttende litteraturessay, der markerer universitetshistorie som videnskabelig disciplin. Tilbage er kun at skrive: Læs bogen før din (svenske) nabo.

ÅRSBERETNING FOR SELSKABET FOR SKOLE- OG UDDANNELSES- HISTORIE 2023-2024

AF HANS HENRIK HJERMITSLEV

I skrivende stund, den 8. oktober 2024, fremlægger SVM-regeringen sit forslag til reformer af ungdomsuddannelserne og de korte og mellemlange videregående uddannelser. Regeringen varsler omfattende ændringer, der blandt andet indebærer en ny erhvervs- og professionsrettet ungdomsuddannelse (epx) og et opgør med læringsmålstyring og genindførelse af fag og semestre på professionsbacheloruddannelserne. Som det vil være vores medlemmer bekendt, trækker disse forslag tråde tilbage i uddannelseshistorien. Socialdemokratiet har siden 1970'erne ønsket en fælles ungdomsuddannelse for alle unge og dermed 12 års obligatorisk skolegang, og en formåls- frem for målstyret uddannelse med fag og semestre har været normen på professionsuddannelserne, indtil kompetence- og læringsmålsstyringen og moduliseringen slog igennem efter årtusindeskiftet som led i den nye styringsstrategi. Tilsvarende lægges der op til at afskaffe den 10. klasse, som efterfulgte realklassen, som blev afskaffet i 1970'erne i bestræbelserne for at styrke enhedsskolen.

En viden om uddannelseshistorien, der rækker længere tilbage end denne og seneste valgperiode, er en forudsætning for at forstå, vurdere og forholde sig kvalificeret til den aktuelle uddannelsespolitiske debat. Derfor er uddannelseshistorie et vigtigt felt for politikere, embedsmænd, pædagogiske meningsdannere og almindelige borgere. Ja, vi kan endda svinge os op til at mene, at *Uddannelseshistorie* burde være pligtlæsning for de embedsmænd og politikere, der skal udforme ny lovgivning inden for undervisnings- og uddannelsesområdet. Nok gentager historien sig ikke, men det kan være gavnligt at orientere sig i vores righoldige uddannelseshistorie, så man ikke begår de samme fejl igen og igen.

Vores selskab har under alle omstændigheder en vigtig opgave med at kvalificere og perspektivere den aktuelle uddannelsespolitiske og pædagogiske debat. Det gør vi blandt andet gennem konferencer, seminarer, arrangementer, udgivelser, nyhedsbreve og opslag på de sociale medier.

I perioden fra efteråret 2023 til efteråret 2024 har netop dette været styrelsens fokus. Den 30. november 2023 afholdt vi en velbesøgt konference på Københavns Universitet (KU) om højskolernes historie i samarbejde med Saxo-Instituttet, KU, Center for Grundtvigforskning, Aarhus Universitet, og Grundtvig-Selskabet. Den 9. og 10. marts 2024 deltog vi desuden med en stand på Historiske Dage i Øksnehallen, og 12. marts 2024 afholdt vi et seminar på DPU Library ved Aarhus Universitet i Emdrup i forbindelse med lanceringen af 2023-udgaven af *Uddannelseshistorie*, der omhandler forsorgens og omsorgens historie. Redaktørerne Cecilie Bjerre og Bjørn F. Hamre introducerede årbogen, der opdyrker nyt forskningsmæssigt land ved at sammentænke forsorgs- og uddannelseshistorie, mens Amalie Olga Lyngsted og Birgit Kirkebæk fortalte engageret og vidende ud fra deres bidrag til årbogen.

Vi har i styrelsen et fortsat fokus på at være synlige på de sociale medier. Vi er således til stede på Facebook og Intragram, hvor vi informerer om stort og småt inden for det uddannelseshistoriske felt, såvel nationalt som internationalt. Vi har desuden relanceret vores nyhedsbreve, som man kan abonnere på gennem vores hjemmeside uddannelseshistorie.dk. Ud over dette formidlingsarbejde på de sociale medier har vi udfærdiget en folder med information om selskabet, der skal bruges til at hverve nye medlemmer.

Efter generalforsamlingen 20. marts 2023 konstituerede styrelsen sig på følgende måde: Formand: Lektor Hans Henrik Hjerimitslev, UC SYD; Næstformand: Lektor Bjørn F. Hamre, Københavns Universitet; Sekretær: Seniorforsker og arkivar Christian Larsen, Rigsarkivet; Kasserer: Specialkonsulent Jens Bennedsen, AU Library; Adjunkt Cecilie Bjerre, Syddansk Universitet; Lektor Maria Simonsen, Aalborg Universitet; Lektor Jin Hui Li, Aalborg Universitet; Ph.d.-stipendiat Amalie Olga Lyngsted, Rigsarkivet. Efterfølgende har styrelsen afholdt fem online styrelsesmøder.

Ved generalforsamlingen 12. marts 2024 blev Jin Hui Li, Cecilie Bjerre, Bjørn F. Hamre og Hans Henrik Hjerimitslev genvalgt, og styrelsen konstituerede sig som i 2023. Signe Holm-Larsen blev genvalgt som revisor og Søren K. Lauridsen som revisorsuppleant. Jin Hui Li, Amalie Olga Lyngsted og Maria Simonsen blev udpeget som redaktører af *Uddannelseshistorie* 2024, hvor temaet er kvinder og uddannelse i anledning af 150-året for Nielsine Nielsens ansøgning 12. januar 1874 til Kultusministeriet om at måtte tage studentereksamen. Efterfølgende har styrelsen afholdt onlinemøder 13. maj og 14. juni 2024, hvor det blev besluttet, at temaet for *Uddannelseshistorie* 2025 er privatisering af og i uddannelsessystemet.

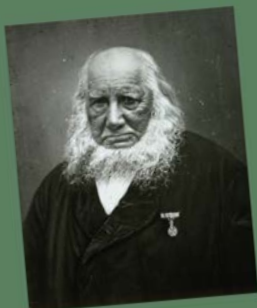
Ph.d.-stipendiat Lucas Cone fra Institut for Kommunikation ved Københavns Universitet har påtaget sig opgaven som gæsterektor.

Der har været rift om vores seneste årbøger, og vi har også haft held med at få midler fra fonde. Til dette nummer fra Solar Fonden af 1978, som vi hermed siger tak til. Derfor ser vores økonomi fornuftig ud. Der er således begrundet håb om fortsat at kunne udgive *Uddannelseshistorie* på papir i de kommende år. Her er ambitionen også fortsat at udbrede viden om skole- og uddannelseshistorie gennem sociale medier, nyhedsbreve, seminarer og konferencer. Vi opfordrer vores medlemmer til at hjælpe os med at udbrede kendskabet til disse formidlingskanaler.

Afslutningsvis skal der lyde en tak til vores trofaste medlemmer og gode samarbejdspartnere for et aktivt og udbytterigt år for Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie, der 58 år efter stiftelsen i 1966 fortsat er i fin form.

UDDANNELSESHISTORIE

2022

GRUNDTVIG OG SKOLEN

56. Årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelsehistorie

UDDANNELSESHISTORIE

2023

FORSORG/OMSORG

57. Årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelsehistorie

Optagelse af manuskripter

Artikler, der søges optaget i Uddannelseshistorie, sendes til Hans Henrik Hjermitslev (hhhj@ucsyd.dk). Der udsendes hvert efterår et nyt *call for papers* (CFP), som inviterer til artikelforslag inden for et afgrænset tema. Hold øje med vores nyhedsbrev og hjemmeside for det aktuelle CFP. Forfattere opfordres også til at kontakte redaktionen direkte med ideer eller udkast til en artikel (også uden for tema). Artikler skrives i Word med omfang af normalt 15-18 sider à 2.400 anslag. Forfattere kan ved at henvende sig til redaktionen modtage tidsskriftets skrivevejledning. Alle artikler sendes til to fagfællebedømmere, der vurderer artiklens kvalitet og giver råd til, hvorledes den eventuelt kan forbedres. Forfattere modtager bedømmelserne og får samtidig besked fra redaktionen, om artiklen antages til udgivelse, eller om den skal revideres.

Boganmeldelser

Læsere, som er interesseret i at anmelde bøger for Uddannelseshistorie, kan tage henvendelse til Christian Larsen (cla@sa.dk). Bøger, der ønskes anmeldt, sendes til: Christian Larsen, Rigsarkivet, Kalvebod Brygge 34, 1560 København V.

Abonnement og medlemskab af Selskab for Skole- og Uddannelseshistorie

Et personligt medlemskab af Selskab for Skole- og Uddannelseshistorie koster 225 kroner årligt (hvortil kommer porto) og inkluderer modtagelsen af trykte eksemplarer af Uddannelseshistorie og elektronisk adgang til sidste nye nummer af tidsskriftet.

Tidligere numre af Uddannelseshistorie er tilgængelige gratis i *open access* på selskabets hjemmeside **www.uddannelseshistorie.dk**

Et institutionsabonnement koster 325 kroner + porto.

Et abonnement for studerende og pensionister koster 175 kroner + porto.

Abonnement tegnes hos Selskabets kasserer Jens Bennedsen, jebe@kb.dk.

Et eksemplar af Uddannelseshistorie i løssalg koster 275 kroner. Ældre numre af Uddannelseshistorie kan erhverves for medlemspriser. Kassereren forhandler også selskabets publikationer. En fortegnelse over publikationerne med både normal- og medlemspriser findes på selskabets hjemmeside.

Nyt om selskabets aktiviteter udsendes i det digitale nyhedsbrev og kan også læses på Selskabets hjemmeside www.uddannelseshistorie.dk.

Illustration på omslag: Den første kvindefane af billedkunstner Nina Maria Kleivan.

Årbogen er udgivet med støtte fra Solar Fonden af 1978.

